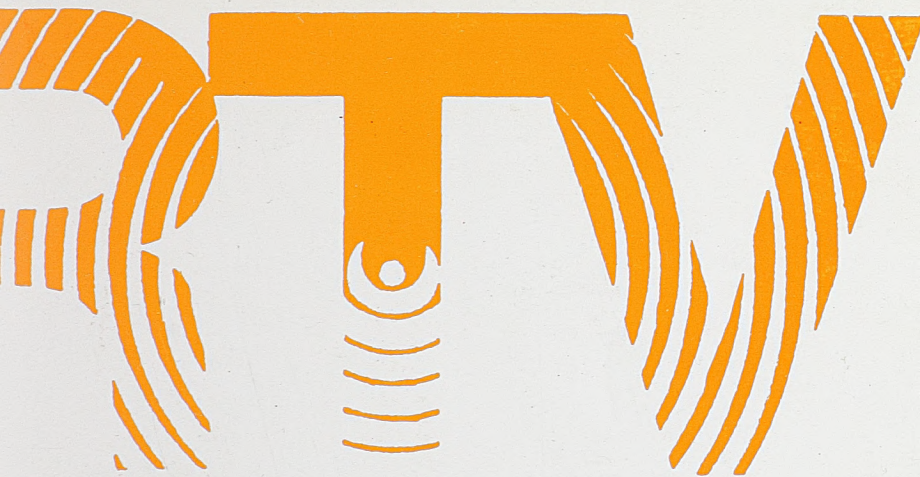

TEORIJA I PRAKSA

73-74 ['96]

Za izdavača	VLADO MILOŠEVIĆ Rukovodilac PJ Istraživanja RTS
Glavni i odgovorni urednik	PRVOSLAV S. PLAVŠIĆ
Urednik	RUŽICA VARDA
Operativni urednik	SVETLANA VELIČKOVIĆ
Lektor i korektor	ANKICA MIRIMANOV
Kompjuterski prelom	SRĐAN CANIĆ
Likovno-grafička oprema	BOGDAN KRŠIĆ
Grafička poglavlja	ZORAN BLAŽINA
Realizacija	DRAGAN INDIĆ
Štampa	ŠTAMPARIJA RTS Beograd Kneza Miloša 7a

TEORIJA I PRAKSA

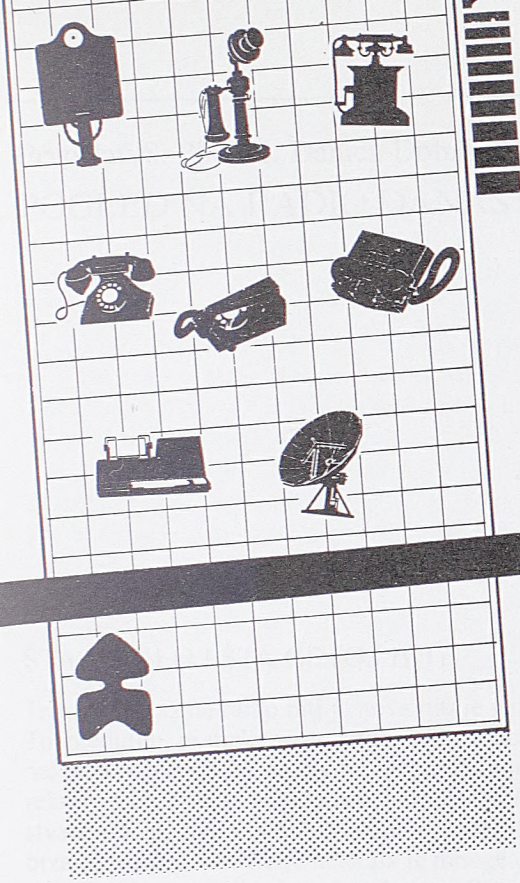
73-74 ['96]

Izdaje Radio-televizija Srbije

YU ISSN 0351-6008

KOMUNIKOLOGIJA	[53]	POGLED NA RADIO DANAS
/Prvoslav S. Plavšić, Danica
Dobrosavljević
	[30]	RADIO BUDUĆNOSTI/Milan
Orlić
	[36]	TRI POGLEDA NA MEDIJE U
FRANCUSKOJ/Priredila Mira-Kun
KULTURA	[53]	KRIZA U KULTURI I MEDIJSKO
OKRUŽENJE/Slobodan Canić,
Suzana Jovanović
	[81]	KIČ, MEDIJI I MASOVNA
KULTURA/Sofija Košničar
RADIO	[87]	NOVI PROGRAMI U RADIO
SPEKTRU/Dragutin Bunović
TELEVIZIJA	[95]	DIGITALNA TELEVIZIJA I
MULTIMEDIJALNI SERVISI
/Zlatan Begović
JEZIK	[103]	O JEZIKU UČTIVOSTI/Petar
Vučković

JEZIK	[109]	PSOVKE U SREDSTVIMA MASOVNOG KOMUNICIRANJA /Dubravka Valić-Nedeljković
	[124]	JEZIK, KOMUNIKACIJA, NACIJA/Mirjana Jocić
MUZIKA	[139]	FENOMEN MUZIČKE ZABAVE I REKREACIJE DUHA/Ljubinko Miljković
RTV ESTETIKA	[159]	UMETNOST TV REŽIJE I GLUME, Razgovor s rediteljem i glumcem Brankom Plešom /Radoslav Lazić
VREMEPLOV	[171]	Sveta Lukić: NA DAN POŽARA /Priredila Ružica Varda
PRIKAZI	[211]	MASOVNE KOMUNIKACIJE - ŠTAMPA, FILM, RADIO, TELEVIZIJA/Biljana Ratković- -Njegovan
	[216]	DOKUMENTARNA TELEVIZIJA - VENCI OD TRNJA BOŽIDARA KALEZIĆA/Aleksandar Todorović
	[219]	SVEST - NAUČNI IZAZOV 21. VEKA/Borislav Šesterikov
	[224]	JUGOSLOVENSKA DRAMSKA REŽIJA - REČNIK DRAMSKE REŽIJE/Mirko Tatalović

komunikologija

Prvoslav S. Plavšić, Danica Dobrosavljević

POGLED NA RADIO DANAS*

ŠTA JE BILO I ŠTA ĆE JOŠ BITI

Tema koju razmatramo niti je nova niti je vezana samo za radio. To, međutim, ni malo ne umanjuje njen značaj i aktuelnost. Samo nekoliko decenija od svojeg nastanka radio je mogao da bude relativno bezbrižan, mada uvek ambiciozan i povezan sa stvaralačkim sojem ljudi u svakom društvu. Ne sama pojava, ali brza ekspanzija televizije naterala je mnoge da se zamisle, a neki su već tada razvijali tezu o ugroženosti štampe, radija, pozorišta, knjige i mnogo čega drugog od strane novog elektronskog medija. Malo je bilo onih koji su imali argumenata da to osporavaju, a većina se opredelila da pričuška i vidi dalji razvoj situacije. Najagilniji su organizovali skupove aktivno se suočavajući sa izazovima, autori su udvostručili napore, inženjeri i tehničari su se brzo uključivali u svetske tokove a publika je sve to posmatrala radoznalo ali prirodno, tek povremeno bivajući impresionirana. Međutim, kod nje su se dogodile možda i najveće promene - tolike da ona ne bi nikada pristala da se vrati nekoliko decenija unazad.

U svetu su već čuvena razmatranja sličnih pitanja od strane Pilkingtonovog komiteta u Velikoj Britaniji i Mekbrajdove grupe čiji je rad završen podebljom studijom izdatom i kod nas. Jugoslovenska radio-televizija bila je inicijator niza sličnih savetovanja, mahom uz nekadašnju *Nedelju radija* na Ohridu.

* Prilozi za uvodno izlaganje na Okruglom stolu *Dometi i tendencije savremenog radija kod nas i u svetu*, Festival radija JRT, Brezovica od 28. maja do 1. juna 1996. godine

Časopis *RTV teorija i praksa* zabeležio je mnogo od onoga što je tamo rečeno.

Danas se, ipak, nalazimo u dosta specifičnoj situaciji. Pre svega o ovoj temi nismo imali ni volje ni vremena da razgovaramo proteklih pola decenije. Za to vreme rat, sankcije i privredna kriza zaustavili su naš razvoj, dok je svet otišao dalje.

Informacije koje smo prikupili i stavovi koje ćemo zajednički razmotriti trebalo bi da nas podstaknu da požurimo, da sa više pameti stignemo što se mora, pa valjda i - može...

U ovom tekstu izložićemo deo onoga što se događa u svetu kada je u pitanju "stari dobri radio"... (Prilozi za uvodno izlaganje na Okruglom stolu *Dometi i tendencije savremenog radija kod nas i u svetu*, Festival radija JRT, Brezovica, 28. maj do 1. jun 1996. godine).

TRŽIŠTE RADIJA

Velik je raspon tema koje se danas obrađuju u vezi s medijima, ali pada u oči da se o programu ponajmanje govori i piše. To ostaje u (nejedinstvenim) krugovima medijskih stvaralaca i pasioniranih korisnika i kritičara. Mnogo je više usmerenja na medijsku tehnologiju, u širem smislu, i na ono što svakako spada u njena ranija i novoosvojena tržišta. Tako i do nas sve više dolaze glasovi o famoznom "tržištu radija", problemu koji pretilo da apsorbira mnoge druge uz odbacivanje bilo kakve teze o navodnoj krizi radija. U većini zemalja godinama se beleži porast broja stanica, i porast količine proizvedenog programa - ako se reč "proizvodnja" uopšte može upotrebiti za neke stanice i tipove programa...

PROMENE ZAKONSKE REGULATIVE

Pravna i normativna rešenja u nekoj delatnosti ne donose se isključivo u funkciji regulative nego i kao podsticaji razvoja same delatnosti. To je primetno na evropskom primeru gde je već pri uspostavljanju Evropske zajednice, kasnije Evropske unije, kompletno zakonodavstvo, posebno ono vezano za medije, transformisano prilagođavajući se novim uslovima. Cilj nije bio samo izvesno ujednačavanje i uspostavljanje zajedništva nego i podsticanje evropskog pristupa medijima (uključujući i opiranje prevelikom uticaju američke produkcije), smanjivanje državnih prerogativa, preusmeravanje kapitala u medijsku sferu, razvoj sopstvene (endogene) proizvodnje na radiju, televiziji i filmu, olakšavanje protoka informacija i svakovrsne razmene uopšte.

Domen zakonodavnog i kodeksiranog je postao preširok, ali veoma zanimljiv, tako da ga na našem skupu ne možemo posebno obraditi, ali ćemo skrenuti pažnju na njegov značaj i neka specifična određenja, kao i na potrebu da se u našoj regulativi što više približavamo evropskim i svetskim standardima. Na to nas, uostalom, tera i produktivna praksa i nužnost saradnje i razmene sa svetom na kompatibilnim osnovama.

U Bugarskoj, npr. primećuju se problemi u vezi s poštovanjem zakona, što nije izuzetak ni u nekim drugim zemljama. Analitičari ukazuju na piratstvo u oblasti medija i sklonost da se izbegavaju obaveze koje proističu iz autorskih prava. Zbog toga ovim radio-stanicama zapadne korporacije ne šalju kvalitetnu muziku pa se kasete i CD nabavljaju raznovrsnim sopstvenim kanalima, što nije dobro ni za program ni za finansije tih stanica.

U Češkoj, kao i u drugim zemljama u tranziciji, doneti su ili pripremljeni novi zakoni, ali u protivurečnoj situaciji sećanja na stari, javni i državni radio s najširim usmerenjem i funkcijama i pojave novog komercijalnog radija, koji članovi mnogih (visokoobrazovanih) saveta nisu razumeli, pitajući se čime se i ko u populaciji zadovoljava i kako to uopšte funkcioniše. Za razliku od naše zemlje, zastupanje pojedinih interesa u radio-difuziji uopšte, bolje je organizovano i, kako ćemo kasnije videti, daje odgovarajuće rezultate.

Jedna od dve privatne nacionalne mreže u Češkoj, *Radio Alfa*, nudi mešavinu muzike i informacija u proporciji "fifti-fifti", a stranom investitoru nudu 28% vlasništva da bi prikupila milion dolara novog kapitala za jačanje svojeg delovanja. Državni radio-difuzni savet, imenovan od strane Parlamenta, koji izdaje licence, obustavio je ovu akciju tvrdeći da bi time bio povređen radio-difuzni zakon. Savet nije bio zadovoljan izborom partnera koji je već investitor u jednoj drugoj nacionalnoj privatnoj TV mreži. Zakon, naime, zabranjuje dominantnu poziciju u mas-medijima. Predsednik *Alfe*, nasuprot tome, zalaže se za pomoć Saveta radio-difuzerima da se izbore na tržištu a ne da odlučuje o tome ko će se tu angažovati, tim pre što nema mnogo investitora koji bi lako odvojili sredstva za to.

U većini ovih zemalja postoje izražene primedbe privatnih difuzera na državnu pomoć javnoj radio-difuziji, obezbeđenje prihoda iz pretplate uz dozvolu prikupljanja prihoda od oglašavanja, pa su privatnici pokazivali tendenciju nepoštovanja nekih propisa koji im nisu odgovarali. U Poljskoj je Savet insistirao na tome da samo javni radio može da bude forum za

izborne programe pre parlamentarnih izbora, a nezavisne stanice su to jednostavno ignorisale emitujući sopstvene predizborne emisije. Predsednik *Radio Zeta*, jedne od tri nacionalne komercijalne mreže, kaže da su oni pripremili program za auditorijum a ne za Savet, i da su to uradili bolje od javne mreže. Iz ovih i drugih razloga, ispoljavanje konfliktnih stavova je u opadanju a zajednički poslovi postaju praksa.

Mađarski radio-difuzeri šalju svoje predstavnike u legislativna tela da bi zajednički definisali funkcije regulative pre nego što ona bude usvojena i stupi na snagu.

Izgleda da su ponegde obe strane shvatile da će još dugo morati da žive skupa...

POLITIZACIJA I KOMERCIJALIZACIJA

Pojedini autori već nekoliko godina ukazuju na dve različite i preovlađujuće tendencije u razvoju (ili transformaciji) radija u nizu zemalja. Jedna podrazumeva naglašenu *politizaciju*, što nije jednoznačan fenomen, a druga *komercijalizaciju*, što je mnogo bliže jednostranom usmerenju čitave delatnosti na postizanje finansijskih rezultata programom koji se i sam bavi najviše tržištima robe i usluga.

U prvom slučaju uticaji dolaze ne toliko iz ideološke (kao ranije, posebno na Istoku) nego iz dnevno-političke sfere, bilo da je reč o stanovištima koja se zastupaju, izrazimo se figurativno - *pod utiskom* ili *pod pritiskom*. Recimo za sada da je to svejedno. Tamo gde je politika sve, ostalo, pa i kultivisani radio, postaju ništa. Događa se ono poslovično - ko pogodi cilj, promašio je sve ostalo!

Ima li potrebe da se to isto kaže i kada je u pitanju novac?

Treba li naglašavati da su problemi u tom pogledu daleko najveći kod zemalja u razvoju, zemalja u tranziciji, gde se uspostavljaju i novi društveni i politički odnosi, nova vlast, novo tržište - sve često u ogoljenom vidu i bez imalo šarma - čemu bi mogao da podleže i radio...

Zadržimo se malo na nekoliko činjenica koje pokazuju da su oglašivači shvatili vrednost radija. Tako je npr. u Dublinu održana konvencija sa približno 500 učesnika iz Velike Britanije i Irske da bi se razmotrila velika uloga radija u novim uslovima. To je bila i neka vrsta pripreme za radio 21. veka. Održane su tri konferencije u isto vreme: 1. Konferencija kontrolora programa (*AIRC Programme Controlers*), 2. Konferencija oglašivača (*Radio*

Advertising Bureau Conference) i 3. Konferencija menadžera za sponzorstvo i promocije (*Sponsorship and Promotional Managers*). Teme su zahvatile sve od "snage reklame komercijalnog radija" do "digitalne budućnosti koja se veoma brzo približava". Tu je lansirana i oglašivačka kampanja vredna dva ipo miliona funti, koja bi trebalo da pruži podršku komercijalnom radiju. Kampanju finansira komercijalna radio industrija da bi poruke stigle do onih koji donose odluke u biznisu, dajući im do znanja koliki je uticaj takvog radija. Veoma često biznismeni misle da je radio beznadežan i već zastareo medij za posao. Kampanju podržavaju i štampana sredstva i oglasi komercijalnog radija, a podaci govore da poruke dopiru do 59% poslovnih ljudi svake sedmice, što je mnogo više od čitalaštva čak i poznatijih listova (npr. *The Times*, *Financial Times* i *Daily Telegraph*). Ljudi iz pomenutog Biroa smatraju da radio u obaveštavanju ove grupe ljudi ima ključnu ulogu. Biro je promovisao i *Radio Advertising Archives* sa približno 5000 snimaka kvalitetnih radio oglasa i spotova, koja digitalno čuva najbolje primere audio kreativnosti za poslednjih deset godina. U to je Biro uložio oko sto hiljada funti naglašavajući da će u početku omogućavati besplatno korišćenje baze za potrebe agencija i oglašivača.

Istom prilikom održan je i sastanak medija planera (*Media Planners Forum*), kao i diskusija oglašivača o novim metodama istraživanja koje su u funkciji cilja - dobiti što više od radio oglašavanja. Agencije i direktori prodaje radio-stanica su podsetili oglašivače da radio više nije "medij iz pozadine" i da rad na njegovom marketingu treba da poveća prihode od oglašavanja u 1995. godini čak za 40%. Zaključeno je da je radio medij u usponu, što treba da imaju na umu i agencije i oglašivači.

Ovde se može napraviti paralela sa već čuvenom svetskom kampanjom IAA (*International Advertising Association*) - *Oglašavanje oglašavanja*, koja je bila prihvaćena u velikom broju zemalja i u hiljadama glasila. Ona se zasnivala na ključnom stavu o tome da oglašavanje omogućava realizaciju prava građana na izbor, pa je taj slogan ponavljan u svakoj poruci (*Your Right To Choose*). U tu kampanju bila je na izvestan način uključena i Jugoslavija zahvaljujući aktivnosti Beogradskog ogranka IAA, koji je, između ostalog, popularisao globalnu akciju na radiju, televiziji i u štampi (Vladimir Čeh), a objavio je i prvu publikaciju (urednik P.S. Plavšić) pod nazivom *Yu For You - Advertising View of the Yugoslav Market* plasiranu na *IAA Global Conference* u Budimpešti (od 14. do 17. maja 1995. godine). Najvažnije poruke

u kampanji uveravale su publiku da bi mediji bili mnogo skuplji da nije oglašavanja, da bi cene ulaznica za sportske i druge priredbe takođe bile više, da bi i med za potrošače bio gorči da se ne oglašava...

PAY RADIO

Pod ovim pojmom, slično kao i kod „pay TV”, podrazumeva se radio program distribuiran samo pretplatnicima. Početkom 1995. godine milioni domaćinstava u zapadnoj Evropi trebalo je da dobiju prilaz paketima muzičkih multikanala, koji emituju zvuk stereo CD kvaliteta preko sistema *Astra* satelita. Operateri „pay-audio” sistema se nadaju da će, uz to, ovaj zvuk putem kabela stići do velikog broja domaćinstava u određenom regionu.

Prošlo je tek šest godina od kada je Evropsko društvo za satelite (SES - *Société Européenne des Satellites*) sa sedištem u Luksemburgu, lansiralo prvi *Astra* satelit koji će postati vodeći na evropskom satelitskom TV tržištu. Sada privatni satelitski operater postaje vodeći na novom tržištu „pay-radija” u Evropi. Pod imenom *Astra Digital Radio* (ADR), SES se poduhvatio lansiranja novog digitalnog audio-servisa (prvi kvartal 1995), koristeći nemački javni radio za testiranje, koje je pokazalo uspešnost sistema. *Astra 1D* bi trebalo da omogući distribuciju više od 700 radio i „pay-audio” servisa. Kanali ADR obezbediće simultanu transmisiju „pay-radija” skoro do svakog domaćinstva u Evropi opremljenog malom satelitskom antenom i prijemnikom pristupačne cene.

Uzgred da dodamo da u Evropi postoji 16.5 miliona domaćinstava sa *Astra* antenama...

S druge strane, i SES-ov glavni konkurent *Eutelsat* sprema se da lansirati sopstveni digitalni radio servis. Nova generacija satelita (npr. *Hot Bird 1* lansirani decembra 1994) dobro je opremljena za konkurisanje *Astri*, pa će se omogućiti radiodistributerima nezavisnost od TV distributera, i pristup jeftinijoj panevropskoj distribuciji audio-signala. Nemački *Telekom*, međutim, odlučio je da ne ponudi satelitski „pay-audio service”, mada emituje program na 16 digitalnih radio kanala. „Pay-audio” trebalo bi da se realizuje putem nemačke kablovske mreže (sa približno 15 miliona domaćinstava). Do sada je „pay-audio” bila opcija samo za TV kablovske mreže, a sada, kako se vidi, on prelazi i na satelit. U tom sistemu jedino veće tržište je bila Britanija (a u njoj najviše veliki gradovi kao što je npr. Birmingham).

Industrija „pay-radija” sve više narasta, jer je za prijem novog servisa potrebna i kvalitetna Hi-Fi kućna oprema sa tjunerom i ostalim. Tako je npr. za prijem ADR neophodna i tzv. „Smart-kartica”, koja treba da bude dostupna domaćinstvima. *Tehnisat*, kao proizvođač opreme, već je ponudio relativno niske cene za digitalne tjunere (od 350 do 500 US dolara), a ima operatora „pay-audio sistema” koji nameravaju da svojim pretplatnicima besplatno stave na raspolaganje risivere. Korisnici bi plaćali troškove instalisanja sistema (jednokratno) i mesečnu pretplatu od 10 do 15 US dolara. Kompanije već troše velike sume i na marketiranje i oglašavanje novog servisa očekujući mesečni priliv pretplatnika od petnaestak hiljada. Usmerenje je i na tzv. opšti auditorijum, ali i na turistička i hotelska preduzeća.

U literaturi nalazimo velik broj „pay-radio” operatera u nekoliko zemalja, uključujući i Ameriku, koji užurbano sklapaju ugovore sa postojećim satelitskim i kablovskim sistemima. DAB će, dalje, omogućiti mobilnu aplikaciju „pay-audio-service” za radio u kolima, što će biti i najveći korak u razvoju „pay-radija” do kraja veka, proširujući njegovu atraktivnost i tržište.

Najzad, ostaje da se vidi koliko će evropski slušaoci biti raspoloženi da plaćaju i u kojoj će meri novi sistem uspeti da učestvuje u preraspodeli mesečnih obaveza domaćinstava i pažnje auditorijuma.

JAVNO I PRIVATNO

Da bi se potpunije shvatila kompleksnost dihotomije „javno” - „privatno”, i u društvenoj i u medijskoj sferi, citiraćemo poznati Habermasov stav o tome: „Ukoliko se javni i privatni domen ukrštaju, model građanske javnosti postaje nepromenljiv. Nastaje, naime, jedna *repolitizovana* socijalna sfera koja se ni sociološki ni juristički ne može supsumirati pod kategorije javnog ili privatnog. U ovom *međuprostoru* prožimaju se *podržavljena* područja društva i *podruštvljena* područja države, bez posredovanja privatnih ljudi koji politički rezonuju”...

U mnogim evropskim zemljama javni i privatni radio postoje „rame uz rame” od 10 do 15 godina obezbeđujući raznovrsne servise i realizujući pojedine aspekte funkcije radija uopšte. Pre nekoliko godina i u Srbiji smo razmatrali ova pitanja, dok je JRT u već čuvenom (mada nepotpuno objavljenom) projektu *Razvoj programskog spektra* obradio i taj značajan problem (posebno u prilogu Dragoljuba Ilića u knjizi pod istim naslovom).

Njihovi odnosi bili su više kompetitivni nego kooperativni, ali danas nalazimo znakove promena u njihovoj poziciji i odnosima - nove tehnologije (pre svega DAB) podstiču na saradnju pri uvođenju novih servisa a operatori se sastaju i razmenjuju stanovišta (sada već postoje i nacionalni DAB klubovi). Dve strane su, ipak, daleko od toga da stvore zajedničku profesionalnu asocijaciju kao što je u Americi *National Association of Broadcasters (NAB)*. U Evropi nema takve organizacije gde bi se kolektivna radio industrija ujedinila da rešava probleme ili da govori "istim jezikom".

Pitanje je zašto javno i privatno u Evropi još ne uspeva da uspostavi punu kooperaciju? Neki kažu da je reč o "istorijskom nasleđu", jer se privatni radio pojavljivao kao izazov postojećem javnom radio sistemu koji je dominirao radio talasima. Često, kao što je slučaj u Nemačkoj, novopridošli su morali grčevito da se bore za obezbeđivanje licenci i mreža. Danas privatni radio u Nemačkoj slavi 15 godina i oko 50 odsto osvojenog radio tržišta. Operatori kažu da su oni postali uspešni tek poslednjih desetak godina. Direktor Radio Hamburga Rajner Kabanis, na primer, kaže da ne postoji kooperacija jer državni radio u Nemačkoj ima monopol a "veoma je teško reći *gud-baj* monopolu".

Drugi razlog za odsustvo punije saradnje jeste ekonomski. Širom Evrope javni radio ima finansijsku podršku države (kroz pretplatu ili druge *javne* prihode), uz neki procenat prihoda od oglašavanja. To znači da mnogi privatni radio-difuzeri vide državne stanice kao nefer konkurenciju u odnosu na prihode od oglašavanja. Informacije iz velike javne nemačke RD organizacije *West Deutsche Rundfunk* (koja ima 4 900 zaposlenih) ukazuju na to da se i ona već pre pet godina našla u stanju "birokratske hibernacije", s programima koji se proizvode više u korist producenata nego slušalaca, i koja se suočava sa izazovima privatnog radija. Stoga je od prošlog leta WDR znatno promenio svoj program, odnose između globalnog, regionalnog i lokalnog, promenjeni su profili pojedinih programa pa i njihova imena, ciljne grupe auditorijuma su redefinisane - naročito sa generacijskog stanovišta i uz pokušaj da se vrate i zadrže mlađi slušaoci, neki servisi su prilagođeni najpropulzivnijim stranim iskustvima (posebno BBC-ja), itd.

Mi bismo dodali komentar da ni najvećima nije lako...

Sekretar Holandske asocijacije privatnih radio-difuzera Martin Banga smatra da oni još nisu spremni da združe snage sa javnim radio-stanicama, jer "još uvek ima ratova koje treba da dobijemo".

Tokom godina različiti interesi privatnog i javnog sektora postali su institucionalizovani u okviru organizacija, retko uključujući članove "druge strane". Organizacije to nisu zabranjivale, ali su ih njihovi uslovi za članstvo držali po strani. U jednom članku (jun, 1995) pod naslovom *Vrata su još uvek zatvorena*, govori se o EBU (najvećoj evropskoj multinacionalnoj organizaciji), gde pravila za članstvo zahtevaju da radio-difuzije pokrivaju celu zemlju, proizvode deo sopstvenog programa i obezbeđuju balansirani program za predstavnike svih socijalnih grupa. Većina privatnih stanica ima lokalno obeležje i manje ili više komercijalno usmerenje i stoga ne može udovoljiti ovakvim uslovima. Direktor Tehničkog odeljenja EBU Džordž Voters kaže: "Pravilo za članstvo u EBU nema ništa s tim kako se stanica finansira, ali brine o misiji stanice u životu čoveka."

Da ironija bude veća, EBU se danas sreće s finansijskim problemima, kao što se i mnoge javne stanice hvataju s time u koštac.

Potreba, bolje reći neminovnost, uvođenja novih servisa, nateraće, smatra se, obe strane da sednu za jedan sto u mnogim zemljama i da razmišljaju o zajedničkim programima.

U Engleskoj gde su 1995. godine prvi put komercijalne stanice zastrašujuće "otišle" iznad BBC-ja, industrija čak namerava da lanisra DAB u dva odvojena i paralelna nacionalna bloka - javni i privatni. Operatori, međutim, smatraju da obe strane mogu da uštede ako planiraju pokrivanje teritorije zajedno umesto odvojeno. Tako, na primer Brajan Vest iz Britanske asocijacije nezavisnih radio kompanija (ARC - *Britain Association of Independent Radio Companies*), navodi da BBC radi sopstvenu transmisionu mrežu a očekuje se da privatni sektor to isto počne godinu dana kasnije, ali obe strane bi mogle da uštede dosta sredstava kroz zajedničku konstrukciju transmitera. On, kao jedan od osnivača *Panevropske asocijacije privatnih radio-stanica* (AER), dodaje da u Britaniji dva sektora imaju bolje odnose nego u mnogim drugim zemljama zato što BBC-ju nije dozvoljeno da bude konkurencija privatnicima u oglašavanju. Odvojeni izvori prihoda, dakle, kao da pružaju izvesne prednosti u saradnji dvaju sektora.

Generalni direktor stanice *Radio NRJ*, Alan Vejl, koja je član evropske DAB grupe, ukazuje na to da su prisutne želje za jedinstvenom asocijacijom u Francuskoj, a i na drugim mestima ima primera pokušaja kreiranja saradnje, uključujući i EBU kada je u pitanju uvođenje DAB servisa. Ova organizacija planira da

preko svojeg *Euro DAB foruma* objedini aktivnosti nacionalnih organizacija, proizvođača, servisnih operatera, radio-difuzera i internacionalnih organizacija. Pitanje je, ipak, da li će nove tehnologije i zahtevi industrije navesti privatne i javne difuzere da obrazuju stalnu zajedničku evropsku asocijaciju. Za sada je prerano govoriti o šansama za tako nešto.

Sledeći primeri vezani su za skandinavske zemlje, karakteristične po specifičnom, rekli bismo kontrolisanom, odnosu upravo prema komercijalnom i privatnom u medijima.

Švedska, Norveška, Danska, Finska i Island imaju zajedničko to što u svih pet zemalja javni radio je u potpunosti finansiran pretplatom, a zatim, privatni radio je na severu Evrope potpuno nov fenomen, koji se u ove zemlje postepeno uvodi tek od sredine osamdesetih godina.

Skorija istraživanja su pokazala da publika uopšte zna da ceni vrednost javnih servisa, uprkos tome što pretplata negde doseže 250 US dolara godišnje. Pokazalo se da su Skandinavci privrženi javnom servisu pa oko 70% ispitanika u Norveškoj i Danskoj ocenjuje da su oni ispunili njihova očekivanja. Ipak, nordijske zemlje brzo su postale atraktivno tržište za privatne investitore, kao što su npr. *Swedish Kinnevik* ili danski *Aller Presse*, pa i neke panevropske i američke grupe. Neki Amerikanci imaju tzv. *Scandinavian Broadcasting Sistem* (SBS) koji deluje iz Luksemburga, a isti sistem je vlasnik sa 50 odstonajveće danske radio kompanije *The Voice Radio Group*.

Lokalno regulatorno telo u Kopenhagenu je, međutim, odlučilo da SBS-u povuče dozvolu za rad zbog bavljenja ilegalnim poslovnim transakcijama.

Najveći deo investicija u radio u Skandinaviji (sa izuzetkom Danske), ipak, dolazi iz dobrostojećih kompanija koje drže štampane medije. Nordijsko tržište se može okarakterisati kao tržište sa niskim rizikom ali vrlo visokim troškovima ulaska na njega. To proističe iz sledeća dva razloga: 1. legislativa (do uvođenja promena 1993. i 1994. godine) bila je veoma nepovoljna za komercijalnu radio-difuziju, i 2. veoma je jaka pozicija javnog radiodifuznog servisa.

Reklame na radiju su relativno nov fenomen u Skandinaviji, koji je tek odnedavno zadobio kredibilitet među oglašivačima. Oni, naime, nisu bili sigurni u efekte i radije su se opredeljivali za tradicionalne štampane medije. Osim toga, pouzdani rejting za privatnu radio-difuziju dobija se tek poslednjih pet godina.

U svim tim zemljama, izuzev Danske, javne i privatne stanice preko nezavisnih kompanija izvode zajednička istraživanja. Istorijski javne stanice su bile naviknute na redovan dnevni rejting, koji je pokazivao njihovu praćenost čak u 85% do 90% populacije. Uvođenjem privatne radio-difuzije iskusili su oštro opadanje dnevnog kontakta auditorijuma sa njima. U zemljama gde postoji nacionalni privatni radio ili postoje jake mreže, dnevni rejting za javne stanice beleži pad skoro do 50procenata.

Situacija u našoj zemlji, po nekim parametrima, veoma je slična iznetoj.

U Norveškoj su nacionalni komercijalni servisi uvedeni tek 1994, a u Švedskoj je iste godine više od 50 novih komercijalnih lokalnih servisa dobilo licencu. Neki od njih su organizovani kao nacionalne mreže u čijoj su pozadini strani investitori ili domaća štampa. Francuzi su npr. veoma uspešno uveli svoj *NRJ* servis u Švedskoj namenjen mladima.

Trenutno je Danska primer poslednjeg neregulisanog tržišta na kojem javne stanice okupljaju još uvek 74% populacije dnevno, ali se sredinom prošle godine očekivao tzv. *Beli papir* koji je trebalo da pozove "radio i TV industriju" na deregulaciju. O deregulaciji je opširnije pisao i časopis *RTV teorija i praksa* tokom nekoliko proteklih godina, ne nailazeći na potpuno razumevanje u našoj sredini.

S promenom legislative 1993. i 1994. godine u Norveškoj, Švedskoj i Finskoj i očekivanom liberalizacijom u Danskoj, privatne i javne stanice suočavaće se jakom međusobnom konkurencijom u budućnosti.

Analitičari nalaze da bi moguća strategija za privatnu radio-difuziju bilo povećanje mreže i koncentracija uz napore da se dovede inostrani kapital. Javna radio-difuzija, s druge strane, traži načine da se što fleksibilnije organizuje. Švedski javni radio se suočava sa redukcijom osoblja i smanjenjem budžeta za 10 odsto, a slično tome Danska državna radio-televizija je otpustila oko 100 ljudi.

Druga strategija koju će državni operatori u nordijskim zemljama slediti jeste hvatanje koraka, odnosno vodstva u tehnologiji. Norveški i Danski javni radio startovao je sa DAB transmisijom 1995. godine, iako je auditorijum za ovaj novi servis ograničen nedostatkom DAB prijemnika. Tako će, izgleda, javna radio-difuzija ponovo zadobiti monopol tokom sledećih nekoliko godina. DAB, dakle, nije predviđen za privatnu radio-difuziju...

D A B (DIGITAL AUDIO BROADCASTING)

DAB spada u jedno od najdinamičnijih područja razvoja radio-servisa u širem smislu. Evropa na tom planu poslednjih nekoliko godina radi veoma mnogo, razmatrajući istovremeno i neprogramске aspekte DAB servisa.

Prema izveštaju UER-a, formirana je tzv. *Eurodab grupa* februara 1995. godine u Ženevi uz prisustvo predstavnika nekoliko zemalja: Belgije, Danske, Francuske, Nemačke, Holandije, Poljske, Španije, Švedske, Švajcarske, Velike Britanije, a kasnije se priključuju i Kanada, Australija, Indija i Kina. Postavljen je DAB standard nazvan EUREKA 147 i usvojene smernice redovnog sastajanja Grupe. Biće obuhvatane glavne teme kao što su: marketing, strategija uvođenja DAB, audio-programiranje, autorska prava, zakoni i regulativa, minimum zahteva i opcija za DAB servise, razvoj u pravcu multimedija i interaktivnog radija, i budući tehnički razvoj.

Dogovor je da se organizuju seminari i simpozijumi u pojedinim zemljama o DAB servisu da bi se Evropa što potpunije pokrila njime. Tako je npr. Španija obuhvaćena ovom aktivnošću iako ranije nije planirala uvođenje DAB-a.

Grupa očekuje "vruću" diskusiju o vezi između zemaljskog i satelitskog radija. Pitanje je da li će i šta biti konkurentno DAB-u s obzirom na vrstu i uslove prijema - kućnog odnosno mobilnog. DAB 147 se preporučuje za razliku od američkih servisa IBOC (In-Band-On-Channel), a DAB 147 prihvataju i Kanađani i Kinezi, iako nisu u Evropi. Ima ocena da je IBOC tehnički teže, ali konceptualno lakše primeniti, odnosno da se on i ne može primeniti u Evropi, jer bi na FM bilo interferiranja susednih stanica s obzirom na to da su frekvencije u Evropi "zgusnutije" (100 KHz u Evropi, 200 KHz u SAD), a modulatori bi bili skupi.

Promovišu se prednosti ovog sistema i standarda. Posmatraju se i kontrolišu (monitoring) i aktivnost standardizacije za prijemnike, njihova evolucija i tržište, a Grupa namerava da koordinira kontakte sa proizvođačima prijemnika. Očekuje se da će sredinom 1996. biti postignut "bum" na tržištu, jer treba oko 20 meseci da prijemnici stignu na tržište posle odluke RD organizacija o puštanju DAB servisa.

Švedska vlada je npr. odvojila 56 miliona dolara za sledeće tri godine da bi se lansirali DAB servisi. SR (Švedski Radio) proslavio je 70. rođendan lansiranjem prvog DAB servisa Eureka 147 (27. septembra 95). U prvo vreme on je zahvatao samo oblast

Stokholma, a plan predviđa još 15 novih transmitera koji bi trebalo da se uvedu do sredine 96. Tako će se DAB servisom pokrivati oko približno trećina populacije Švedske.

Istoga dana (koordinirano) DAB je uveo i BBC na širem području Londona sa deset miliona potencijalnih korisnika. BBC planira da do sredine ove godine lansira novi servis *BBC Now* koji će sadržati paket vesti, poslovne informacije, sport, vreme i obaveštenja o saobraćaju, a do 1997. godine da uvede DAB radio-servis za približno 50% svojih slušalaca.

U Londonu je početkom oktobra održan sastanak *Eurodab Foruma*, tela koje je EBU formirala da nadgleda uvođenje DAB-a. Eurodabu je tada već pristupilo 67 organizacija a najavilo uključivanje još 100.

U Nemačkoj se ispituje DAB tako što su *Deutsche Telekom* (nemačka PTT) i najveće tri privatne radio-stanice (NRW ima skoro milion slušalaca dnevno, Antene Bajern, jedna od najstarijih privatnih stanica, i Radio Hamburg, vodeća na jednom od najgušćih tržišta) formirale novu kompaniju za istraživanje (*German Data Broadcasting Research and Development Company*) sa pionirskom ulogom u razvoju data-servisa za radio. Prema izveštaju iz novembra '95. već je pripremljen početak rada stanice *Berlin DAB Pilot* sa 4 predajnika. Ona će koincidirati sa IFA (*International Funk Aufstellung*), gde će *Boch-Blaupunkt* prikazati prvi put prijemnike namenjene potrošačima za DAB servis (1000 je već bilo proizvedeno za pilot-projekat, i to mahom za kola). Predstavnik ovog proizvođača kaže da će razvoj DAB prijemnika biti isti kao kod mobilnih telefona - prvi su bili teški i trošili su mnogo energije i zato su bili "stacionirani" u kolima, a kasnije su razvijeni manji prijemnici koji su imali manju potrošnju i mogli da se nose u ruci. *Grundig* koristi PC-kard koji se ubacuje u radio u kolima da bi se obezbedio prijem, dok *Deutsche Telekom* demonstrira prototip ekrana za prijem izvesnih podataka u kolima. Prenete su i veoma povoljne reakcije korisnika na sve ovo, pa se na sledećoj izložbi očekuje pojava prijemnika za javnu upotrebu.

Dodajmo još da ITU (*International Telecommunication Union*) preporučuje sistem EUREKA 147, ali ne blokira ni uvođenje drugih standarda. Očigledan je progres DAB-a u svetu...

Pada u oči jedan detalj koji nalazimo u literaturi - da bi mogla da se pojavi i jedna smetnja u razvoju DAB-a na opsegu L ili kanalu 12 s obzirom na vojne servise na ovom području (mada se vojna oprema ovih karakteristika već napušta, ali je potrebno vreme za

to), Nemačka armija će ovaj opseg napustiti 1997. godine. Na to je ukazano na Evropskoj konferenciji poštanskih i telekomunikacijskih administratora u Visbadenu krajem 1995. godine, gde je bilo prisutno 35 (od 42) članica toga foruma. Predmet sastanka je bila izrada plana lociranja radio frekvencija za uvođenje DAB-a širom Evrope.

Zanimljiv je primer Kanade, prikazan na Internacionalnom auto-šou u februaru 1995, gde i vlada Ontarija u saradnji sa Krajslerom i Kanadskom industrijskom vladinom grupom radi na uvođenju DAB-a do kraja veka. Demonstriran je prototip komercijalnog *Travel-Guide* (Vodiča) koji je omogućavao posetiocima da vide sistem u akciji na ulicama centra Toronta. Tu je mali Sonijev video-displej, kojim se upravlja "daljincem", i koji je smešten između vozača i suvozača. On sjedinjuje informacije policije o protoku saobraćaja (koje sakupljaju "ulični senzori"). Na monitoru se pojavljuje izabrana "ruta" kao i audio instrukcije (sintetizovanim glasom spikera) sa ažuriranim podacima za vozače. U slučaju potrebe sistem sugerise alternativne puteve, itd. Reč je o tehničkoj i servisnoj novini za koju se predviđa da će biti u punoj upotrebi za oko dve godine, a vlada predviđa da će se tržište uspostaviti za oko pet godina.

Na kraju obrade ovog pravca razvoja, ponovimo ukratko šta su prednosti sistema o kojem je reč:

- bolji kvalitet zvuka,
- olakšana i poboljšana recepcija od strane slušalaca,
- nema interferencije (mešanja stanica, posebno kod prijema u pokretu),
- efikasnost spektra u izboru servisa koji se prati,
- DAB prenosi i podatke (npr. tekst) i sliku,
- proizvođači dobijaju novu šansu za plasman kvalitetnih prijemnika pogodnijih za upotrebu,
- otvaraju se nove mogućnosti marketiranja sistema,
- diferencijacija ciljnih grupa.

Zanimljivo je da podaci zapadnih institucija (npr. BBC, komercijalni radio i nezavisno telo koje prati slušanost - RAJAR) pokazuju znatnu slušanost radija (85% stanovništva sluša radio svake nedelje) što potvrđuje i status radija danas. Istovremeno se objavljuju i podaci o porastu slušanosti radija u poslednjih deset godina. Uz to, predviđaju se promene demografske strukture i povećanje učešća ljudi mlađih-srednjih godina, dok će broj mladih stagnirati i opadati (granična linija 34 godine). Takođe se predviđa

porast broja ljudi koji zarađuju, porast bogatstva bogatih ali i zastupljenosti u populaciji onih koji su siromašni.

U Velikoj Britaniji se predviđa da će za sledećih deset godina biti između 300 i 400 lokalnih stanica, što je više od rečitog dokaza o svojevrsnoj “renesansi” radija.

MULTILINGVALNI RADIO

Uz veliku moralnu i neveliku finansijsku podršku Evropske unije BBC- World Service, Deutsche Welle, Radio France International i Radio Netherlands planiraju da kreiraju novi Evropski digitalni radio (EDR) obrazujući pul svojih izvora (resursa). Kooperacijom se obezbeđuju nove frekvencije i uspostavlja spremnost za nove izazove, za koje je izrađen i pilot projekat gde se nudi jedinstvena frekvencija (Single frequency) za Evropu. Podrazumeva se stereozvuk, značajan npr. za prenošenje koncerata. Kanal se razbija na četiri dela - tri za pojedine jezike (engleski, francuski i nemački), a četvrti za lokalno emitovanje na određenom jeziku.

Čak i bez DAB frekvencije EDR već emituje (na kratkim i srednjim talasima) nedeljni magazinski program gde se javljaju dopisnici-saradnici iz sve četiri stanice. Urednička kontrola ostaje stanici koja brine o programu na određenom jeziku. Predviđa se proširivanje kooperacije u budućnosti i razmena novinara koji bi se javljali iz pojedinih zemalja. Tvorci projekta predviđaju da će EDR, uz razvoj Evropske unije, biti “zvuk budućnosti” koji će prevazilaziti nacionalne podeljenosti.

GOVORNI RADIO (TALK RADIO)

Ime ovog radija govori samo po sebi, ali treba dodati da on obuhvata i interakciju slušalaca i gostiju u studiju. Reč je o obliku “živog radija” za koji neki kažu da je to “lupetanje” osoba koje se ne poznaju i koje mogu da zloupotrebljavaju samu ideju i frekvenciju. Drugim rečima, neki pravci razvoja radija mogu voditi i zastranjivanju na šta se nije računalo u početku.

U Italiji se beleži osam miliona slušalaca dnevno “tok radija” RAI. Privatne stanice tek odnedavno razvijaju programe zasnovane na živom intervjuu i časkanju sa slušaocima. Ove stanice, naime, ne mogu da podnesu visoke troškove i zato su u konkurenciji sa RAI programima (koji imaju tradiciju od sedam decenija) uglavnom emitovale muziku, a *Talk radio* zahteva više od prosečnog disk-džokeja. On traži spretne voditelje, poznate

goste, raznovrsne teme, reagovanje na podsticaje slušalaca. Primećuje se da privatne stanice imaju relativno oskudan priliv sredstava od oglašivača i da one nisu spremne da proširuju svoju ponudu, a neke proizvode i sasvim beznačajne programe.

Tri stanice prednjače u emitovanju ove vrste programa - *Radio Uno* (za programe vesti) koji okuplja osam miliona slušalaca dnevno, *Radio Due* (fokusan na zabavu) sa šest miliona slušalaca i *Radio Tre* (posvećen kulturi) sa 1.8 miliona slušalaca dnevno. RAI je izgradio udoban i luksuzan studio u Rimu specijalizovan za kontakte sa publikom, koji prima nekoliko učesnika, a ima posebnu telefonsku centralu za prijem brojnih poziva. Telefonski operater unosi informacije dobijene od slušalaca u kompjuter, gde oni objašnjavaju svoj mogući doprinos diskusiji koja se upravo vodi. Ispred svakog gosta u studiju nalazi se monitor koji pokazuje sve informacije pa on može da izabere najinteresantnije teme i stavove. Uz pomoć "miša" bira se određena tema, što je istovremeno signal operateru da pozove određenog slušaoca. Kada se dobije pozvani slušalac, signal u studiju trepće dok je on na "standby", gost se sprema na razgovor a inženjer studija priprema uključenje. Gost pritiska dugme, pali se crveno svetlo i slušalac se uključuje. Kompjuter može da obavlja i druge poslove i sakuplja podatke o pozivima, telefonskim brojevima, mestu i količini poziva, emitovanju, itd. Zahvaljujući toj moćnoj opremi RAI nastavlja da proizvodi uspešne programe kao što su emisije: 3131 (jutarnji "talk" program na *Radio Due*) ili emisija *Palomar* (debata o kulturi na *Radio Tre*). Jedan od autora ovog radija (Mikele Plastino) namerava čak da u Rimu otvori sopstvenu stanicu pod imenom *Talk Radio* koji bi emitovao ovakav program tokom celog dana.

PREDAJNICI MALE SNAGE

Komunalni i radio susedstva

Primer koji ćemo detaljnije obraditi je iz Japana gde se lansira nova era FM male snage (*Low power*), za koji se obično misli da ima (proporcionalno) isto toliko radio-stanica kao razvijeni svet. To, međutim, nije slučaj. Regulativa je bila stara, gotovo iz vremena Drugog svetskog rata, a vlada je davala prednost krupnom kapitalu i, ceneći radio resurse, nije bila sklona da dodeljuje veći broj licenci. Vremena su se promenila a industrija Japana je sposobna da stavi na raspolaganje više predajnika nego bilo gde u svetu. Razvoj *komunalnog radija* koji je usledio podrazumevao je predajnike male snage, a bilo je poznato da se

npr. u Tokiju samo preko 4 FM stanice servisira čitavo područje (u čijem distriktu živi oko 20 miliona ljudi). Licence za FM transmitere snage od 1 do 10 W dodeljuju se uz očekivanje da će ove stanice "procvetati" po celoj zemlji.

- "Community FM Radio Station" donose takav nivo individualnosti u radio komunikacijama kakav do tada nije viđen, koje, nasuprot velikim stanicama establišmenta, rade takve stvari koje ovima nisu ni padale na pamet. Stanica *Yokoska FM* locirana u bučnom šoping centru izvan Američke mornaričke baze južno od Tokija, npr. iz studija koji liči na staklenu kabinu emituje program za deo grada, a on je označen kao "papazjanija": čita se poezija, pušta muzika, daju lokalni oglasi, intervjuišu vlasnici radnji u okolini. Jedna od emisija je posvećena stranim porodicama koje žive u oblasti, da bi se sa njima ćaskalo o životu u Japanu ili u njihovim zemljama.

Ovakva rešenja sa predajnicima male snage pogodna su upravo u Japanu, koji je kao ostrvska zemlja izložen mnogim elementarnim nepogodama. Poslednji primer iz Koebe, februara 1995, kada je pokrajinska vlada uz pomoć poklona iz NHK i volonterski rad postavila predajnik od 300 W da bi pomogla ugroženom stanovništvu informacijama, servisom, upozorenjima, emitovanjem ličnih poruka sl., veoma je poučan i podsticajan i za ostale regionalne zone i nadležne.

- Drugi pravac razvoja ovakvog radija su "Mini FM" koje se, izgleda, razvijaju zahvaljujući "rupi u zakonu" koja omogućava svakom investitoru da podigne stanicu veoma male snage bez licence pod uslovom da nikog drugog ne ometa u radu. Mnoge od *Mini FM* su tek nešto više od hobija ljudi koji su želeli da postanu disk-džokeji. Kako su neke od njih manje od 1 W, njihovo radio-difuzno polje iznosi svega nekoliko stotina metara, pa ih je bolje zvati *Community FM* jer ih čuje samo susedstvo. Službeni podaci o broju takvih stanica ne postoje, ali "industrijski posmatrači" navode da ih ima oko 100 i da oni uglavnom rade na ivici zakona. Japanski giganti (*Sony*, *Teac*) već nude male jeftine radio-difuzne uređaje (pod imenom *Community FM Sets*) koji uključuju sve od transmitera do CD deka.

Mnoge velike japanske kompanije, sa deregulacijom medija, počinju da se uključuju u igru ali bez namere da konkurišu nacionalnoj radio-difuziji, nego se usmeravaju na više od milion stranaca u zemlji i tako se razvijaju stanice na stranim jezicima.

Krajem 1995. godine trebalo je da počne da radi stanica *InterWave* kao zajednička kompanija *Toyota*, *Dai-Ichi Kangyo Bank* i

Nomura Research Institute i nekih novina na engleskom jeziku. Slične poduhvate preduzimaju i druge velike kompanije - npr. stanica *For You Today*, koja treba da emituje program na sedam jezika.

Očekuje se da će broj ovakvih stanica rasti, da će vlada odobravati licence (i veće snage) i da će one moći da se izdržavaju od oglašavanja. Razvoj komunalnog radija privući će izgleda i oglašivače koji nisu ni sanjali da će stići na radio - manje prodavnice, restoranićke pa i vodoinstalater u kraju.

FM PEJDŽING MREŽE

Ljudi i poslovi traže veći stepen povezanosti, pa stoga i pejdžing sistemi zasnovani na radio tehnici doživljavaju ekspanziju. Društvo i biznis postaju sve pokretljiviji a uspostavlja se i sve više transnacionalnih veza - sve u duhu slogana *Budimo u vezi (Keep in Touch)*. Prednosti pejdžinga su poznate kao i njegove koristi za operatora i korisnike. On se razvija kroz proširivanje broja usluga, rasprostranjenost prijema, mrežnu distribuciju poruka, čuvanje i emitovanje podataka, i sl. Jedna od usluga jeste i emitovanje najnovijih značajnih vesti, što već zadire u klasične domene radija. Pejdzjeri su mali i jeftini, prateći instrumenti pogodni za aktivne ljude. Ipak, komunikacija je jednosmerna.

Nacionalne pejdžing mreže su već dosta razvijene u većini evropskih zemalja, mada troškovi održavanja sistema na tzv. jedinstvenoj frekvenciji nisu mali. Alternativni prilaz je prenošenje podataka kroz VHF/FM radio-difuzne transmitere koji mogu da obezbede nacionalnu pokrivenost. Ova solucija je i komercijalno prihvatljiva i koristi se još od osamdesetih godina u Evropi.

U našoj stručnoj javnosti (npr. u časopisu *RTV teorija i praksa*) pre nekoliko godina razmatrani su prednosti i nedostaci dva poznata pejdžing sistema. Prvi je švedski MBS a drugi UER-ov RDS (*Radio Data System*) standardizovan u Evropi 1992. a u SAD 1993. Najveća razlika među njima je u tome što je MBS namenjen samo pejdžingu, a RDS ima i druge mogućnosti. Tako je i sama Švedska još 1979. uvela MBS a 1987. i RDS, koji će verovatno i zameniti. Mađari su se opredelili za korišćenje FM opsega OIRT-a (od 66 do 74 MHz) za svoj pejdžing sistem. U SAD se koristi MBS i on može da dopre do 90% populacije. Izvestan limit u razvoju sistema je sam prijemnik za koji treba da važe standardi UER iz 1992. godine - izbalansirana veličina i težina, senzitivnost, karakteristike displeja, da budu uvek

„pripravnih“, da imaju određenu memoriju (u numeričkom ili alfanumeričkom kodu), kao i operativno vreme.

Početkom prošle godine devesto miliona Indusa proslavilo je 45-godišnjicu Ustava a mali broj i uvođenje pejdžinga, koji je uveo *All India Radio* (AIR), kao nacionalna institucija. Tu su uključeni različiti servisi (obrazovni, informativni za pomorce, udaljene krajeve, validaciju kreditnih kartica, daljinsko paljenje svetla, i sl.), ali u eksperimentalnoj fazi. RDS je zaposednut za sada samo za pejdžing, gde su troškovi manji zbog korišćenja postojećih frekvencija i mreža. Veći gradovi očekuju da će imati bazu pretplatnika oko 5000 a manji gradovi oko 1000, s mesečnom pretplatom između 3 i 10 US dolara. Odmah su se javili i poznati svetski proizvođači, kao što su finska *Nokia* a uključuju se i *Panasonic* i *Mitsubishi*. Očekuje se da se do kraja veka najmanje pola miliona ljudi uključi u pejdžing pretplatu (ukoliko cena pejdžera bude pala ispod 75 US dolara).

RADIO U CENTRALNO-ISTOČNOEVROPSKIM ZEMLJAMA

Navešćemo nekoliko primera koji su indikativni i za ostale zemlje.

Do pre tri godine ako su Bugari hteli da slušaju nešto drugo osim nacionalnog radija, uključivali su VOA, Radio Free Europe ili BBC, a mnogi su pratili i neke naše programe. Vrlo kratko su delovale i piratske radio-stanice koje je vlada brzo ukinula. Novembra 1992. godine davanjem licence prvoj privatnoj radio-stanici *FM Plus* u Sofiji, privatni radio je počeo svoju ekspanziju, jer je ubrzo dato još 66 licenci. Uz to se javilo i tuce privatnih TV stanica. Rast je utoliko značajniji jer se smatra da je Bugarska na dnu lestvice bivših zemalja Varšavskog pakta u pogledu stranih investicija i privatizacije. U Sofiji ima najmanje 10 privatnih radio-stanica, u Plovdivu 4, u Burgasu 3, u Varni 2, itd. One su se razvijale i održavale iz različitih izvora - nekoliko ranijih stanica su pomognute opremom *International Media Fond-a* (čiji je osnivač Džordž Bejker), druge su prenosile program VOA, a i neke nevladine organizacije (npr. *Centar za demokratske studije* iz Sofije) nosioci su nekoliko radio licenci širom Bugarske. Bilo je stanica koje su razvijene uz pomoć tzv. velikih konglomerata koji su investirali u različite medije (npr. *Multi-grup*, *Tron* iz Sofije, ili *Alkom* iz Plovdiva). Neke stanice izdržavaju se same iz privatnih i pojedinačnih izvora svojih vlasnika (od kojih su neki ranije radili u nacionalnoj radio-difuziji). Ne treba ni naglašavati usmerenje svih ovih stanica na prihode od oglašavanja. Licence su mahom iz

domena tzv. predajnika male snage (sa limitom od 250 vati izlazne snage, uz izuzetke uslovljene lokacijom).

Program većine privatnih radio-stanica popunjen je muzikom, ali i vestima i drugim govornim i komercijalnim sadržajima, mada stanice još nisu specijalizovane. U Sofiji je konkurencija postala dovoljno jaka pa je podela funkcija i formata među stanicama primetna. Mnogi pokušavaju da povećaju auditorijum mešavinom zapadne i bugarske pop, folk i rok-en-rol muzike. Zapadni rok je još uvek dovoljno popularan u Bugarskoj i u njemu uživaju raznoliki slojevi slušališta. Izuzetak je *Radio Veselina* (sa tri stanice u Plovdivu) koja se opredelila za balkansku folk-muziku (bugarsku, srpsku, makedonsku i grčku), a takođe i za muziku iz Poljske, Ukrajine, Rusije i drugih slovenskih zemalja, zbog čega ima dosta širok auditorijum i lojalne oglašivače. Samo za vesti i govorne emisije, nasuprot muzike kod drugih, opredelio se *Radio Darrik* u Sofiji, privlačeći publiku iz gornjih socio-ekonomskih grupa, slično kao u nekim drugim zemljama.

Zanimljivo je da u Bugarskoj u domenu privatnog radija postoje dva načina rada, od kojih jedan čine nezavisne male stanice, gde dnevne odluke donosi lokalni menadžer, a drugi čine stanice u mreži gde jedna stanica obezbeđuje program (od oko dvadesetak sati trajanja) a ostalo se popunjava lokalnim programom.

Postoji i lanac radio-stanica koje koriste istu organizaciju (FRANC - *First Radio Advertising National Chain*) koja povezuje 11 nezavisnih stanica u Bugarskoj, za prodaju oglasa po jedinstvenoj ceni u celoj zemlji. Podrazumeva se zajednička koordinacija cena i podela prihoda.

Prihodi od oglašavanja u istočnoj Evropi rastu, ali nedovoljno brzo da bi se moglo garantovati da će privatne radio-stanice moći da opstanu u naredne tri godine. To je slika iz istraživanja tržišta privatnog radija u Češkoj početkom 1995. godine koje je organizovala Asocijacija privatnih radio-difuzera. Predsednik Asocijacije navodi da u Češkoj ima 60 privatnih stanica, ali dodaje da je njihova budućnost neizvesna. Ukupni operativni troškovi ovih stanica iznose oko 30 miliona dolara, a od oglašavanja se prikupi 21 milion, ili oko 70 odsto od onoga što im je neophodno za preživljavanje. Tokom 1992. godine prihod je iznosio oko 9 miliona, kada su počele da rade prve stanice na slobodnom tržištu. Prihodi su brzo rasli, ali ne dovoljno u funkciji pune finansijske podrške onima koji žele da se bave tim poslom. Pokazalo se da je samo 20 stanica profitabilno, da 20 održavaju velike korporacije (čiji vlasnik može da podnese gubitak), a da 20

pripada manjim grupama (npr. umetnika, ljudi koji se bave kulturom) gde se ne može očekivati obezbeđivanje sredstava za duži period. U istočnoj Evropi, izgleda, ima još uvek mnogo idealista kojima je blizak radio, kažu neki autori, dodajući da je reč o naivnom (pa i romantičnom) verovanju da je demokratski imati nezavistan "radio-glas" posle godina državne kontrole. Nažalost, komercijalna stvarnost je nešto drugačija...

U Pragu od 13 gradskih stanica manje od polovine imaju udela na tržištu koji bi im omogućavao opstanak. Troškovi privatnog operatora ovde se kreću od 370 do 550 hiljada dolara godišnje, a najuspešniji mogu da zarade do 900 hiljada dolara. Svakako, to se odnosi samo na visokokomercijalizovane stanice tzv. „Pop-formata”. Neke studije pokazuju da češki slušaoci prate u proseku program privatnih stanica 217 minuta dnevno, iako su u početku posle pada komunizma bili šokirani količinom reklamnih poruka na medijima gde ih je ranije bilo malo. Ipak, oni danas ne samo što prate sve to, nego priznaju da i reaguju na poruke te vrste koje im se upućuju.

Lokalni operatori su uspeli da otkriju koje vrste reklama „bolje idu” - na televiziji to su one o *Coca-Coli*, sredstvima za pranje i artiklima koji se naručuju poštom, a na radiju se slušaoci najbolje sećaju oglasa banaka i „investicionih fondova”.

Smatra se da Poljska i Mađarska, posle Češke, imaju druge dve najjače ekonomije u istočnoj Evropi, ali tamo još nije bila formirana slična asocijacija pa je privatnim difuzerima ostalo da nagađaju šta ih čeka u budućnosti. Prihod od oglašavanja na radiju u Poljskoj duplirao se u poslednjih šest godina dostižući sumu od 12 miliona dolara, ali od toga su veću korist imale nacionalne mreže od malih lokalnih stanica koje će se, po predviđanju stručnjaka, brzo osipati. S jeseni 1994. Poljska vlada je prvi put izdala licence za 142 privatne stanice, od kojih je većina odmah i počela da radi, a vlada je obećala da će izdati još oko 300 licenci tokom zime. To je, procenjuje se, više stanica od onoga što lokalna privreda može da izdržava.

Stoga analitičari smatraju da će jačanjem privrede u tim zemljama broj konkurentskih stanica opadati, mada je proces fizičke, kvantitativne ekspanzije i dalje u toku. Asocijacija čeških difuzera lobira vladu da smanji broj izdatih licenci jer su šanse za opstanak mnogih umanjene... Takođe, postoji i otpor prema restrikcijama stranih ulaganja u ovoj oblasti.

U Mađarskoj početkom 1995. još nije bila izvršena privatizacija, pa su postojale samo tri komercijalne stanice mahom za područje

Budimpešte, ali je nova vlada najavila novi zakon i pravo komercijalno tržište za medije, koje uključuje i šest nacionalnih mreža.

U isto vreme među analitičarima postavljalo se pitanje zašto se u istočnoj Evropi stanice toliko nagomilavaju, više nego na Zapadu, a odgovor je nađen u potrebi ljudi da se preko radio-difuzije obezbedi mesto u narastajućim ekonomijama ovih zemalja.

Kao kontratežu ovim, navešćemo primer jedne razvijene zapadne zemlje.

U Francuskoj se smatra da su lokalne komercijalne radio-stanice suštinski deo "radio-difuznog pejzaža" jedne zemlje i da se mora obezbediti njihov opstanak, odnosno osujetiti njihovo prodavanje velikim radio-difuznim mrežama (prema Herve Bourgesu funkcioneru UER-a). CSA (Visoki audio-vizuelni savet Francuske) klasifikuje oko 1300 francuskih stanica u pet kategorija:

- Javno finansirane, neprofitne komunalne stanice,
- Komercijalne i lokalne nezavisne stanice,
- Stanice pridružene mreži (*Network-Affiliate*),
- Radio-difuzne mreže,
- Privatne stanice (*Privat General Station*).

Osim u izuzetnim slučajevima, nije moguće da stanica promeni svoju kategoriju i zato u Francuskoj, gde su raspoložive FM frekvencije prava retkost, veliki operatori bivaju razočarani. Prema stavu CSA privatne stanice mogu da se regrupišu i pod zajedničkim imenom suoče sa velikim grupama. Jedna od grupa privatnih stanica (NRJ), koja udružuje 15 nezavisnih lokalnih stanica, ima preko 10% ukupnog auditorijuma radija ili 4.75 miliona slušalaca.

USMERENJE NA SOCIJALNE GRUPE

Navešćemo samo nekoliko pojedinačnih primera.

U Italiji postoji jedna mala privatna lokalna stanica *Radio Maria*, potpuno posvećena religioznim temama. Ona raste zahvaljujući pomoći milion I po svojih slušalaca a emituje i program za Ameriku preko Panam-Sata. *RM* je otvorila servis u Poljskoj, a planira i proširivanje na špansko govorno područje i program za Afriku i Aziju.

Radio Radicale sa oko 700 000 slušalaca spada u *Talk Radio* a bavi se politikom, prenosom rada Parlamenta i partijskih skupova.

Populare Network je politička stanica levog krila sa programom vesti, a *Circuito Marconi* je katolička mreža, koja za razliku od *Radio Marije* ne emituje samo molitve i religiozne ceremonije, nego nudi debate sa gostima, programe uživo za decu, zabavne programe, kontakt-programe za mlade, i sl.

Program *Rete 105* proizvodi jednosatni program zvan *Tabu* gde se kroz kontantk (Call-in) "seks-terapeuta" i mlađanih slušalaca razrešavaju njihove dileme. *RTL 102.5* nudi svakog jutra program pod nazivom *Non-stop vesti*, prožetih muzikom, za one koje to najviše zanima. *Italiaparla* je noćni "talk" program koji dovodi umetnike i poznate ljude uopšte na sastanak "uživo" sa ljudima koji rade noću.

RADIO BUDUĆNOSTI

I. UVOD

Kako će radio izgledati početkom dvadesetprvog veka? Šta se u tehničkom pogledu može predvideti i očekivati u njegovom razvoju? Pre svega, proroci o brzom odumiranju zvuka sa radija bili su u zabludi. Jedno se sa sigurnošću može tvrditi: radio je preživeo, a u budućnosti će biti življi i napredniji nego ikad. Kako će i kojom brzinom doći do predviđenih tehničkih promena nije zahvalno prognozirati. Iz svih raspoloživih podataka, saznanja iz literature i drugih dostupnih izvora, možemo dosta realno predvideti šta će se dešavati u vremenu koje je pred nama (deset do petnaest godina). Možemo da zaključimo kuda će u pogledu razvoja i usavršavanja radija ići Evropa i svet a, uz Evropu, nadamo se, i mi. Istina je da će, po mom mišljenju, najveća prepreka biti, ne naša neodlučnost ili dilema u kom pravcu krenuti ili za koja tehnička rešenja se opredeliti, već naša mogućnost da finansijski pratimo druge. Ovo tim pre što smo poslednjih četiri do pet godina znatno zaostali za vodećima u ovoj oblasti: BBC, RAI, ARD, SRG i SR itd.

Zbog poznatih okolnosti u kojima je bila naša zemlja, nisu nam bili dostupni ni literatura ni kontakti sa ljudima iz naše delatnosti kao što je to bilo ranije. I pored toga uz sve ovo imamo dovoljno uvida, argumenata i činjenica o tome kuda svet u ovoj oblasti ide.

S obzirom na to da je ovaj materijal pripremljen za Okrugli sto radijskih stvaralaca u okviru Nedelje radija - Brezovica '96, neće se ulaziti u strogo tehničke detalje i podatke koji za razumevanje ove materije nisu bitni.

II. NOVE TEHNOLOGIJE I RADIJSKO NOVINARSTVO

Buran razvoj računara, računarskih mreža i brojnih softvera nije ostao bez velikog uticaja na rad novinara u radio-difuziji. Za sada mnogo od toga nemamo, drugi već imaju i koriste, ali nije daleko vreme kada ćemo i mi imati interaktivne računarske veze sa svetskim agencijama, bazama podataka mnogih koji su u mreži INTERNETA ili u drugim specifičnim mrežama koje će nam biti na raspolaganju. U radijskim redakcijama budućnosti, osnovna alatka biće računar bez obzira na to da li se radi o informacijama, muzici, ili bilo kom sadržaju radijskog programa.

Javljanje radio reportera u program ili za potrebe programa matične radio-stanice, biće u digitalnom formatu preko ISDN mreža. Ukoliko se prilog šalje za snimanje, primaće se direktno u računar gde se vrši i montaža. Obraden prilog se stavlja na raspolaganje lokalnoj mreži za emitovanje i pripremu programa.

Reporterska snimanja će se obavljati „magnetofonima“ bez trake, u stvari malom računaru prilagođenom ovim poslovima, a samo snimanje će se vršiti na memorijskoj pločici oblika kreditnih kartica. To je već demonstrirala u RTS-u strana firma NAGRA-Kudelski. Donošenjem ovakve kartice ili slanje njenog sadržaja po tzv. mreži ISDN ubacivao bi se sadržaj skoro trenutno u računar za prijem i obradu ovih snimaka. Na taj način nestaju iz upotrebe magnetofonska traka i kasete, dobija se kvalitet snimka koji odgovara CD, proces montaže se obavlja bez rezova makazama i lepka, čisto elektronski.

Pored sopstvenog radiotelefonskog sistema koji imamo na raspolaganju, novinaru - radio reporteru biće na raspolaganju i dva javna, softverski zaštićena sistema mobilne telefonije:

- GSM (GLOBAL SYSTEM MOBILE) koji je kod nas u začetku, ali se očekuje njegov brz razvoj i povezivanje sa evropskim delom tog sistema. Ovaj sistem radi preko mreže zemaljskih repetitora. Time se omogućuje direktno biranje i uključivanje u program ili slanje izveštaja, kao i povezivanje prenosnog računara (LAP TOP) sa računarom u matičnoj kući;

- IRIDIJUM 66, mobilni radiotelefonski sistem koji veze uspostavlja direktno preko 66 satelita koji se kreću (ne geostacionarnih). Oni će uskoro pokriti celu zemaljsku kuglu i omogućiti veze između bilo koje tačke na zemlji, sa jednostavnim malim mobilnim telefonskim aparatom bez parabole za satelitski

rad i kofera sa uređajima. Prirodno da će sva ova nova tehnologija imati povratni uticaj kako na novinare, tako i na sve koji rade u tehnici. Biće neophodno da se misli na računarski način i ulože veliki naponi kako bi se iskoristilo sve što će ponuditi ova tehnologija.

III. PRODUKCIONI KAPACITETI

Vreme čini svoje: analogna tehnika koja je do sada bila neprikosnovena u radio-difuziji, gubi trku i odlazi u muzej hteli to ili ne. Digitalna tehnika u radio-difuziji (radio i TV), od studija za produkciju i emitovanje, preko prenosnih puteva kao i samih predajnika (zemaljskih predajnika, satelita ili kablovskih pretplatničkih mreža) nezadrživo osvaja. Osim mikrofona, objektiva na kamerama i za sada zvučnika, sve drugo u tehnološkom lancu biće digitalno. Ovo se odnosi ne samo na tonske i video signale, već i na upravljanje i kontrolu.

Osnovni izvor muzičkih sadržaja ostaće zadugo već danas poznati CD (Compact disk). CD je u nekoliko poslednjih godina osvojio svet i ne vidi se valjan razlog zbog kojeg bi ga nešto drugo uskoro zamenilo. U radio kućama trebalo bi sve tonske materijale (snimke sa magnetofonskih traka, sve CD, upotrebljive sadržaje sa analognih ploča kao i snimke sa DAT i MD) „spakovati“ u memorije ogromnog kapaciteta. Na poslednjem AES-u IBM je prikazao upravo takve memorije smeštene u rekeve kapaciteta do 50.000 sati stereo snimaka. Ovi uređaji bili bi kompjuterski vezani sa svim korisnicima i smešteni u posebno obezbeđenim prostorijama. Na taj način svi sadržaji ne bi napuštali prostor fonoteke, a signali bi se planski uz obilje podataka prosleđivali na određene adrese. Međutim, već sada postoje proizvođači (STUDER, SONY, PIONEER, itd) koji prave automate sa kapacitetom od 300 do 600 CD u jednoj jedinici. Isti princip, samo prema mogućnostima, trebalo bi primeniti i kod lokalnih, odnosno regionalnih radio-stanica.

Pored CD, ostali izvori zvuka biće: neizbežni mikrofoni, DAT (DIGITAL AUDIO TAPE), MD (mini disk), HD (HARD DISK), kao i poneki analogni gramofon i magnetofon radi reprodukcije starih snimaka koji nisu prebačeni u digitalni oblik, a ovo više zbog nostalgije.

Prenosi iz koncertnih sala, sportskih objekata i sl. trebalo bi u radio-stanicu da dolaze u digitalnom obliku preko optičkih kablova, ISDN mreže, mikrotalasnih radio veza ili preko satelita.

IV. EURORADIO

Višegodišnja nastojanja radija da sagleda i usvoji prednosti koje mu pruža primena savremenih tehnologija, donela su u EBU (European Broadcast Union), kao rezultat projekat Evroradija - što je pandan Evroviziji. On se zasniva na korišćenju satelita za direktne prenose i razmenu programa - atraktivnih muzičkih materijala (uglavnom klasične muzike), kao i na primeni računara u okviru jedinstvene mreže prenosa podataka (SMP-Serious Music Project) - u stvari kompjuterizovane razmene informacija koje se odnose na ponude muzičkih programa za razmenu. Ceo poduhvat se u EBU ocenjuje kao velika prednost u takmičenju sa privatnim radiom koji je pretio da ozbiljno ugrozi javni radio. Ove godine se planira u sistemu Euroradija razmena između članica EBU-a preko 1600 koncerata (85% klasična muzika), sa vrhunskim izvođačima i oni se nude besplatno članicama EBU. Svi ti sadržaji se digitalno distribuiraju preko dva kanala na satelitu EUTELSAT II-F4. Povratkom u EBU mi bismo u najskorije vreme morali nabaviti potrebnu opremu za prijem ovih i drugih kvalitetnih muzičkih sadržaja koji se preko centrale u Ženevi nude svim članicama EBU. Takođe, trebalo bi se kompjuterom povezati sa centralom EBU. Znači, zarad našeg dobra treba se što pre uključiti u sistem Euroradija.

Programi primljeni u razmeni preko satelita bili bi snimljeni u tehničkoj režiji JRT na DAT-kasete i zatim umnoženi za potrebe radio-stanica. Prijemna satelitska stanica uključena u sistem Euroradija i uređaji za umnožavanje materijala iz razmene koštali bi oko 130.000 DEM.

V. EMITOVANJE RADIO PROGRAMA

a. Emitovanje na kratkim (SW), srednjim (MW) i UKT

Analogni radio je za skoro jedan vek postojanja danas dospeo do svog tehnološkog i operativnog maksimuma. Preko dve milijarde slušalaca dnevno prati razne radio programe. Prostor u etru za radio-difuziju na pomenutim talasnim područjima toliko je zagušen da su interferencije (međusobni uticaji predajnika) i najrazličitije smetnje toliko porasle da nema mogućnosti da se tu nešto popravi. O prostoru za nove predajnike da i ne govorimo. Prijem u pokretu ili sa prenosnim portabl prijemnikom još je teži. Zbog svega toga (nedovoljnog kvaliteta zvuka, nemogućnosti proširenja sistema, smetnji u šumova u prijemu, a naročito u mobilu) razvijen je digitalni radio.

b. DSR (Digital Satellite Radio)

U Nemačkoj i Francuskoj je 1989. godine prvi put uveden prijem paketa od 16 digitalnih radio programa sa satelita TV SAT II i satelita KOPERNIKUS. Ovo je efikasan način za pokrivanje velikih teritorija i distribuciju radio signala za kablovske sisteme, nepristupačne FM predajnike i repetitore. Za njihov prijem je potreban jednostavan digitalni prijemnik (oko 300 DEM) i satelitska antena od oko 30 cm. Početkom 1996. godine tih 16 programa je prebačeno na satelite ASTRA sa kojih se, pored desetina TV programa, emituje i oko 50 radio programa. Taj sistem se zove ADR (Astra Digital Radio). Nedostatak ova dva digitalna sistema radio-difuzije, emitovanih sa geostacionarnih 36.000 km udaljenih satelita, jeste nemogućnost prijema u automobilima (mobil).

c. DAB (Digital Audio Broadcast)

Na evropskoj ministarskoj konferenciji u Stokholmu 1986. godine definisana su, pored ostalog, i dva važna projekta budućnosti iz oblasti radio-difuzije: DAB i digitalna TV. DAB je u potpunosti definisan i prihvaćen kao evropski projekat EUREKA 147. Tim projektom predviđeno je, pored emitovanja uobičajenih sadržaja, emitovanje i prenos niza podataka koji mogu biti u vezi sa programskim sadržajem a mogu biti i potpuno nezavisni, odnosno namenjeni određenim korisnicima. DAB je prihvaćen u zemljama Evrope, Kanadi, Kini, Australiji, Indiji, Meksiku kao najvažniji i najperspektivniji pravac razvoja radija u skoroj budućnosti. Septembra 1995. godine BBC i Švedski radio su prvi počeli emitovanje u ovom sistemu. U većini evropskih zemalja su u pripremi probni tzv. pilot-projekti oko uvođenja DAB-a. Samo u Nemačkoj će pilot-projektima biti obuhvaćeno oko 14 miliona slušalaca. U ovo je svakako uključena i industrija koja priprema novu generaciju prijemnika. Pored prijema DAB-a, ovi prijemnici će primati i AM i FM programe.

Da li je novi digitalni radio zaista potreban?

Na ovo pitanje je najlakše odgovoriti nebrajanjem najbitnijih tehničkih prednosti DAB-a, a to su:

- Izvanredan visokokvalitetan zvuk - kvalitet jednak zvuku sa CD;
- Besprekoran prijem (bez šuštanja, interferencija i smetnji od drugih stanica, refleksija) bez obzira na to da li ste u kolima, sa prenosnim radio-aparatom ili kod kuće. Naravno, ovo za kola i prenosni radio-aparat se odnosi na prijem DAB-a koji se emituje

sa mreže zemaljskih predajnika (Terrestrial transmitter) kao i satelita u opsegu oko 1.5 GHz.

Istraživanja su pokazala da oko 75 odsto slušalaca prati program u kolima ili preko prenosnog radio prijemnika. U toku vožnje izabrani program se stalno prati i nema potrebe za dodatnim podešavanjem prijemnika;

- Jednostavno rukovanje prijemnikom, trenutna identifikacija stanice. Prijemnik je sa malom štap antenom;

- Vrlo velika efikasnost korišćenja dodeljenog frekvencijskog spektra. Ovde je moguće pokrivanje veće teritorije sa više predajnika na istoj frekvenciji (SFN - Single Frequency Network). Moguće je postaviti oko tri puta više stanica u odnosu na broj stanica u FM području;

- Paralelno emitovanje niza podataka u vezi s radio programom, kao i drugih nezavisnih podataka. Ovi podaci se mogu očitavati na displeju prijemnika, a npr. mogu biti: podaci o programu koji primamo (naziv programa, kompozicije, tekst kompozicije, ime izvođača i autora, vesti, kao i ostali podaci o vremenu, putevima, sportski rezultati, podaci o geografskoj poziciji na kojoj primamo program kao i niz drugih podataka). Moguće je po sopstvenoj želji podesiti dinamiku sadržaja kao i odnos glasnosti muzike i govora (problem koji je mučio analogni radio od postanka).

Dalji razvoj ovog sistema ide u pravcu **multimedijalnog sadržaja i sistema za prenos podataka**. Treba posebno istaći da DAB sistem nije zamena postojećeg UKT radija, već je sasvim **novi digitalni radio i sistem za prenos podataka**, sa svim svojim navedenim prednostima u odnosu na sve dosadašnje.

Iz svega ovoga proizlazi da onome ko se ne priključi novim tehnologijama u radio-difuziji preči velika izolacija u toj oblasti - on neće biti slušan, a neće moći ni druge sa sluša.

TRI POGLEDA NA MEDIJE U FRANCUSKOJ

Uporedni razgovori sa Kristin Okren (Christine Ockrent) - France 3, Ivan Levai (Ivan Levaï) - France Inter i Žan Anjes (Jean Agnès) - Centar za profesionalno obrazovanje novinara

Pre svega, želeo bih da vas pitam šta mislite o krizi poverenja koja izgleda da postoji između Francuza i sredstava javnog informisanja, jer je sondaža ove godine pokazala da je 67% Francuza nepoverljivo u odnosu na tri velika medija o kojima ćemo govoriti?

Kristin OKREN:

Mislim da to nije ništa novo. Nepoverenje je staro i može da izgleda paradoksalno jer je praćeno velikom željom za medijima i različitom upotrebom televizije i radija, a na nesreću, ne i štampe. Međutim, svi u osnovi troše informaciju. Što su ljudi zagnjureniji u ovu vrstu masovne kulture, oni su utoliko kritičniji. Ovakvo stanje smatram ekstremno zdravim jer je vrlo žalosno da društvo „guta“ ono što mu se servira. Jednostavno, ovi kriterijumi uvek su isti i vređaju novinare, a posebno televizijske novinare koji su predstavljeni kao materijalno zavisne osobe. To je apsurdno u odnosu na način na koji mediji funkcionišu. Dakle, ove odgovore u celini smatram zdravim, a u detalju opasnim i kritičnim, jer oni uvek otkrivaju veliko nepoznavanje mehanizma medija. Mislim da krivica leži na medijima jer se gledaoci zadržavaju uvek oko izvesnih privida, kao na primer na voditelju Dnevnika u 20.00 časova, što je krajnje nezdravo i štetno. Ne objašnjava se dovoljno tehnika ovih zanata, njihova svakodnevna realnost i naši problemi u odnosu na funkcionisanje celine.

Ivan LEVAI:

Ljudi imaju pravo da sumnjaju, s jedne strane, zato što je postojala atomizacija ponude i, s druge strane, što je bilo nekih

priča koje su ostavile traga. Francuzi su otkrili da je ulazilo mnogo novaca prilikom konsultiranja velikih medijskih poslova pa su mislili da je samo reč o politici. U isto vreme, prisustvujemo velikoj banalizaciji svih medija. I tako, u žurbi, kažemo da postoji opšta kriza zapadnog sveta koji postavlja pitanja o svojim važnim obležima, počinje da sumnja u stožere koje je do sada cenila. Prisustvujemo, dakle, preispitivanju, što smatram sasvim logičnim i zdravim.

Činjenicu da se sredstva javnog informisanja ne smatraju besprekornim smatram dobrom, i mislim da je proistekla iz samih sredstava javnog informisanja kako bi ubrzala ponovo postavljanje pitanja o ulozi i položaju medija u društvu.

Iv ANJES:

Banalno bi bilo reći da je kriza došla zbog uticaja televizije i zbog njene moći sveprisutnosti. Smatram da bi ovakvo objašnjenje trebalo prevazići. Želeo bih, u stvari, da naglasim dve činjenice: prvo, smanjen je broj izuzetno uglednih ličnosti među novinarima. Velike figure, velika imena novinara od pre dvadeset pet godina su otišla, a oni koji ih zamenjuju ne igraju više takvu ulogu. Jedan Bev Meri (Beuve-Mery) imao je ulogu svetionika. Namerno uzimam primer Monda jer je važno zabeležiti da su ove novine nepovoljno i neočekivano izmenile vrlo spektakularno svoj položaj poslednjih godina jer su bile primorane da se izvinjavanju čitaocima. Ove promene položaja (naročito povodom afere o zaraženoj krvi) nastale u novinama koje uživaju ugled u pogledu novinarskog zanata, karakteristične su za čitavu profesiju. Postoji pad morala, prakse, profesionalizma i još nismo uspeali da ispravimo situaciju. Dešavaju se interesantne stvari, kao nedavno postavljanje posrednika u Mondu.

Globalnije posmatrano, delim Šaronovo (Charon) mišljenje koji pokazuje da se profesija razbukala. Demokratsko obraćanje izgubilo je bitku u odnosu na druge misije, kao i na onu koja se ogleda u pomaganju ljudima u njihovom svakodnevnom životu. Dakle, demokratska svest, u globalu, slabija je nego što je bila u prošlosti. Zbog svega toga postoji razlaz koji će se povećavati: ljudi su razočarani. U svim studijama teksta zapaža se veliki zahtev za smisao. Dakle, verujem da mediji ne ispunjavaju ovu ulogu i da je to izazov za sledeće godine. U gubitku uticaja novinara nalazi se i činjenica da je njihov rad mnogo komplikovaniji nego što je bio pre dvadeset i pet godina. Masa informacija koju treba obraditi mnogo je značajnija, a u Francuskoj se broj novinara nije mnogo povećao. U Mondu je

u početku bilo sto pedeset novinara, danas ih ima dve stotine. A zatim, postoji i problem instrumentalizacije novinara od strane vlasti. Međutim, ni sa ovim ne treba preterivati jer je toga uvek bilo. Dakle, postoji čitava serija razloga koji mogu da objasne gubitak poverenja i mislim da je odgovornost pre svih na novinarima.

Kako reagujete na izvesne intelektualne analize vrlo kritične u odnosu na neke medije. Mislim na teze Virilioa (Virilio), na teze Bodrijara (Baudrillard), Reži Debreja (Regis Debray) o posledicama dejstva medija, o opasnostima direktnih prenosa i vladavini slike?

Kristin OKREN:

Mislim da su svi ti intelektualni, teoretski a ponekd i vrlo udaljeni eseji o mehaničkoj realnosti medija često interesantni, ali su i karikaturalni i daleki od onoga što se dešava. Često je to stimulatívno. Međutim, ovo interesovanje intelektualaca za francusku televiziju smatram zakasnelim zbog istovremeno interesantnih ali i komplikovanih ideloloških i kulturnih razloga. Uostalom nju i opisuju upravo zbog njenog prodora u čisto kvantitativnoj funkciji. Treba znati da se ovde nije desilo ono što se dešavalo u Velikoj Britaniji gde su se, nasuprot, intelektualci vrlo rano zainteresovali za televiziju prihvatajući da u njoj rade kako bi bolje razumeli medij. Smatram da je Virilio, među svima koje navodite, najinteresantniji i najoriginalniji.

Ivan LEVAI:

U primedbama Virilioa, u analizi Bodrijara, u strepnjama koje je izrazio Reži Debre vidim normalno ponašanje intelektualaca koji se pitaju - kao što su to uvek i činili - za granice razmišljanja intelektualnih autoriteta. U stvari, obmana crkve na početku ovog veka danas je obmana medija. To je njihova uloga. Najviše me je iznenadila kritika Virilioa koji se uznemirava zbog opasnosti realnog vremena, ideologije savremenog sveta, direktnog prenosa. Sažimanje vremena informacije utiče na to da realna informacija u stvari nestaje. U ovaj kontekst treba staviti nepovoljnu promenu stanja u medijima. Treba, dakle, ponovo da naučimo da planiramo svoje vreme, treba da se oslobodimo ideologije direktnog prenosa koja po definiciji osuđuje razmišljanje, rezonovanje, perspektivu. Ako to ne uradimo, bićemo gradski dobošari koji raspolažu neobičnom tehnologijom. Ovo je smešno ali to sada, u stvari, činimo.

Iv ANJES:

Problem je odnosa između vremena kojim raspolaže osoba koja prima informaciju i informacije. Ako ličnost koja prima

informaciju nema vremena ili želje da se informiše mimo televizije, postoji opasnost po demokratiju, jer nije tačno da televizija kompletno informiše o stvarima o kojima, kao građani, procenjujemo. Postoji i nešto drugo što nadoknađuje čitanje, ali nedovoljno, jer se čitanje Francuza odnosi na nedeljnu štampu, na periodiku. Štampa je, u najvećem delu, servisna. Dakle, ovde je najveći problem.

Pored ovih teza koje smo pomenuli, postoji pozitivno stanovište Voltona koji smatra da kanali sa opštim programima postaju faktor vrlo jake socijalne veze. Šta o tome mislite i šta mislite o budućnosti kanala opštih programa u odnosu na kanale sa posebnim temama?

Kristin OKREN:

Smatram da je rad Misika (Missika) i Voltona, potom samostalni rad Voltona, vrlo koristan. To je čak i Francuskoj skoro jedini ozbiljan rad o sociologiji televizije i utoliko ozbiljniji jer obuhvata - ne vrednosne sudove koji se pomalo olako donose kada su ljudi van medija - već stvarnu studiju mehanizma i njihovu evoluciju tokom godina. Međutim, mislim da je analiza malo zastarela i da je nju razvoj televizije prevazišao. Televizija opštih programa je preživela; to je bar u slučaju SAD-a. Tri velike transkontinentalne mreže su u opadanju u korist kablovske televizije i televizije *à la carte*. Ova situacija evidentno će znatno izmeniti (Bodrijar je o toj temi rekao dosta interesantnih činjenica) odnose među ljudima, jer oni neće neophodno imati tu socijalnu vezu koju Volton često spominje.

Ivan LEVAI:

Francuska je na samom vrhu u oblasti tematske štampe. Treba znati da u Francuskoj postoji jedva sto dnevnih listova i tri hiljade periodike, što u stvari slabi dnevnu štampu jer periodika privlači publiku. Televizija će se takođe orijentisati ka tematskim i servisnim kanalima. Štampa je počela sa tematskom orijentacijom što je povezano sa atomizacijom društva sedamdesetih godina. To znači da je počev od momenta kada su veliki pokreti društvene solidarnosti ustupili mesto atomizaciji i smanjenju i podeli društvenih struktura, štampa pratila ovaj pokret i razvijala ga: sada je jedino mesto društvenog okupljanja televizijski žurnal u 20.00 časova i, što se toga tiče, Volton je sasvim u pravu. Međutim, smatram da kanali opšte orijentacije neće nestati. Možda se o tome mašta. Ali situacija je sledeća: u Francuskoj se audiovizuelni pejzaž kompletno promenio 1982. godine, prva privatizacija obavljena je tokom 1984, a još uvek postoje četiri kanala opštih programa.

Posle ovih pitanja koja se odnose na nedavne evolucije medija, želeo bih da čujem vaše mišljenje o problemima analize koja može da se obavi o ovim medijima, i to na tri nivoa koja bismo mogli sukcesivno da posmatramo. Prvi nivo bio bi poverenje, zatim zahtev za razgovor i, najzad, treći, o vrstama medija. Što se prvoga tiče, ako prihvatimo da postoji realnost i da pođemo od nje, kako se, po vašem mišljenju, stvara to poverenje i kolika je vaša sloboda ukoliko se misli na značaj međusobne povezanosti teksta (što znači da informacija ne prestaje da se brani drugim informacijama, uključujući - na njihovom polazištu - i agencijske informacije), ukoliko se takođe vodi računa o značaju modela (mislim da ovde treba da postoje informativni arhetipovi, žanrovi koji su snažni i koji su modeli tog sveta poverenja) i ukoliko se, najzad, misli na tehnička ograničenja?

Kristin OKREN:

Mislim da je taj svet vrlo mali. To, uostalom, objašnjava velika monolitnost i veliki konformizam televizijskih žurnala. Govorim o televiziji, ali se to takođe odnosi i na radio. Televizijski dnevnci u 13.00 i 20.00 časova toliko su isplanirani da vi uopšte nemate manevarski prostor. S vremena na vreme možete sebi da pružite luksuz, ako vam se neka informacija učini stvarno interesantnom, da izmenite početak ali kada gledate dva paralelna dnevnika u 20.00 vidite da je iskorak u stvari vrlo slab. Dakle, ukoliko razmišljamo uopšteno o francuskom sistemu, posebno je iznenađujuća krajnje neobična suženost okvira o kojem govorimo. On je sasvim mali zato što postoji jedna jedina agencija - AFP (Agence France Presse) koja snabdeva čitav francuski audiovizuelni prostor. Isto se odnosi i na veliku potrošnju slika putem sistema banke slika aktuelnosti. A zatim postoji drugi fenomen koji je, po mom osećanju, pojava onoga što u SAD-u zovu „politički korektno“ što je, u stvari, mnogo lukavije i mnogo suptilnije. Ta pojava postoji takođe i kod nas, gde egzistira pravi konformizam. To je, ako hoćete, jedna vrsta konformizma ambijenta koji nas obuzme i koji utiče da se o jednoj pojavi govori isključivo na određen način - na primer o sidi. Uglavnom je tako. Ovo nije kritika, treba shvatiti da je funkcija televizije toliko jaka da u nacionalnim dnevnicima, kao i u ovom u 20.00, više ne možete da menjate obrasce.

Ivan LEVAL:

Pitanje je hijerarhizacije informacije u odnosu na modernizaciju informacije. Svi mi obrađujemo isto testo. To ima svoje poreklo, dale su nam ga iste agencije, što znači da je danas u centru pažnje

pitanje agencije prenosnika. Ko prvi daje informaciju? U ime čega, na osnovu kojih kriterijuma? I tako vi tu ponovo nalazite ekonomske kriterijume, otkrivате nove forme imperijalizma. Imate dominantan Sever, Jug koji se raslojava, Istok koji nastoji da izađe na scenu. Modelizacija se pravi na ovaj način. Svet informacija, od nulte tačke je beo, nordijski beo i uglavnom se potčinjava kriterijumima anglosaksonskih društava. Zatim imate sve vrste povezivanja društvenih, političkih (manje značajnih nego što se kaže), društvena udruživanja igraju značajnu ulogu, pripadaju jednom istom svetu, istim kriterijumima. Poavr d'Arvor (Patrick Poivre d'Arvor), Kristin Okren, Žan Mari Kavada (Jean-Marie Cavada) i ja pripadamo istom društvenom miljeu, posećujemo iste ljude. Nije začuđujuće ako su naši razgovori slični. Ostaje onaj na koga se uvek zaboravlja, vraćam se na njega jer on može situaciju da popravi, a to je primalac poruke. Suprotno onome u šta često intelektualci veruju, ja smatram da pojedinac, na drugom kraju reaguje. Primalac ima uticaj na odašiljača poruke a taj uticaj se verifikuje zahvaljujući studijama gledanosti. Suprotno onome što o studijama gledanosti mnogi misle, ja ne verujem da su one izmanipulisane i opsesivne. Televizija koja se danas emituje jeste televizija koju želi većina Francuza - unapred homogena. Na toj društvenoj homogenosti radilo se kako na levici tako i na desnici. Uzdizanje srednje klase objašnjava se opštim prosečnim prikazivanjima, a ono što mi emitujemo u najvećoj mogućoj meri jeste ujednačena informacija koju samo uznemire veliki potresi, o kojima sam malopre govorio, potresi, obično, emocionalne prirode. Šta možemo da popravimo da se vratimo na prave stvari, autentičnije, bliže, koje ne zaboravljaju čoveka? Ostaje borba koju treba nastaviti za pluralizam, zatim predstoji obrazovanje građanina za kritičko mišljenje i ostaje mogućnost da on odbije ono što mu ne odgovara ukoliko mu to stvarno ne odgovara. Ali ako on na to pristaje, zbog čega želite da se zaustavi ono što se svakodnevno označava kao veliki pravac? Nemamo vremena da tražimo nešto drugo, treba pustiti da se nametnemo. Publika treba da kaže ne, to nije to, više vas ne čujemo, i ona to kaže, ili - suviše vas čujemo, ili vi nas ne čujete. Zbog toga delim upozorenje koje je uputio predsednik kada mu je štampa čestitala videvši ogoljene političare.

Miteran nam je rekao:

„Pažnja, u nas se sumnja ali publika će ubrzo sumnjati i u vas jer pripadate istom političko-medijskom, medijsko-političkom društvu“. I bio je u pravu.

Iv ANJES:

Vaše pitanje odnosi se na najaktuelniji problem u političko-medijskom sistemu. Aktuelnost nije ono što rade novinari već ono što čini medijski sistem. Medijski sistem podleže izvesnoj logici koju ne diktira prvenstveno odgovornost novinara, njihov izbor i njihova hijerarhizacija. Ne mislim da mediji u velikoj meri utiču na društvo. Mislim da društvo diktira medijima svoje zakone.

Ako o ovome razmišljamo, dolazimo do zaključka da je neki događaj važan zato što je postala navika u političko-medijskom sistemu da se on smatra važnim. Možemo da se zapitamo zbog čega je putovanje Pape smatrano uvek za važan događaj. U informacijama je napravljeno mnogo stereotipova.

Skučenost dolazi takođe iz slabosti izvesnih novinara. Da bi se sagledalo nešto dalje od dobijene informacije iz agencije, od institucija vlasti, od službi javnog informisanja, informaciju treba da potraže i sami novinari. Redakcije su u ovome vrlo neefikasne. Na primer, redakcija nije spremna da pošalje novinara na više meseci da napravi ozbiljnu, produbljenu anketu o teškom aktuelnom problemu kao što je, recimo, problem predgrađa. Mislim da novinaru nedostaju analitička sredstva slična sociolozima. Novinar treba da bude otvorenog duha za stvarnost, sa metodama svojstvenim novinaru; to znači da sakupi informacije i da ih stavi u kontekst, što novinari često ne čine. Novinar je neka vrsta tegleće marve produkcije.

Postavlja se takođe i problem cilja. Možda novinari ne razlikuju dobro pravi smer svoga posla?

U ovome što ste upravo rekli, da li mislite da postoje francuske posebnosti u pogledu informacija?

Kristin OKREN:

Što se televizije tiče, to je neosporno i utoliko je očividnije i karikaturalnije jer smo skoro jedini koji imamo dva dnevnika u 20.00 časova, u isto vreme kako bi rekao gospodin De la Palice, dok su u Velikoj Britaniji sa izvesnim vremenskim razmakom, što ostavlja malo više prostora i nešto malo više širine. Suženost sveta elektronskih medija leži takođe u relativnom siromaštvu naših kanala koji, u inostranstvu, nemaju dovoljno ekipa i predstavnštava. Dakle, postoji dopisnik koji pravi uglavnom institucionalizovane, a retko sveže informacije koje sam pronalazi. Dakle, imate novinare koji IN SITU ilustruju depeše francuske agencije za štampu (AFP).

Iv ANJES:

Možda ima razlike što se tiče polja interesovanja. Na primer, u Francuskoj se gledaoci mnogo manje interesuju za privatni život nego u Velikoj Britaniji i SAD. Ako je reč o modelima koje ste maločas spominjali, i dalje su prisutna dva velika modela, Bev-Meri i Lazaref. Odnosno, s jedne strane, hijerarhija informacija i njihovo predstavljanje, s druge. Lazaref je, već dobrih desetak godina, osvojio najviše mesto u ukupnom medijskom društvu: kroz dnevne listove, kao što su Liberation ili vrlo poznatu periodiku, a naročito kroz televiziju.

Ako sada pristupamo pitanju izvora informacija, koji su za televiziju istovremeno i ikonografski i televizijski, želeo bih, Kristin Okren, da znam vaše mišljenje o slici, da li smatrate da ona preterano utiče na emocije, i, ako je tako, kako reagujete u tom pogledu?

Kristin OKREN:

Utičaj postoji jer je slika sada mnogo rasprostranjenija nego što je bila pre deset godina. Tehnologija se mnogo promenila. Iz dana u dan, a da toga nismo svesni, tehnologija nas zapljuskuje. Nismo u stanju da anticipiramo ove duboke promene koje nam svakodnevno tehnologija nameće. Tehnologija: to su prvenstveno sateliti, svet pod satelitima; međutim, to je samo trećina sveta, grubo uzev (činjenica koja objašnjava što se ne govori o druge dve trećine); u trećini sveta koju pokrivaju satelitski programi istovremenost ili brzina slike brišu vreme potrebno za razmišljanje (ukoliko je ono ikada postojalo), izostavljaju refleks proveravanja ili poziva na ekspertizu. U stvari, što ima više slike, sve se više povećava potreba za slikom. Prema tome, televizijski dnevnik u 20.00 časova postali su vrlo široke „slavine za slike“ u kojima se, prema relativno utvrđenom redosledu (koji je skoro svuda isti) hijerarhizuje njihovo prikazivanje. Razlikovala bih dva tipa slike: snažnu sliku koja je često dramatična i koja nosi emocije i sliku koja ilustruje informaciju. Opasno je što se slika u nameri da ilustruje informacije, u nekim dnevnicima, javlja bez dopunskih objašnjenja. Rekla bih, dakle, da je danas glavni elemenat u našem poslu tehnologija i smatram da je treba malo zakočiti. Zbog toga treba dobro ponovo razmisliti o organizaciji redakcija. Prema mom shvatanju trebalo bi, za početak, nastojati ceniti zanat. Mislim da u ekipi „Soir 3“ radimo u tom pravcu. Petoro nas je, pronalazimo naš zanat - i radeći međusobno razgovaramo. I tu, osim te ponovo uspostavljene slobode, nastojimo da sačuvamo prostor za razmišljanje poštujući ono šta drugi znaju. Dakle,

pozivamo eksperte, specijaliste, umesto onih koji, pošto pročitaju tri depeše - ukoliko su bolji - nažvrljaju nekoliko pasusa.

Isto kao što ima, kako smo videli, jakih i modelirajućih stega u stvaranju izvora informacija vaših medija, ne postoji li ona, takođe, i prilikom pripremanja informacija? Mislim upravo na uloge koje mogu da odigraju kako novinarski žanrovi tako i veliki oratorski modeli?

Kristin OKREN:

Centralno mesto na televiziji je problem formata i ritma. Ljudi su se navikli da vrlo brzo gutaju informacije. Oko je naviklo da vidi reklame, odnosno ekstremno kratke, kondenzovane poruke u ritmu mrežnjače koja ne prihvata duže stvari. O ovome vodimo računa, ali u „Soiru 3“ predlažemo da se za jednu informaciju gledalac interesuje dvanaest minuta. Dvanaest minuta izgleda smešno, ali u svetu medija to je vrlo dugo. Što se drugog dela Vašeg pitanja tiče, želela bih da podvučem ulogu koju igra francuska agencija za štampu (AFP). Ona je uznapredovala, svoje usluge prodaje, pa je došlo do toga da sprema gotove depeše za upotrebu „fast food“, „fast info“. Zbog toga ćete na talasima, od radio prijemnika do televizijskih ekrana, naći potpuno iste poruke i iste izraze, iste klišeje. Slušajući radio ili televiziju, lako je ponavljati formule francuske agencije za štampu - Frans press - (AFP).

Ivan LEVAI:

Svakako da postoji problem forme jer i u njoj ima ubrzanja. Pitanje je budžeta vremena. Iznenaduje me što se stalno govori o materijalnom budžetu Francuza, a malo o njihovom budžetu vremena. Međutim, neobično se povećala ponuda, a dan od dvadeset i četiri časa ostao je dan od dvadeset i četiri časa. Na radiju se više ne koriste formati od jednog ili dva sata: međutim, radijsko vreme mnogo više odgovara čoveku spremnom za razgovor nego što je to televizijsko vreme. Radio, u stvari, demonstrira i potvrđuje konverzaciju. Putem radija dopirete do mnogo manje osoba, međutim mnogo ste slobodniji, komotniji. Prema mom mišljenju, televizija danas emituje svega nekoliko znakova. Audiovizuelno vreme treba da sadrži neophodna obnavljanja, a upravo je reč o modelima o kojima govorite. Budžet vremena se smanjio i interni ritam radio emisija se promenio, ali mi ipak još uvek raspolazemo sa 55 minuta za svaku emisiju. Imajući sve ovo u vidu, ne može više da se ponudi „Radioskopija“ Šansela (Chansel) u toku trajanja od jednog sata. U odnosu na oratorske modele koje ste spominjali - veoma sam iznenađen modelom koji je vrlo francuski a koji se sastoji od teze,

antiteze i sinteze koja se uči još u gimnaziji a koju je Žan-Lik Godar (Jean-Luc Godard) potpuno isekao jedno veče rekavši da bi idealan razgovor za televiziju koji se odnosio na Jevreje i Hitlera, trebalo da se sastoji od pet minuta posvećenih Hitleru i pet minuta posvećenih Jevrejima.

Iv ANJES:

Ne, ovo nisu modeli u negativnom smislu te reči, ovo su, nasuprot, uslovi slobode. Da bi se komuniciralo sa čitaocem, treba poštovati ova osnovna pravila, a poštujući njih može se ići dalje, može se oslobađati. Ali, ukoliko ne poštujuete ova pravila, nema komunikacije. Postoji bar tridesetak različitih vrsta informacija. Ja se apsolutno ne osećam sputanim agencijskom depešom. Depeša je materijal. Treba naglasiti da je proizvodnja depeše vrlo korektna.

Iv Anjes, televiziji se prebacuje težnja ka spektakularnosti, ali nije li tačno da izvesna štampa ne koristi iste postupke: akcenat više stavlja na pričanje nego na objašnjavanje, na posebnost nego na opštost, na svedočenje a ne na analizu?

Iv ANJES:

U stvari, govorite o klasičnim pristupima informaciji.

Novinarstvo je takođe i pričanje priče - događaja. Od medija se očekuje da priča aktuelnost. Čitaocima se pričaju političke priče, zločini, kulturne istorije, priča im se, ako smem da kažem, o životu poznatih ličnosti. To je u prirodi stvari. Jednostavno, novinarstvo se ne sastoji samo u pričanju i komentarisanju, ono treba takođe da objašnjava: i u tom drugom delu zadatak je najteži. Nailazi se na mnogo teškoća da se ovaj deo posla obavi na što prihvatljiviji način jer je informacija sve kompleksnija. Kada sam počinjao novinarsku karijeru, stvari su bile relativno jednostavne. Kada analizirate neki događaj, vi ga procenjujete u odnosu na društveno-političku analizu u kojoj se oslanjate na pojam progresa, društvene pravde. Dakle, relativno lak referencijalni sistem. Grubo rečeno, vi ste ili konzervativni ili progresivni. Ova vrsta analize uporedna je sa izvesnom društvenom klimom, dominantnom ideologijom. Ova ideologija nastala je u korist jedne druge - ekonomske i liberalne i čim pokušate da analizirate uletećete u tu kompleksnost. Da biste uspeali, nije dovoljno da imate velike ideale. Novinari su pomalo izgubljeni kao i sav ostali svet. Oni rade na osnovu analiza spoljnih analitičara svojih udruženja koji ne prave originalne društvene i političke analize. Novinari prate modele sredine.

Da li mislite da u pogledu forme postoje izvesne francuske specijalnosti?

Ivan LEVAI:

Kriterijumi procene razlikuju se od zemlje do zemlje. Želeo bih - što se ovoga pitanja tiče - da budem jednostavan izjavljujući da smo Latini. Kažu nam da ne treba mešati činjenicu i komentar, dok su Latini uvek spajali činjenicu i komentar. Kažem: „Cezar je prešao Rubikon (činjenica) da bi uništio republiku (komentar).“ Ne vidim način da se to kaže drugačije. Anglosaksonci nastoje da budu čestiti praveći od činjenice religiju, odvajajući je od komentara. Prema mom mišljenju to je i razlog tvrdo uređene, vrlo klasirane britanske štampe. Ona se mnogo razlikuje od naše.

Iv ANJES:

Francuska specifičnost je istorijska. Novinarstvo je političkog i literarnog porekla. Ono pokriva reportažu i činjenicu, priča činjenice krajem devetnaestog veka i između dva rata vrlo je političko i polemičko. I posle Drugog svetskog rata novinarstvo se razvijalo pod tom tendencijom, pod uticajem Bev Merija. To je dobro. Komentar odgovara francuskom duhu, francuskom jeziku.

Ako sada pristupimo čisto lingvističkoj dimenziji ovih sadržaja, da li možete da mi kažete kako je vi vidite. Kako se, na primer, obavlja lingvistički deo posla, kako vodite računa o vašim gledaocima i slušaocima?

Kristin OKREN:

Lično volim reći, jezik, i uvek sam se tudila da negujem svoj rečnik - čak i u Dnevniku od dvadeset časova kada se obraćamo širokoj publici. Smatram da stvarno postoji televizijsko pismo koje se, u svakom slučaju, ne sastoji od prva tri reda vesti. To pismo je osobeno, teško je, treba da bude vrlo efikasno. Zbog nedostatka vremena, novinar treba da pravi sinteze. Napraviti tekst od četrdeset sekundi a da se pri tom privuče pažnja, da se na interesantan način obradi pitanje, da se ono smesti u svoj kontekst, veoma je izazovno i zahteva upravo učenje i poznavanje televizijskog pisma. U dnevniku koji trenutno radim, posao je interesantan jer mogu da upotrebim komplikovanije reči budući da nisam obavezna da se krećem ili da se upravljam prema prosečnom nivou. Na svaki način, smatram da ne treba potcenjivati, čak i u dvadeset časova, vrlo dobar nivo gledanosti.

Ivan LEVAI:

Slušaoce ne treba kategorizovati na žene, više službenike i slično. Bluštajn Blanše (Bleustein Blanset) govorio je De Golu koji se

loše izražavao: „Vi se obraćate svim Francuzima, dakle jednoj osobi“. Slušalac ne treba ni da se precenjuje ni potcenjuje. Potcenjivati ga znači ako se govori o Bosni, Ruandi, besposlici da treba govoriti suviše crno i teško, tako da neće moći da podnese. To bi bilo glupo. Isto tako bilo bi glupo da odlučimo da radimo zabavni dnevnik. Nasuprot tome, treba upotrebljavati rečenicu od devet reči, češće prezent indikativa nego konjunktiv i treba govoriti jasno i jednostavno. Isto se tako treba potruditi i ne pričati od „Kulina bana“, kao što se dešava na univerzitetima kada se počinje s predavanjem. Duboko verujem da novinar treba da bude prislan, autentičan, što je manje moguće uobražen i ne treba da se igra generacijama. Publika se ne da prevariti. To pokazuju rezultati istraživanja. Radio i televizija su škole slobode. Kada imate šta da kažete, slobodno prenesite poruku.

U svim informativnim vrstama (pored televizijskih dnevnika ili informativnih emisija na kanalima) novinari imaju značajnu ulogu i organizuju sve one elemente o kojima smo govorili. Neki smatraju da u medijima postoji prekomerna personalizacija novinara?

Kristin OKREN:

Televizija je neosporno medij koji personalizuje. Otkad televizija postoji, niste nikada tokom pola sata gledali na ekranu kameru u gro planu. Televizija je živi medij, kao uostalom i radio, i nije slučajno što u pisanoj štampi ljudi potpisuju svoje tekstove iako čitaoci te potpise ne traže. Personalizacija je svojstvena televiziji, ona je čak politika kanala. Uostalom, ponašanja su različita.

Iv ANJES:

TF-1 luksuz kao što je Express bio luksuz. Luksuz je Ouest France. Tome treba dodati luksuze koji prate funkciju nekih medija i koji treba da se pridruže dodatnim zahtevima publike. Prvenstveno njih treba pitati, jer u stvari oni imaju privilegovani status. Taj status im omogućava da govore glasnije i jače. Lično više volim ovakvu vrstu razgovora od prekomerne personalizacije. Postoji osećanje odgovornosti bez koga bi nastupila neodgovornost. Kod mehaničkih medija stvarno me zabrinjava jednostavno emitovanje depeša što nas uvodi u eru neodgovornosti. Potpisana informacija je informacija za koju neko odgovara. Strašno se plašim anonimnih medija.

Ivan LEVAI:

Ne mislim da postoji prekomerna personalizacija. Uvek je bilo „pera“ u pisanoj štampi, a na audiovizuelna sredstva prenesena je neka vrsta izuzetne popularnosti koja je, dakle, već postojala. Ja čak smatram da pisanoj štampi sada nedostaju veliki novinari.

Iv Anjes, šta mislite o pomešanim ulogama, na primer, novinara i voditelja?

Iv ANJES:

Pitanje je ozbiljno. Veliki je problem razdvojiti informaciju od komunikacije. Dakle, problem novinara voditelja je u tome što on pita, ali on isto tako informiše gledalište. U toj oblasti, televizija i radio su pomešali uloge. Što se budućnosti tiče, izgleda mi da ima mnogo puteva. Prvo, odvojiti informaciju od komunikacije. Boriti se protiv fenomena manipulacije, instrumentalizacije. Drugi pravac je posredništvo, odnosno da bi novinari ponovo stekli poverenje treba u većoj meri da budu društveni posrednici. Novinari nisu u dovoljnoj meri ovakvi posrednici - oni bi, na primer, trebalo mladima da pruže mogućnost izražavanja. Smatram da novinari treba da se bave istraživanjima i anketama.

Vlada je spremna da lansira kanal obrazovanja i zapošljavanja. Šta vi o tome mislite? Da li verujete da televizija opšteg usmerenja - takva kakva je - ima obrazovne funkcije i, rekao bih, obrazovne mogućnosti ili bi specifična televizija imala ovakvu funkciju?

Kristin OKREN:

Smatram da televizija opšteg usmerenja ima obrazovnu funkciju. Ima razloga da se televizija kritikuje, da joj se mnogo toga zameri, ali prvo treba priznati da se nivo informisanja neobično povisio. I kada to kažemo - izvesno je da je, u razvijenom društvu, obrazovni kanal koji bi se obraćao specifičnoj publici neophodnost. To se vidi u Velikoj Britaniji gde obrazovnu televiziju imaju godinama. Treba isto tako istaći da je televizija zauzela ogromno mesto i da više ne možemo da govorimo o televiziji već o više televizija, i da u društvu izobilja, kakvo je naše, treba publiku podeliti, tretirati je mnogo ozbiljnije, odgovornije i sa više poštovanja u funkciji sve specifičnijih ukusa. Upravo tako nešto dešava se u SAD gde imate mozaik ponuda, jer je to u stvari tržište. Mi imamo mnogo autoritativniju, mnogo više državnu koncepciju televizije - pa će se i obrazovna televizija pojaviti u takvom okviru. Televizija izobilja treba da postoji ako ljudi znaju da izaberu i ako im se pruži izbor.

Ivan LEVAI:

Mislim da mediji sami po sebi imaju pedagošku, didaktičku ulogu. Razlika je u tome što se škola obraća duhu u razvoju, mediji odraslima, ali su sredstva da se do njih dopre ista. Ja sam posrednik. Slušaoce treba da naučim da shvate vlast a takođe da shvate da vladaju. Što se tiče obrazovnog programa, reći ću Vam

da sam upoznao Etiambla zahvaljujući Radio Sorboni. Ne shvatam zašto u Francuskoj nema TV Sorbone. Ako bi obrazovna televizija bila Televizija Sorbone, kažem „bravo“ - ali ako bi to bio kanal koji bi se bavio svim temama kao što to čine kanali javne (državne) televizije, pa makar emitovao obrazovne i saznavne emisije, bio bi to možda prekomeran luksuz.

Iv ANJES:

Mislim da mediji imaju obrazovnu ulogu. Građanstvo sada zavisi od saznanja, pri čemu mediji mogu da imaju značajnu ulogu. Mediji imaju značajnu ulogu u demokratiji. Možemo se upitati da li demokratska debata nije relativno slaba zato što joj mediji ne pridaju posebnu važnost? (...)

Što se korisnosti specifično obrazovnih medija tiče, rekao bih da je današnji televizijski sistem stvorio takve navike da je pristup saznanju skoro nemoguć. To ne znači da nema kanala, kao što su Planeta, koji ne emituju obrazovne programe. Imajući u vidu ovaj napredak, zbog čega ne i specifičan kanal? Televizija će svakako napredovati na drugi način, ali moguće je da i nastava napreduje takođe kroz ovaj kanal...

Razgovore je obavio Tjeri Lonsjen (Thierry Lancien), a objavljeni su u zbirci tekstova „MEDIAS - FAITS ET EFFETS“ (Mediji - činjenice i posledice), EDICEF, 1994.

Za potrebe Centra RTS za istraživanje intervju prevela i delimično priredila, uz neophodna objašnjenja za jugoslovenske čitaoce,

mr Mira Kun

kultura

KRIZA U KULTURI I MEDIJSKO OKRUŽENJE

1. DRUŠTVENA KRIZA I KULTURA

Savremena kultura, određena okvirima društveno-istorijskih uslova, u civilizacijskoj ravni kontekstualizovana je statusom i funkcijom medija. Globalnu promenu koja je obrazovala opšti kontekst, pa i uslov kulturnih zbivanja u našem društvu početkom devedesetih godina predstavljaju privatizacija i povratak privatnom vlasništvu u društveno-ekonomskom sistemu, a uspostavljanje parlamentarne demokratije na stranačkom pluralizmu u političkoj sferi. Međutim, ekonomska i politička kriza, rastakanje jedne države i ideološkog vidokruga, osiromašenje i pad standarda, građanski rat i sankcije, sa svim posledicama, čine pojmovni inventar kojim se označava ishodište naše društvene stvarnosti.

Prožete takvom stvarnošću, još nedovoljno udaljenom ka istoriji, kulturne pojave su integrisane u društvene procese koji imaju karakter dramatičnih i totalnih promena. S obzirom na višesmernost i višeznačnost odnosa, naravno, društvene i političke krize ne proizvode automatski i analogna stanja u kulturi. Često je, štaviše, mišljenje da se kultura i duhovno stvaralaštvo intenzivnije razvijaju upravo u vreme društveno-ekonomskih potresa, političkih sukoba i moralnih previranja, kao da suočavanje s teškoćama oslobađa i veće duhovne snage za njihovo savladavanje. Takva afirmacija težnje ka stalnom nadoknađivanju ravnoteže, poput nekog spontanog uređivanja stvari, ipak je svojevrsna ideologizacija društvenog optimizma. I u našoj kulturnoj istoriji rezultati duhovnog stvaralaštva bivali su s vrednosnog stajališta iznad ograničenosti društvene zbilje. Siromaštvo i skučenost

društvenog života nisu sputavali pojedinačnu duhovnu snagu, koja je prekoračivala svoje vreme i okolnosti. Karakteristične su u tom smislu aktuelne ocene o procvatu ili dinamizmu nekih aspekata našeg kulturnog života i manifestacija.

Ali kulturu ne čini samo duhovno stvaralaštvo, niti nagomilavanje umetničkih inicijativa. Kultura podleže uticajima društvenih, ekonomskih i političkih depresija. Kada se tačka gledišta pomeri prema obuhvatnijoj deskripciji i analizi savremenog života u ravni masovnog ponašanja i dominacije medijskog okruženja, prema statističkim procedurama, posledice se ispoljavaju i u kvantitativnoj dimenziji. Stoga se i u istraživanju o kulturnoj situaciji u Srbiji za deskriptivni okvir i problemski vidokrug kulturnog paralelizma društvenoj, ekonomskoj i političkoj krizi operacionalno partikularizuju*

a. Kulturna sadržina u svakodnevnom ponašanju i korišćenju vremena, prema modelu budžeta vremena i vrednosnoj perspektivi slobodnog vremena;

b. Preferencijalno korišćenje i posećivanje institucija kulture;

c. Upotreba medija kao posebna društveno-komunikacijska i kao alternativna kvazikompenzaciona funkcija u masovnom zadovoljavanju kulturnih potreba;

d. Identifikacija kulturnih vrednosti u relaciji tradicionalnih tvorevina i umetničkog stvaralaštva i

e. Mnjenje o kulturi i intervenciji države u pitanjima kulture.

2. STATUS MEDIJA I KULTURNIH AKTIVNOSTI U SVAKODNEVNOM KORIŠĆENJU VREMENA

2.1. Svakidašnji život i model budžeta vremena

Korišćenje vremena je okvir i merilo organizacije ljudske svakidašnjice, kako u dinamičkom, tako i strukturnom vidu.

* Centar RTS za istraživanje javnog mnjenja, programa i auditorijuma izveo je tokom 1995. godine za Ministarstvo kulture Republike Srbije istraživanje o kulturi i kulturnoj politici u Srbiji. Ovaj složeni projekat realizovan je korišćenjem statističke evidencije i istraživačke dokumentacije iz domaćih i stranih izvora, ali pre svega sekundarne analize podataka iz obimnih istraživanja koje je Centar sproveo 1994. i 1995. godine. U okviru istraživačkog sistema „Sondaža-Barometar” oktobra 1995. godine sprovedena je i anketa o pitanjima kulture na reprezentativnom uzorku stanovništva starog 10 i više godina. Ekipa u sastavu Slobodan Canić, rukovodilac projekta, dr Miloš Nemanjić, dr Sofija Košničar, Suzana Jovanović i Verica Kozomara, konsultant, objavila je najvažnije rezultate i deo prikupljene građe u publikaciji „Kultura u medijskom okruženju”, Izveštaji i studije, broj 3, RTS, Centar za istraživanja, Beograd, 1996.

S obzirom na metodološki status građe i veoma ograničeni tiraž izveštaja, autori u ovom tekstu stavljaju na uvid neke izvorne i prethodno neobjavljene istraživačke nalaze u posebnom interpretativnom kontekstu.

Raspored i veličina vremena za određene aktivnosti i oblike ponašanja ukazuju na civilizacijski nivo i kvalitet ljudskog života.

Vreme svakodnevno utrošeno na zadovoljavanje kulturnih potreba i kulturne aktivnosti, ima posebno značenje za opis i tumačenje društveno-kulturne situacije. Koliko vremena izvan životnih obaveza preostaje i koristi se za zadovoljavanje kulturnih potreba postaje društveno-civilizacijsko, i ekonomsko i političko, pitanje. U organizaciji društvenog života vreme zadovoljavanja kulturnih potreba najpre se određuje kao slobodno vreme, kao slobodan izbor različitih, među njima i kulturnih, aktivnosti, od difuznih oblika ponašanja do korišćenja usluga u ustanovama kulture.

Slobodno vreme je vrednosna kategorija, čije se značenje uspostavlja u suprotnosti radu i obavezama egzistencije, kao kritika društva i svakidašnjeg života sa stanovišta potencijalnosti i potpunosti ljudskog samoispunjenja. U empirijskom smislu slobodno vreme se iz kategorijalnog „ostatka“ preobraća u konkretne aktivnosti i oblike ponašanja u kojima se realizuje. Ako se stvarno ne realizuje u određenim aktivnostima, slobodno vreme gubi kulturno značenje.

U prikazu svakodnevni aktivnosti i načina korišćenja vremena radnog i neradnog dana, ključne dimenzije ponašanja obuhvataju sledeće analitičke ravni:

- a) učešće u aktivnostima i načinu provođenja vremena tokom dana od 24 časa;
- b) budžet vremena u danu od 24 časa i
- c) dinamiku svakodnevni aktivnosti prema vremenskim intervalima¹.

¹ Model budžeta vremena za ispitivanje svakodnevnog života u Srbiji primenjen u Centru RTS za istraživanja određen je uzorkom celokupnog stanovništva i prikupljanjem obaveštenja u neposrednom razgovoru na osnovu upitnika. Otuda ključne vidove modela čini standardno razvijena nomenklatura aktivnosti, 15-minutna intervalizacija za identifikaciju trajanja aktivnosti i jednodnevni period od 24 časa u sedmičnom ciklusu za registrovanje ponašanja. Bitno obeležje modela je nivo primarnih, glavnih aktivnosti, u okviru kategorija koje sjedinjuju istovrsna ponašanja. Jedino se, s obzirom na prirodu kontakta i učestalost korišćenja, slušanje radija i gledanje televizije identifikuju i kao primarne i kao sekundarne, usputne aktivnosti.

Osnovni vremenski okvir za organizaciju i analizu podataka predstavlja dan od 24 časa, izdelfen na 15-minutne intervale, kojima se meri trajanje aktivnosti, a u ravni proseka za radni dan (od ponedeljka do petka) i dan odmora (subota i nedelja).

2.2. UČEŠĆE U SVAKODNEVNIM AKTIVNOSTIMA I NAČINU PROVOĐENJA VREMENA

Uobličavajući deskriptivni kontekst celovite strukture ljudskog ponašanja, obim učešća u aktivnostima pokazuje koliko se stanovništvo uključuje u pojedine delatnosti i određene načine korišćenja vremena. Ako izostavimo zadovoljavanje fizioloških potreba (spavanje, ishrana), u stanovništvu Srbije starom 10 i više godina najviše su zastupljeni poslovi za kuću i domaćinstvo i gledanje televizije (Tab. 1).

Tabela 1. Obim učešća stanovništva Srbije u aktivnostima i načinu korišćenja vremena (u %)

Aktivnosti	Radni dan	Neradni dan
Kretanje, promena mesta aktivnosti	60	40
Rad, posao	40	16
Poslovi u kući za domaćinstvo	67	75
Lične, porodične i društvene obaveze izvan kuće	31	15
Kolektivni i porodični život	53	60
Korišćenje slobodnog vremena (slobodne aktivnosti, razonoda)	50	56
Slušanje radija (primarna aktivnost)	11	9
Gledanje televizije (primarna aktivnost)	66	72
Slušanje radija (ukupno)	46	37
Gledanje televizije (ukupno)	76	79

("Sondaža-Barometar '94")

Visoko učešće u poslovima za kuću i domaćinstvo ukazuje, premda u ovim poslovima znatno više učestvuju žene, na slabije korišćenje različitih usluga kojima se podmiruju stambene i porodične potrebe. Za recepciju kulturnih sadržaja i korišćenje ustanova kulture relevantne su najpre slobodne aktivnosti, ali i oblici porodičnog i kolektivnog života, kao dve i prožimajuće i paralelne ravni korišćenja slobodnog vremena. Sa obimom učešća oko 50 odsto radnim danom i bliže 60 procenata tokom dana odmora, no uvek i manjim nego što obuhvataju kolektivni i porodični život, **zadovoljavanje kulturnih potreba kod mnogih stanovnika nema obeležja stalnosti i svakidašnjeg ponašanja.**

U slobodne aktivnosti se, po odredbi, osim eksplicitne, institucionalne ili individualne kulture, ubrajaju kako zabava i razonoda, tako i niz graničnih oblika ponašanja koji imaju uža ili šira značenja kulturne ili društvene participacije. **Prema podacima o budžetu vremena 1992. godine, učešće u kulturnim aktivnostima radnim danom kretalo se oko 20%, a neradnim danom je iznosilo 22%, dok su ostale slobodne**

aktivnosti, sa zabavom, obuhvatale dnevno oko 33% odraslih stanovnika. Takvi odnosi se nisu bitnije izmenili. Vreme izvan životnih i radnih obaveza se manjim delom koristi u ustanovama kulture i korišćenju njihovih usluga.

Praćenje radija i televizije u zavisnosti od promena pažnje u mnogim prilikama naizmenično menja nivo individualnog uključivanja. Za neke kulturne sadržaje takva nestabilnost pretvara se i u smetnju, s tendencijom njihovog potiskivanja, naročito na radiju, u polje potencijalnog korišćenja. Na drugoj strani, upravo je sveprisutnost ovih medija i prednost za delovanje u kulturi. Naime, kada se redukuju posete kulturnim ustanovama, njihovo korišćenje u zadovoljavanju kulturnih potreba nadgrađuje se kvazikompenzacionom funkcijom. Iako samosvojnost medijske kulture ne protivreči posredovanju drugih, izvornih umetničkih tvorevina i estetskih vrednosti, niti u osnovi zamenjuje, niti nadoknađuje posete kulturnim ustanovama. No, osujećenost koju proizvodi kriza, a koja ne proističe samo iz materijalnog osiromašenja nego i čitave klime izazvane ovim osiromašenjem - povlačenja, traćenja vremena ili okrenutosti sticanju dopunskih prihoda - u nekim segmentima auditorijuma povećava izloženost medijima i kulturnim programima.

2.3. Budžet vremena radnog i neradnog dana

Obim učešća je globalni pokazatelj, koji se specifikuje utrošenim vremenom na pojedine aktivnosti. Vreme koje se odvaja dnevno za posete kulturnim ustanovama ili za umetničke predstave proističe iz želja, ali i mogućnosti da se zadovolje određene kulturne potrebe.

Podacima o budžetu vremena kvantifikovana je struktura korišćenja vremena među stanovnicima Srbije tokom prosečnog radnog i neradnog dana od 24 časa (Tab. 2).

Među aktivnostima koje, osim slušanja radija i gledanja televizije, pripadaju pre svega sferi izbora i mogućnosti recepcije kulturnih sadržaja, na oblike porodičnog i kolektivnog života stanovnika Srbije u proseku se potroši radnim danom nešto preko sat i po, a neradnim oko 2 sata. Na slobodne aktivnosti, kulturu i razonodu, utrošeno vreme je i veće: sat i 49 minuta radnim i 2 sata i 25 minuta neradnim danom, što je 7,6%, odnosno 10,1 odsto ukupnog vremena u danu od 24 časa. To bi u proseku bilo vreme potrebno da se odgleda neki film u bioskopu, odnosno vidi pozorišna predstava.

Tabela 2. Prosečno vreme za pojedine aktivnosti stanovnika Srbije tokom 24 časa

Aktivnosti	Radni dan		Neradni dan	
	Čas	Min	Čas	Min
Spavanje	8:07	33,8	8:38	36,0
Ishrana i higijena	1:25	5,9	1:25	5,9
Kretanje	0:41	2,9	0:26	1,8
Rad	2:56	12,2	1:06	4,6
Poslovi za kuću i domaćinstvo	3:40	15,3	4:18	17,9
Obaveze izvan kuće	1:18	5,4	0:34	2,3
Porodični i kolektivni život	1:35	6,6	2:08	8,9
Slobodne aktivnosti	1:49	7,6	2:25	10,1
Slušanje radija kao primarna aktivnost	0:11	0,8	0:08	0,6
Gledanje televizije kao primarna aktivnost	2:04	8,6	2:43	11,3
UKUPNO	24:00	100,0	24:00	100,0
Slušanje radija (ukupno)	1:40	7,0	1:13	5,1
Gledanje televizije (ukupno)	2:51	11,9	3:31	14,6

("Sondaža-Barometar '94")

Ipak, ovo su apstraktni pokazatelji, kojima se više ukazuje na globalni nivo društvenog korišćenja vremena. Ali kako svi stanovnici tokom dana ne učestvuju u svim aktivnostima, **prosečno vreme po učesniku je realnija analitička dimenzija svakodnevnog ponašanja** (Tab. 3).

Tabela 3. Prosečno vreme pojedinih aktivnosti prema učesniku tokom dana od 24 časa

Aktivnosti	Radni dan		Neradni dan	
	Čas	Min	Čas	Min
Kretanje	1:09	4,8	1:05	4,5
Rad	7:24	30,8	6:49	28,4
Poslovi za kuću i domaćinstvo	5:27	22,7	5:46	24,0
Obaveze izvan kuće	4:11	17,4	3:45	15,6
Porodični i kolektivni život	2:59	12,4	3:33	14,8
Slobodne aktivnosti	3:38	15,2	4:21	18,1
Slušanje radija kao primarna aktivnost	1:45	7,3	1:38	6,8
Gledanje televizije kao primarna aktivnost	3:09	13,1	3:47	15,7
Slušanje radija (ukupno)	3:37	15,0	3:15	13,5
Gledanje televizije (ukupno)	3:44	15,6	4:26	18,5

("Sondaža-Barometar '94")

Slobodne aktivnosti tako radnim danom uzimaju 3 sata i 38 minuta ili 15,2%, a neradnim čak 4 sata i 21 minut ili 18,1 odsto ukupnog 24-časovnog vremena onih koji u njima učestvuju. **Veća razlika između vremena po stanovniku i vremena po učesniku ukazuje i na veću polarizaciju, jasno izraženu kod slobodnih aktivnosti, na uključene i isključene iz kulturnih zbivanja**

tokom jednog dana. Ljudi se tokom sedmice ne smenjuju u kulturnim aktivnostima po nekoj pravilnosti niti svi ravnomerno i naizmenično - danas jedni, sutra drugi - odlaze u bioskop, pozorište ili biblioteku. Stoga se može pretpostaviti, na jednoj strani, znatan obim grupacija koje sistematski i trajnije ostaju izvan nekih kulturnih tokova, a na drugoj da je važno problemsko obeležje društvenog i individualnog života našeg stanovništva nepovoljna razmera između kulturnih i drugih aktivnosti unutar raspoloživog slobodnog vremena².

2.4. Dinamika slobodnih aktivnosti u korišćenju vremena

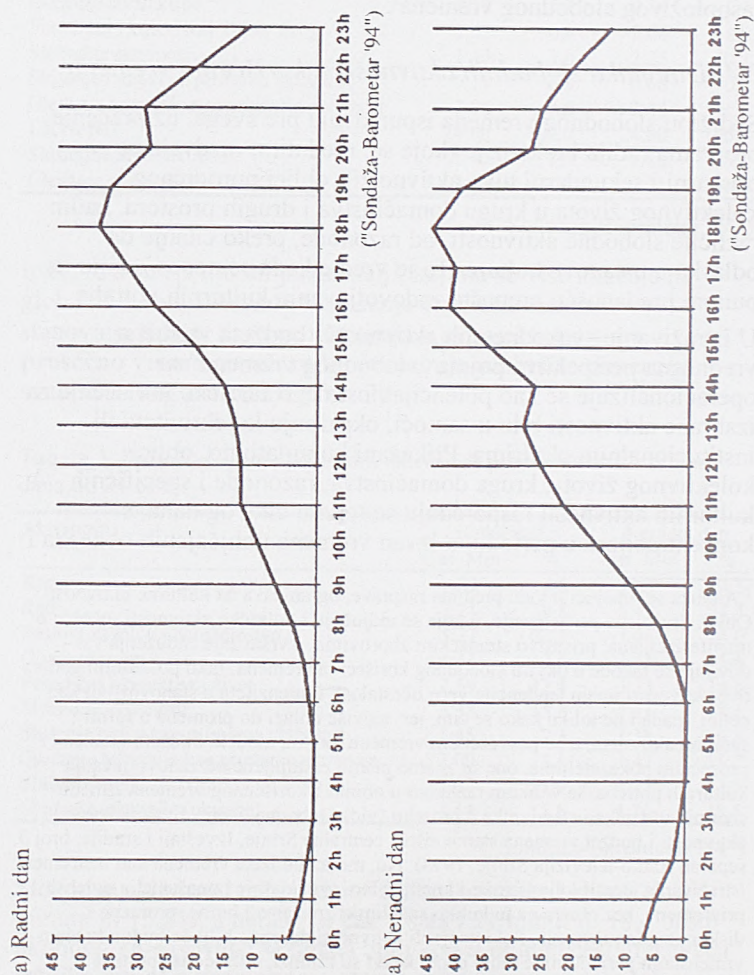
Sadržinu slobodnog vremena ispunjavaju pre svega, uz praćenje programa radija i televizije (koje se, međutim, razdvaja na primarni i sekundarni nivo aktivnosti), oblici porodičnog i kolektivnog života u krugu domaćinstva i drugih prostora, zatim različite slobodne aktivnosti, od razonode, preko čitanja do odlaska u ustanove kulture. To je vreme kada se neposrednije i s punom predanošću prepušta zadovoljavanju kulturnih potreba.

U istraživanju svakodnevnih aktivnosti i budžeta vremena, vrednosna perspektiva pojma „slobodnog vremena“ ne operacionalizuje se kao potencijalnost nego faktičko korišćenje za izabrane aktivnosti bilo u samoći, okruženju kolektiviteta ili institucionalnim okvirima. Prikazani kumulativno, oblici kolektivnog života, kruga domaćinstva, razonode i specifičnih kulturnih aktivnosti raspoređuju se tokom čitavog dana, s koncentracijom u periodima izvan vremena uobičajenih obaveza i

² Analiza se, imajući u vidu predmet rasprave, ograničava na kulturne aktivnosti. Oblici društvene participacije, u koje se uključuju i političke aktivnosti -učešće u manifestacijama, prisustvo stranačkim zborovima, izvršavanje zaduženja i sl.-odvijaju se takođe u okviru slobodnog korišćenja vremena. Iako poslednjih godina ove aktivnosti imaju tendenciju veće učestalosti i intenziteta u stanovništvu kao celini, mada i ne toliku kako se čini, jer najviše dolazi do promena u formi i sadržini aktiviteta, a ne posvećenom vremenu, prema modelu budžeta vremena i prosečnim pokazateljima, one su znatno manje zastupljene od zadovoljavanja kulturnih potreba, sa velikom razlikom u obimu iskorišćenog vremena između stvarnih učesnika i stanovnika u proseku (vidi Slobodan Canić, Svakodnevne aktivnosti i budžet vremena stanovništva centralne Srbije, Izveštaji i studije, broj 3, separat, Radio-televizija Srbije, 1993). No, model budžeta vremena kao instrument istraživanja identifikuje trajnije i kontinualno, svakidašnje ponašanje, a niveliše privremene, bez obzira na to koliko sadržinski značajne i burne, promene i diskontinualna zbivanja. Pokretanje ili aktivnosti desetine hiljada ljudi u kraćem vremenskom periodu ili jednom danu, kakvi su mitinzi, odlasci na sportska takmičenja i sl. u fondu raspoloživog vremena globalnog stanovništva, koje obuhvata različite grupe i generacije, ni dinamički ni strukturalno nemaju karakter pojava koje bi očitije oblikovale pokazatelje po modelu budžeta vremena. To je uostalom i analitička pretpostavka ovog modela.

fizioloških potreba - rada, školskih časova, kućnih poslova, spavanja (Graf. 1).

Grafikon 1. Učešće u kolektivnom i porodičnom životu i slobodnim aktivnostima tokom dana (kumulativno, u %)

Podaci o budžetu i korišćenju vremena tokom dana strukturišu se prema obrascima globalne organizacije života savremenih društava. Ali nivo konkretnih elemenata ove organizacije ima posebne karakteristike, pre svega po većem utrošku vremena u difuznim oblicima življenja i vezanosti za kuću i domaćinstvo, a manjem korišćenju institucionalnih i standardizovanih ponuda za provođenje slobodnog vremena i zadovoljavanje kulturnih potreba. Društveni život više prožimaju tradicionalne forme i sadržaji svakodnevice, koji nisu tako temeljno razgrađeni tokom procesa industrijalizacije i urbanizacije. U globalnoj ravni reflektuje se usporenost društvenog razvoja i destrukcija organizovanih društveno-kulturnih formi, dok se sa stanovišta raspoloživog vremena uspostavlja napetost između područja slobode izbora i kulturne efektivnosti njenog korišćenja.

Nezaposlenost i nedovoljna uposlenost, uz niske prihode mnogih domaćinstava, utiču na to da se raspoloživo vreme i finansijska sredstva usmeravaju na druge životne potrebe izvan kulture. Sadržina slobodnog vremena redukuje se na oblike kolektivnog života i difuzne forme kolektiviteta, druženje, prijateljstvo, kao i porodično življenje. Medijsko okruženje dominira između šire kontekstualnosti i neposrednog zadovoljavanja kulturnih potreba.

2.5. Provođenje slobodnog vremena i kulturne aktivnosti

U analizi strukturnih i dinamičkih aspekata budžeta vremena, oblici porodičnog i kolektivnog života nešto više su zastupljeni od drugih slobodnih aktivnosti. Međutim, u svakodnevici žitelja Srbije slobodno vreme, po njihovim iskazima, najradije se provodi **u društvu porodice i prijatelja (40%)**, izrazitije u centralnoj Srbiji (44%) nego Beogradu (35%) i Vojvodini (36%). Preferirani oblici kulturne potrošnje su **gledanje filmova (19%) i slušanje muzike (9%)**, što su i **najprihvaćeniji** kulturno-umetnički sadržaji masovnih medija, radija i televizije³.

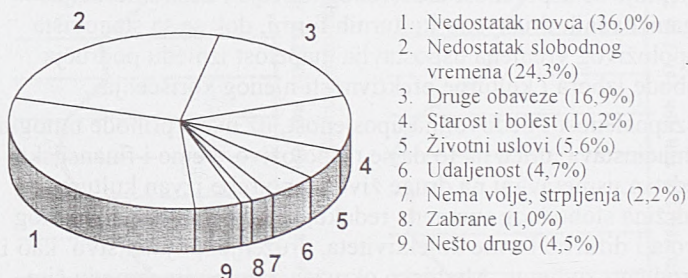
Korišćenje slobodnog vremena, naravno, među srodnicima, prijateljima i u vlastitom domaćinstvu predstavlja „prirodnu“ sadržinu ljudskog života, koja ima i generacijsku određenost. U porodičnom okrilju, najzad, odvijaju se i važni elementi procesa akulturacije. Ipak, sveprožimajuća usmerenost na intimno i primarno okruženje u vreme krize, nesigurnosti i neizvesnosti, predstavlja i manifestaciju bekstva i povlačenja u sigurnost doma, time i odustajanje od kulturnih aktivnosti koje podrazumevaju

³ Podaci iz posebnog ispitivanja u okviru „Sondaže-Barometra ‘95“.

intenzivniju društveno-kulturnu participaciju i korišćenje kulturnih ustanova⁴.

Čini se, takođe, razumljivim što se u vreme ekonomske i socijalne krize kao glavni razlog osujećenosti u provođenju slobodnog vremena ističe **nedovoljna kupovna moć** stanovnika Srbije, kao što pokazuju podaci u Grafikonu 2, prema anketi u okviru „Sondaže-Barometra 95“.

Grafikon 2. Razlozi sprečenosti da se slobodno vreme provodi po želji

Nedostatak para (36,0%) i raspoloživog vremena (24,3%) ubedljivo najčešće, bez obzira na kategoriju zanimanja, školske spreme ili starosti, žitelji Srbije navode kao razloge što slobodno vreme ne mogu da koriste kako bi inače želeli⁵. Iako se u anketama ovi razlozi ističu i kao izgovor za odsustvo interesovanja ili drukčije doživljavanje kulturnih potreba, ovo je ipak izraz i svesti o osujećenosti u kulturi koju proizvode posledice krize u društvu. Nedostatak slobodnog vremena ne

⁴ Što se zanimanja tiče, zadržavanje u porodičnom krugu i u društvu prijatelja, gledanje filmova i slušanje muzike glavni su oblici korišćenja slobodnog vremena, izuzimajući učenike i studente. Kod njih je na prvom mestu gledanje filmova, pa slušanje muzike, dok su na trećem mestu porodica i prijatelji, kao i sportske aktivnosti.

Provođenje slobodnog vremena uz sadržaje masovnih medija i kulture dominantno je za sve kategorije zanimanja, školske spreme i uzrasta. Ipak se u manjoj meri zapaža kod ispitanika preko 45 godina, koji slobodno vreme najradije provode u porodičnom krugu, domaćinstvu i među prijateljima.

⁵ Prema izvornim podacima, službenici (41%), stručnjaci i umetnici (38%), kao i radnici zaposleni u proizvodnji, trgovini i drugim uslužnim delatnostima (38%) ističu nedostatak para kao najvažniji razlog u sprečavanju željenog provođenja slobodnog vremena. Stanovnici nižeg obrazovanja, koji su u velikoj meri i poodmaklih godina, znatno su ređe navodili malu platežnu moć kao primaran razlog osujećenosti, a glavni razlozi su nedostatak slobodnog vremena (24%), druge obaveze (17%), ali i starost i bolest (10%). U seoskoj sredini se navodi i nedostatak kulturnih objekata i institucija (4,5%).

označava samo preorijentaciju na sticanje prihoda nego i difuzno stanje, u kome se i korišćenje vremena destrukтуриše prema opštem poremećaju organizacije svakodnevnog življenja. Karakterističan je u toj ravni odnos prema ustanovama kulture. Posete institucijama kulture ili kulturnim manifestacijama imaju značajno mesto u zadovoljavanju kulturnih potreba. Ali tokom jednog meseca, više od polovine žitelja Srbije ne poseti nijednu ustanovu kulture (Tab. 4).

Tabela 4. Poseta kulturnoj ustanovi ili manifestaciji u roku od mesec dana, prema područjima (u %)

Kulturna ustanova ili manifestacija	Ukupno	Centralna Srbija	Beograd	Vojvodina	Kosmet (deo) ⁶
Bioskop	6,5	4,6	13,1	5,1	3,5
Koncert	4,4	5,1	3,6	2,5	10,0
Biblioteka	3,8	4,3	2,6	4,0	2,7
Pozorište	3,5	1,9	6,4	4,3	3,9
Priredba, manifestacija	2,4	3,0	3,4	0,7	1,5
Muzej, izložba	1,7	1,6	2,6	1,7	0,0
Predavanje	1,6	1,7	1,8	1,1	1,5
Ni jednom za mesec dana	55,8	52,6	56,4	61,5	59,5
Ne ide uopšte u ustanove kulture	20,3	25,2	10,1	19,1	17,4
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(Sondaža-Barometar '95)

No, dok se takvo ponašanje petine žitelja Srbije (20%), a pre svega poljoprivrednika (42%), penzionera (34%) i domaćica (37%) može tumačiti i u kontekstu neartikulisanih potreba za kulturne komunikacije koje ove ustanove promovišu, često zbog starosti i nepostojanja navika koje se stvaraju u procesu obrazovanja, među ostalim zanimanjima time se uglavnom indikuje zaprečenost realizacije kulturnih aspiracija⁷.

⁶ S obzirom na to da se uzorkovanje navedenih ispitivanja stanovništva izvodi iz podataka Popisa 1991. godine, rezultati dobijeni na Kosmetu, a prikazani u tabelama, važe samo za deo, uglavnom nealbanskog, življa, koji je obuhvaćen ovim popisom.

⁷ Među žiteljima Srbije nižeg obrazovanja i nije istaknuta želja za posećivanje institucija kulture. Ovoj kategoriji pripadaju mahom najstariji stanovnici (preko 55 godina života). Ali učenici i studenti, kao i mladi službenici, stručnjaci i umetnici (do 34 godine starosti), uglavnom srednjeg i visokog obrazovanja, najbrojniji su u četvrtini populacije Srbije koja slobodno vreme koristi i za posete (bar jednom mesečno) nekoj kulturnoj instituciji ili manifestaciji.

Od ustanova kulture, prema poseti, na prvom mestu je bioskop, naročito među učenicima i studentima, adolescentima (21%) i najmlađima (19%). Stručnjaci i umetnici, češće od službenika, posećuju muzeje, izložbe i priredbe dok službenici češće idu na koncerte. Radnici najčešće idu u bioskop i na koncerte narodne muzike, a poljoprivrednici gotovo samo u bioskop. Pensioneri, domaćice i lica preko 45 godina, nezavisno od zanimanja, retki su posetioци institucija kulture.

3. KORIŠĆENJE MEDIJA U ZADOVOLJAVANJU KULTURNIH POTREBA

3.1. Kulturni programi i sadržaji na radiju i televiziji

Povećano interesovanje za medije, iako se prvenstveno ne vezuje za kulturne sadržaje, pokazalo se i u praćenju kulturnih programa, čiji se auditorijum nekada - imajući u vidu termin i žanr - obrazuje i preko obima koji se mogao očekivati.

Kultura je prisutna u različitim segmentima strukture i sadržine radio i televizijskog programa. Ipak, u užem smislu, kulturni sadržaji obuhvataju posredovane kulturno-umetničke tvorevine i vrednosti (muzika, recitali, filmovi), izvorna radiofonska i televizijska ostvarenja (drame, serije) i informativno-kritičke emisije o kulturnim zbivanjima.

Recepcija kulturnih sadržaja sa medija odvija se kroz praćenost različitih emisija, koje ne izazivaju jednako interesovanje. Neki od ovih programa su u vrhu slušanosti i gledanosti, drugima jedva da se identifikuje obim auditorijuma. O njihovom praćenju u celini ne mogu se ni izricati uopštavajuće tvrdnje, iako se nekim žanrovima i vrstama mogu pripisati određene tendencije u okupljanju auditorijuma.

Prikaz praćenja programa i emisija čiji su predmet kulturni sadržaji ograničava se na primere karakterističnih formi i programskog statusa, koje čine informativno-kritičke emisije iz kulture, muzičke i dramske emisije na radiju, a takođe muzičke emisije, zatim filmovi, drame i serije na televiziji. Primeri su uzeti iz dva, po merenju auditorijuma najpouzdanija, ispitivanja u sedmodnevnom ciklusu tokom oktobra 1994. i 1995. godine. Ovi primeri isključivo se odnose na programe i stanice RTS, jer se oni zasnivaju na najširoj čujnosti i vidljivosti, najpouzdanijoj evidenciji, sistematskoj analizi i određenoj programskoj politici⁸.

⁸ Auditorijum emisija iskazan je u apsolutnim brojevima radi lakšeg upoređivanja i interpretacije, naročito kod radijskih emisija, gde su procentualni pokazatelji uglavnom nedovoljni za diskriminaciju. Pri tom, broj od 71.000 odgovara jednom procentu stanovništva Srbije starom 10 i više godina za koje važe rezultati ispitivanja.

Uzorak uključuje najpre informativno-kritičke emisije iz kulture i umetnosti, zatim karakteristične primere u kojima se prezentuje kulturna sadržina, bilo kao izvorno medijsko delo ili posredujuća instanca nekog umetničkog dela i kulturne tvorevine. Iako su prikazani segmenti programa u različita vremena, pažnja je iz funkcionalnih razloga usmerena na emisije u udarnim, najgledanijim i najslušanijim terminima.

Najčešće su prikazane emisije na programima Radio Beograda i Televizije Beograd, imajući u vidu njihovu čujnost i vidljivost po čitavoj Srbiji. No, uzeto je i nekoliko primera emisija drugih programa RTS, čija praćenost se pre svega odnosi na područja Vojvodine i Kosmeta.

3.2. Slušanost kulturnih sadržaja na programima RTS

Od emisija na radiju koje posreduju ili imaju za predmet kulturne sadržaje obično su najslušanije muzičke, pre svega s narodnom, novokomponovanom muzikom. Tako je u **ispitivanju 1994. godine** na Prvom programu Radio Beograda među najslušanijim bila zabavno-muzička emisija „Karavan“, čiji se prosečni dnevni auditorijum kretao između 148.000 i 290.000 slušalaca (Tab. 5). Vredno je istaći da je na ovom programu visoku praćenost imala i emisija ozbiljne, umetničke muzike „Susretanja“, s prosečnim dnevnim auditorijumom na početku emisije od oko 116.000 i na kraju od 111.000 slušalaca.

Tabela 5. Slušanost karakterističnih emisija iz kulture i kulturnih sadržaja na programima RTS u periodu od ponedeljka, 24.10. do nedelje, 31.10.1994. godine

Emisija i vrsta	Vreme emitovanja	Program i dan	Auditorijum emisije	
			Na početku	Pri kraju
Susretanja, umetnička muzika	11.03-12.00	RB I Pon.-petak	116 000	111 000
Karavan, narodna muzika	13.03-14.55	RB I Pon.-petak	148 000	290 000
Putevima kulture, kulturna hronika	15.00-17.00	RB II Pon.-petak	1 000	2 000
Od zlata jabuka, narodna muzika	17.32-18.30	RB II Pon.-petak	4 000	3 000
Radio drama	18.32-19.00	RB II Pon.-pet.	4 000	1 000
Kultura iz dana u dan, kulturna hronika	18.30-19.00	BGD 202 Pon.-petak	33 000	32 000
Dragstor ozbiljne muzike	21.00-01.00	BGD 202 Pon.	20 000	9 000
Narodna lira, muzička emisija	08.30-09.00	RNS Pon.-petak	5 000	4 000
Pesmarica, muzička emisija	11.30-12.00	RP Pon-petak	26 000	26 000
Glasnije, kulturni magazin	12.00-16.30	RB II Subota	9 000	4 000
Dramski program za decu	12.30-13.09	RB I Nedelja	60 000	71 000
Indeksovo radio pozorište	13.00-14.30	BGD 202 Nedelja	51 000	31 000

Pošto se model merenja auditorijuma zasniva na registrovanju praćenja prema 15-minutnim intervalima u danu od 24 časa, auditorijum svake emisije u tabelama prikazan je u dva intervala: prvom, koji obuhvata početak i drugom, koji se poklapa s krajem emisije. Međutim, obim praćenosti obeležen crticom („-“) označava da se prema primenjenom modelu merenja masovnog auditorijuma tada ne identifikuje dovoljan broj njenih slušalaca ili gledalaca za iskazivanje u hiljadama.

Na Drugom programu Radio Beograda aktuelne sadržaje iz kulture u emisiji „Putevima kulture“, od 15.00 do 17.00 sati, pratilo je povremeno između jedne i dve hiljade slušalaca, dok je muzička emisija „Od zlata jabuka“ (17.32-18.30) okupljala između tri i četiri hiljade slušalaca. Izvorne radiofonske umetničke tvorevine, radio dramske emisije, u stalnom terminu od 18.32 uveče na Drugom programu RB, na početku prosečno prati oko četiri hiljade slušalaca, ali se njihov broj pri kraju znatno smanjuje. S obzirom na česte reprize, to nije i zanemarljivo okupljanje, no ipak je manifestacija programskog statusa i interesovanja, ako ne i promenjenog senzibiliteta, auditorijuma.

Svakodnevnu emisiju „Kultura iz dana u dan“ na programu Beograda 202 prati za takvu vrstu sadržaja dosta ustaljeni auditorijum od oko 33.000 slušalaca, a Indeksovo radio pozorište između 31.000 i 51.000 slušalaca.

U Vojvodini jutarnja muzička emisija Radio Novog Sada na srpskom jeziku „Narodna lira“ okuplja auditorijum između četiri i pet hiljada slušalaca.

Na Kosovu i Metohiji emisija narodne muzike „Pesmarica“ Radio Prištine nalazi se u vrhu praćenosti sa 26.000 do 30.000 slušalaca.

I u merenju auditorijuma **oktobra 1995. godine** među kulturnim sadržajima RTS najveći auditorijum privukle su muzičke emisije, mada je slušanost ovih sadržaja uglavnom smanjena u odnosu na prethodnu sondažu (Tab. 6). Naime, uzmimo dva karakteristična primera Radio Beograda I, kao najrasprostranjenijeg programa: muzičko-zabavnu emisiju „Karavan“ prati između 106.000 i 118.000 slušalaca, dok je emisija ozbiljne muzike „Susretanja“ svakodnevno okupljala između 69.000 i 72.000 lica u čitavoj Srbiji.

Auditorijum emisija sa kulturnim sadržajima na Drugom i Trećem programu Radio Beograda menja se od dana do dana, ali u granicama slušanosti ovih emisija prethodne godine i inače užeg auditorijuma programa u celini. Takođe, dramske emisije okupljaju blizu dve hiljade slušalaca.

Među slušanijim emisijama Prvog programa Radio Beograda izdvajaju se nedeljne, i to Dramski program za decu i „Muzika za decu“ sa stabilnim auditorijumom od oko 50.000 slušalaca.

Svakodnevnu emisiju Beograda 202 „Kultura iz dana u dan“ prati relativno ujednačen auditorijum, mada je produžena sa 30 na 150 minuta. „Indeksovo radio pozorište“ na početku prati više od 40.000 slušalaca, ali se do kraja emisije, čiji je termin promenjen, auditorijum znatno smanjuje.

Tabela 6. Slušanost karakterističnih emisija iz kulture i kulturnih sadržaja na programima RTS u periodu od utorka, 10.10. do ponedjeljka, 16.10.1995. godine

Emisija i vrsta	Vreme emitovanja	Program i dan	Auditorijum emisije	
			Na početku	Pri kraju
Susretanja, umetnička muzika	11.03-12.00	RB I Pon.-petak	72 000	69 000
Karavan, narodna muzika	13.03-14.55	RB I Pon.-petak	106 000	118 000
Putevima kulture, kulturna hronika	15.00-17.00	RB II Pon.-petak	1 000	2 000
Od zlata jabuka, narodna muzika	17.32-18.30	RB II Pon.- pet.	2 000	1 500
Radio drama	18.32-19.00	RB II Pon.- petak	2 000	1 500
Kultura iz dana u dan, kulturna hronika	18.30-21.00	BGD 202 Pon.-petak	22 000	13 000
Muzika Mendelzona i Mocarta	20.57-22.17	RB III Četvrtak	-	2 000
Divna Vuksanović-"Nemoguće" knjige Fridriha Ničea	22.53-23.12	RB III Petak	3 000	3 000
Muzika baroka	20.02-20.35	RB III Nedelja	2 000	2 000
Dramski program za decu	12.30-12.55	RB I Nedelja	50 000	59 000
Muzika za decu	12.55-13.15	RB I Nedelja	59 000	54 000
Indeksovo radio pozorište	14.15-16.00	BGD 202 Nedelja	41 000	11 000
Pesmarica	11.30-12.00	RP Pon.-petak	8 000	10 000

Među stanovnicima Kosova i Metohije na programu Radio Prištine na srpskom jeziku bile su najslušanije emisije narodne muzike („Folk sazvučja“, „Pesmarica“), ali ipak nešto manje nego u merenju 1994. godine.

Iako s razvojem televizije i lokalne radio-difuzije, emisije radija ne okupljaju kao nekada masovni auditorijum, broj slušalaca, dostižući i premašujući obim koncertne publike ili čitalaca kulturnih rubrika i časopisa, održava visok recepcijski nivo radio programa RTS na polju kulturne komunikacije.

3.3. Gledanost kulturnih sadržaja na programima RTS

Poput drugih programa, praćenost kulturnih programa, u koje se ubrajaju filmovi, drame i serije, meri se, naročito u udarnim, večernjim terminima, stotinama hiljada gledalaca, pa i milionskim auditorijumom.

Tokom merenja auditorijuma u oktobru 1994. godine najveći obim gledalaca imala je, na Prvom programu TVB, epizoda domaće serije „Policajac sa Petlovog brda“, koju je videlo čak preko 50% stanovnika Srbije starih 10 i više godina (što je iznad 3.800.000 gledalaca). Na istom programu visoku gledanost imale su i strane serije iza Drugog dnevnika (oko 27%), kao što su „Gem, set i meč“ i „Najsumnjiviji“ (Tab. 7). Gledanost filmova u večernjim udarnim terminima kreće se od 27% do 39%, kada su prikazani, na primer, „Godina sunčevog smirenja“, „Terminator“, „Profesionalci“.

Tabela 7. Gledanost karakterističnih emisija iz kulture i kulturnih sadržaja (filmova, drama i serija) na programima RTS od ponedeljka, 24.10. do nedelje, 31.10.1994. godine

Emisija i vrsta	Vreme emitovanja	Program i dan	Auditorijum emisije	
			Na početku	Pri kraju
Godina sunčevog smirenja, strani film	20.31-22.14	TVB I Sreda	1 958 000	917 000
Dan delfina, strani film	22.28-00.08	TVB II Subota	265 000	13 000
Terminator, strani film	20.32-23.16	TVB I Subota	2 786 000	1 277 000
Pop Ćira i pop Spira, domaći film	21.33-22.30	TVB I Petak	1 779 000	924 000
Žitije Nesretnikovića, domaća drama	20.24-21.09	TVB I Ponedeljak	1 823 000	1 535 000
Najsumnjiviji, strani film	20.31-21.22	TVB I Petak	1 928 000	1 803 000
Policajac sa Petlovog brda, domaća serija	20.29-21.23	TVB I Nedelja	3 969 000	3 885 000
3K Klasika, ozbiljna um. muzika	22.13-23.00	3. Kanal Utorak	328 000	227 000
Čaša vode sa izvora, narodna muzika	23.04-23.46	TVB I Četvrtak	492 000	292 000
Beoletra, knjige i književnost	20.04-20.23	TVB II Ponedeljak	287 000	424 00
Metropolis, emisija iz kulture	20.14-20.57	TVB II Sreda	209 000	342 000
Žiža, emisija iz kulture	20.16-21.00	TVB II Petak	81 000	94 000
Kulturna baština: G.Đerdanović	20.17-20.43	TVB II Ponedeljak	147 000	185 000
3K ZAM, zabavno muzička emisija	20.30-21.29	3. Kanal Ponedeljak	783 000	812 000
Svit muvi, emisija o filmu	22.10-23.02	3. Kanal Četvrtak	191 000	206 000

Televizijska drama ponedeljkom, „Žitije Nesretnikovića“, dostigla je visoki auditorijum od 1,7 miliona gledalaca.

Vredi, međutim, istaći, osim filmova i serija, gledanost emisija iz kulture na Drugom programu TVB - „Metropolis“ sa 209.000 do 342.000, „Baština“ između 147.000 i 185.000 i „Žiža“ sa 81.000 do 94.000 gledalaca.

Na Trećem kanalu među najgledanije se uvrstila zabavno-muzička emisija „ZAM“ (više od 10% odraslih stanovnika), pored filmova i serija. Tematske emisije iz kulture „Beoletra“ (knjige i književnost), „3K-klasika“ (ozbiljna, umetnička muzika) i „Svit muvi“ (film) gledalo je od 2 do 5 odsto žitelja Srbije (između 200.000 i 300.000 gledalaca). To je i visoka i značajna gledanost, s obzirom na to da su u vreme njihovog emitovanja na drugim programima bili prikazivani filmovi i serije.

Tabela 8. Gledanost karakterističnih emisija iz kulture i kulturnih sadržaja (filmova, drama i serija) na programima RTS, od utorka, 10.10. do ponedjeljka, 16.10.1995. godine

Emisija i vrsta	Vreme emitovanja	Program i dan	Auditorijum emisije	
			Na početku	Pri kraju
Bog je umro uzalud, domaći film	20.16-21.38	TVB II Utorak	767 000	714 000
Strah je u rešenju, strani film	01.00-03.00	3. Kanal Sreda	58 000	3 000
Mister dolar, strani film	20.37-22.40	TV I Nedelja	2 031 000	617 000
Čovek koji je pojeo vuka, domaća drama	20.25-21.33	TVB I Ponedjeljak	1 276 000	969 000
Ljubav prema Lidiji, strana serija	20.48-21.41	TVB I Četvrtak	863 000	621 000
Zakon i red, strana serija	18.05-18.49	3. Kanal Pon. petak	76 000	63 000
Pozorište u kući, domaća serija	22.05-22.30	3. Kanal Nedelja	202 000	204 000
Bal na vodi, muzička emisija	21.50-22.39	TVB I Utorak	576 000	393 000
Pavaroti u Parizu, muzička emisija	16.05-17.00	3. Kanal Četvrtak	43 000	40 000
Don Kihot, balet	15.45-17.25	TVB I Nedelja	80 000	531 000
AKUD "B.Krsmanović"	21.40-22.25	TVB II Nedelja	69 000	64 000
Čekajući metroa, emisija iz kulture	22.08-23.06	3. Kanal Utorak	157 000	135 000
Metropolis, emisija iz kulture	22.26-23.07	TVB II Sreda	115 000	50 000
Svit muvi, emisija o filmu	22.05-23.00	3. Kanal Četvrtak	216 000	169 000
Kulturna baština, emisija iz kulture	20.10-20.41	TVB II Ponedjeljak	75 000	65 000
Beoletra, emisija iz kulture	20.05-20.30	3. Kanal Ponedjeljak	204 000	426 000
Devedesete, emisija iz kulture	20.15-20.54	TVB II Petak	48 000	59 000

Merenje auditorijuma **oktobra 1995. godine** potvrđuje iste nalaze, odnosno uobičajeno najveću praćenost filmova i serija (Tab.8).

Obim njihovog auditorijuma na Prvom programu TVB, u zavisnosti od termina, kreće se u velikom rasponu od 2% do 27% stanovnika starih 10 i više godina.

Najveći auditorijum se, naravno, okuplja u udarnim večernjim terminima od 18.00 do 22.00 časa, mada uglavnom ispod veličina dobijenih u merenju prethodne godine.

Smanjeno je bilo i interesovanje za emisije iz kulture na Drugom programu TVB „Metropolis“, „Devedesete“ i „Kulturna baština“, jer se obim njihovog auditorijuma kretao između 48.000 i 115.000 (do 2% žitelja Srbije).

Veću gledanost imale su emisije iz kulture na Trećem kanalu - „Beoletra“, „Svit muvi“ i „Čekajući metroa“, sa auditorijumom između 157.000 i 426.000 gledalaca, odnosno zahvatom od 5-6% stanovnika.

Ipak, prema gledanosti kako kulturnih programa, tako i informativno-kritičkih emisija iz kulture, televizija zadržava status najmasovnijeg medija kulture.

3.4. Samosvojna i kvazikompenzaciona funkcija radija i televizije u zadovoljavanju kulturnih potreba

Medijsko okruženje kao bitno civilizacijsko obeležje unosi novu dimenziju u zadovoljavanje ljudskih potreba i interesovanja, od politike do kulture. Ova promena epohalnog značaja, možda i najdramatičnija upravo u kulturnoj funkciji medija, pruža ne samo podsticaje i opštenjske kanale postojećoj kulturi, već i razvija nove, medijima samosvojne estetske i umetničke tvorevine.

Prema navedenim podacima o slušanosti i gledanosti, medijske kulturne forme, samosvojne ili posredovane, imaju obimnu publiku, istina, u zavisnosti od vrste, sadržine i termina. Ali se obim auditorijuma mnogih emisija kulturnog značenja može oceniti kao nivo iznad učešća u drugim oblicima kulturnog života.

Početkom i sredinom devedestih godina istraživači su kod nas konstatovali povećano interesovanje za medije i uopšte praćenje radija i televizije. Pošto se više ne može govoriti o nekim naročitim razvojnim trendovima, težište interpretacije bilo je u posebnim društvenim prilikama, gladu za informacijama i uopšte potpunijim saznanjem o aktuelnim zbivanjima. Uz to, u krizi koja za posledicu ima smanjenu kupovnu moć za kulturnu potrošnju i povlačenje u višedifuzno okruženje svakodnevnog življenja, ravan civilizacijske funkcionalnosti i korišćenje medija u

zadovoljavanju kulturnih potreba nadograđuje se i kompenzacionom funkcijom, s obzirom na osujećenost u korišćenju drugih, organizovanih kulturnih ustanova i vanmedijskih tvorevina.

Spektakularne promene odvijaju se u ravni preraspodele i strukturisanja auditorijuma. Mnoge nove i lokalne stanice i programi okupljaju u svojim sredinama mase slušalaca i gledalaca. Pred njima se otvaraju mogućnosti neposrednijeg i životnijeg artikulisanja medijske kulture. Nažalost, njegovo umnožavanje, bez inspiracije za kulturnu raznovrsnost i kvalitativnu ravnotežu, kao i politizacija medija do mere da i sama kultura bude gušena političkom interpretacijom, jer, istini za volju, mnogi kulturni poslenici takođe teže da se u diksursu o kulturnim problemima eksplicitno politički izjašnjavaju, ne pružaju izglednu i plodonosniju perspektivu koju bismo baštinili iz poletnog medijskog razvoja.

4. IDENTIFIKACIJA KULTURNIH VREDNOSTI I MNJENJE O PROBLEMIMA KULTURE

4.1. Izbor kulturnih vrednosti u neposrednom okruženju

Mnjenjski vidovi odnosa prema kulturi često se izražavaju s obzirom na to u kakvim se tvorevinama uočavaju kulturne i estetske vrednosti i koje ličnosti se smatraju nosiocima umetničkog stvaralaštva. Identifikacija kulturne vrednosti je u jednoj anketi⁹ operacionalizovana kao individualna preporuka nekom zamišljenom strancu određenog dela, tvorevine ili stvaraoca iz bliskog rezidencijalnog okruženja. Time se unekoliko izbegava stereotipno i preuzeto navođenje već potvrđenih, opštepoznatih vrednosti umesto sopstvenog uviđanja. Insistiranje na neposrednom okruženju trebalo je što više da individualizuje poimanje kulture, kao bitnog činioca svesti o nacionalnoj kulturi uopšte, a pruži posrednu ocenu kulturne situacije u vlastitoj sredini, mestu osnovnog zadovoljavanja kulturnih potreba. Razdeoba odgovora među stanovnicima Srbije starim 15 i više godina upućuje na više značenja (Tab. 9).

„Preporučiti strancu“ označava i reprezentativni karakter i informativnu funkciju izbora. Više od 40% stanovnika navodi konkretnu tvorevinu ili stvaraoca. Oko 30% ne zna za takva dela i kreativne ličnosti, bilo što procenjuje da ih objektivno nema, ili

⁹ Posebno ispitivanje u okviru „Sondaže-Barometra ‘95“, pod nazivom „Kultura i kulturna politika u Srbiji“, izvedeno 11. oktobra 1995.

što iskazuje sopstveno neznanje i nezainteresovanost. U iskazu da se „niko i ništa ne preporučuje“ (oko 26%) pre se ispoljava kritički sud da nema tvorevina i umetnika u okolini koji zavređuju preporuku¹⁰.

Tabela 9. Opšti okvir identifikacije kulturnih vrednosti ili stvaralaca iz sredine življenja

Odgovori	(Stariji od 15 godina, u %)				
	Ukupno	Centralna Srbija	Beograd	Vojvodina	Kosmet (deo)
Navodi konkretni objekat, delo ili stvaraoa	42,5	45,9	44,6	32,2	51,3
Nikoga i ništa ne preporučuje	26,3	22,8	32,1	30,4	18,6
Ne zna za takve vrednosti ili ličnosti	31,2	31,3	23,3	37,4	30,1
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

("Sondaža-Barometar '95")

Odbijanje da se preporuči neko delo ili stvaralac iz neposredne okoline najizraženije je u Beogradu, gde se može očekivati i kritičkije mišljenje i gde je, možda, veća izolacija pojedinaca od rezidencijalne sredine. U tom smislu je na Kosmetu identifikacija s kulturnim vrednostima u okolini potpunija. U Beogradu je najmanji a u Vojvodini najveći procenat žitelja koji uopšte ne znaju za kulturne tvorevine i stvaraoce u okolini.

Među preporučenim vrednostima i stvaraoacima u kulturi i umetnosti, međutim, najčešće se navode objekti materijalne i tradicionalne kulture, koje reprezentuju crkve, manastiri, spomenici i građevine (Tab. 10).

Tabela 10. Objekti, oblasti stvaranja i autori u neposrednoj okolini koje žitelji Srbije preporučuju

Odgovori	(Stariji od 15 godina, u %)				
	Ukupno	Centralna Srbija	Beograd	Vojvodina	Kosmet (deo)
Crkve i manastiri	46,1	57,4	34,0	20,2	72,4
Građevine i spomenici	20,3	20,4	26,5	13,4	19,1
Knjige i pisci	5,7	2,5	13,6	7,4	0,8
Slike, skulpture i autori	3,3	1,4	2,0	10,8	0,8
Pesme i muzičari	3,4	1,4	6,2	6,4	0,8
Muzeji i postavke	11,4	12,6	6,2	16,3	1,5
Ostalo	9,8	4,3	11,5	25,5	4,6
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹⁰ Kada je reč o ovim odgovorima, treba imati na umu da anketa obuhvata stanovništvo u celini, nepismene i stare, koji nemaju kontakte sa umetničkim delima, kao i one iz udaljenih sela i gradskih predgrađa, u kojima se rede nailazi na vrednija dela i stvaraoce.

Spisak pomenutih objekata, dela i ličnosti je previše raznovrstan i obiman, ali metodološki višestruko uslovljen za konkretno navođenje. U pitanju su kako više i manje poznati manastiri, crkve, spomenici, tako i muzeji, pisci, pa i narodni pevači. Ovim odgovorima se pre svega ilustruje alternativa izvršenog izbora, kao aspekta u identifikaciji kulturnih vrednosti.

4.2. Kriza i uočavanje kulturnih vrednosti

Ako se povlačenje u primarnu okolinu, uz intenzivnije korišćenje medija, smatra ispoljavanjem jednog kriznog stanja, koje ima sasvim objektivno ishodište u društvu i kulturi, osećanje nesigurnosti i neizvesnosti pred aktuelnim događanjem i nesposobnost da se procenjuju budući događaji, izazivaju težnju za pouzdanijim kulturnim merilima i obrascima, povratkom tradiciji, onome što je nedvosmisleno utemeljeno i što se jasnije materijalno ovaploćuje.

Raspadanje jednog ideološkog sveta, do juče neprikosnovenog i nesumnjivog, naknadno dovodi u pitanje kako vrednosti koje su ga utemeljivale, tako i kulturne tekovine ili bar ličnosti kojima se predstavljao. Nalazimo se pred neizvesnošću kako se orijentisati i opredeliti. Današnji izbor se već sutra može pokazati pogrešnim ili subverzivnim.

Isticanje tradicionalnih vrednosti ima dvostruko značenje, kao ponovno zadobijeno polazište ili stajalište i kao sigurnost i trajnost izbora. U masovnoj uzdržanosti i nemogućnosti identifikacije kulturnih aktivnosti to postaje i vid opravdavajućeg pribežišta, dobijajući naročiti evazivni smisao.

4.3. Ocena kulturne situacije u Srbiji

U javnosti se čuju mišljenja i ukazuje na sve veću komercijalizaciju u kulturi, agresivno nastupanje šunda i kiča i uopšte dramatično snižavanje ukusa. Česta je i ocena da su zbog opšte besparice i poremećenog sistema vrednosti na kulturnoj sceni dominantno mesto zauzela dela sumnjivih i niskih kulturnih i estetskih kvaliteta. Budući da u komercijalizovanoj kulturi učestvuju široki slojevi stanovništva, posebno značenje ima dosta jasno izražena saglasnost s takvim negativnim ocenama (Tab. 11).

Korišćenjem kolokvijalnih izraza „neukus“ i „nekultura“, u anketi su ispoljeni stavovi koji kritički i pretežno negativno opisuju sadašnju kulturnu situaciju. Čak 73% stanovnika Srbije starih 15 i

više godina u nekom stepenu slaže se s mišljenjem o prevladavanju neukusa na našoj kulturnoj sceni i društvenom životu. Oko 57% se sasvim ili uglavnom, dakle u izrazitom stepenu, saglašava s takvom ocenom - i to najčešće u Beogradu, a najređe na Kosmetu. Uz relativno veliko uzdržavanje od odgovora, koje proističe i iz ocene sopstvene nekompetencije i neodlučnosti, odbijanje negativne kvalifikacije nigde ne prelazi 10 procenata.

Tabela 11. Odnos prema stavu da sve više prevladavaju neukus i nekultura

(Stariji od 15 godina, u %)					
Odgovori	Ukupno	Centralna Srbija	Beograd	Vojvodina	Kosmet (deo)
Slaže se	56,7	53,3	64,9	57,8	50,7
I slaže i ne slaže se	16,5	15,4	20,3	14,7	22,4
Uglavnom ili nikako se ne slaže	6,4	6,7	2,7	8,7	6,4
Ne zna, ne ume da odgovori	20,4	24,6	12,1	18,8	20,5
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(Sondaža-Barometar '95)

4.4. Problem državne intervencije u kulturi

Podsticanje stvaralaštva i usmeravanje kulturnog razvoja kroz različite oblike delovanja i podrške, zadaci su svake kulturne politike. Jedan od načina posredovanja u afirmaciji autentičnih vrednosti mogao bi biti u osporavanju rđavih dela i produkcije neukusa. Ako je takvo suprotstavljanje proces vrednovanja unutar same kulture, a predmet kritičko-estetskog rasuđivanja i umetničke kritike, sporovi se, idealno, formulišu i razrešavaju u kulturnoj istoriji.

U našoj sadašnjoj situaciji, međutim, ubedljiva većina žitelja Srbije upravo predlaže da država sprečava širenje nekvalitetnih dela, uz obrazloženje da ona imaju loše posledice (Tab. 12).

Protiv državne intervencije, koja podrazumeva - bili ispitanici svesni toga ili ne - vrednosno arbitriranje, izjašnjava se, uz oko 4% onih koje problem ne interesuje i 17% onih koji ne daju odgovore, tek oko 23% stanovnika starijih 15 i više godina, najčešće s obrazloženjem da samoj publici treba prepustiti ocenjivanje i postupanje prema sopstvenom shvatanju.

Tabela 12. Treba li država da sprečava širenje nekvalitetnih dela u kulturi i umetnosti

(Stariji od 15 godina, u %)

Odgovori	Ukupno	Centralna Srbija	Beograd	Vojvodina	Kosmet (deo)
Treba jer su posledice loše	56,2	56,0	60,5	52,7	62,6
Država ne treba da se u to meša	5,5	5,4	5,5	5,9	5,0
Ne treba, neka publika sama ocenjuje	15,6	13,1	17,3	19,4	15,1
Ne treba, ta dela niti škode niti koriste	2,2	1,9	2,1	3,0	0,9
Ne interesuje se za ovo pitanje	3,7	3,9	3,0	3,3	5,9
Ne zna, ne ume da odgovori	16,8	19,7	11,6	15,7	10,5
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(Sondaža-Barometar '95)

4.5. Državna pomoć u kulturi

Neka anketna pitanja zadiru u problematiku tzv. „sistemskih rešenja“ u kulturi, koja obično zavise od ukupnog kulturnog obrasca dominantnog u nekom društvu. Javnomnjenjsko izražavanje upućuje na socio-kulturnu podlogu stavova, koju nije lako prepoznati, ali istovremeno i na implicitnu podršku ili negiranje novog socio-kulturnog obrasca koji se želi utemeljiti.

Jedno iz ovog kruga pitanja odnosi se na pomoć države kulturi i umetnosti (Tab. 13).

Tabela 13. Koliko država stvarno pomaže kulturu

(Stariji od 15 godina, u %)

Odgovori	Ukupno	Centralna Srbija	Beograd	Vojvodina	Kosmet (deo)
Previše	1,5	1,8	1,5	0,8	1,4
Dovoljno	22,4	22,9	20,4	21,1	34,4
Premalo	42,5	35,8	53,4	48,0	40,8
Ne zna, ne ume da odgovori	33,6	39,5	24,7	30,1	23,4
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(Sondaža-Barometar '95)

U celini gledano, 42,5% žitelja starijih od 15 godina odgovorilo je da država „premalo“, a 22,4% da „dovoljno“ pomaže kulturu i umetnost. Visok procenat odgovora „ne zna, ne ume da odgovori“ (33,6%) svedoči o tome da čak jedna trećina ispitanika ili ne

razmišlja o tome ili ne smatra da je to važno pitanje. Dok ispitanici iz Beograda u 53,4% slučajja daju odgovor „premalo“, pri čemu ih ispitanici iz Vojvodine slede sa 48,0% takvih odgovora, ispitanici iz centralne Srbije su mnogo blaži - samo 35,8% smatra da država „premalo“ pomaže kulturu i umetnost, uz visok procenat neopredeljenih - 39,5 odsto.

4.6. Finansiranje kulture

Pitanje povezano s prethodnim odnosi se na ustanove koje država treba da finansira. U ovom slučaju, čini se, već se jasno izražavaju razlike u stavovima koje proizlaze iz gledanja na ulogu države i koje su povezane sa različitim kulturnim obrascima (Tab. 14).

Tabela 14. Šta bi u kulturi i umetnosti država trebalo da finansira
(Stariji od 18 godina, u %)

Odgovori	Ukupno	Centralna Srbija	Beograd	Vojvodina	Kosmet (deo)
Kulturu u celini	33,8	34,9	37,4	28,3	34,5
Većinu ustanova kulture	13,9	11,8	15,4	16,8	14,6
Samo nacionalno značajne ustanove kulture	14,6	12,8	15,1	17,9	14,6
Šta se odabere u svim oblastima kulture	12,5	12,1	10,7	14,7	13,6
Ništa u kulturi	1,2	1,5	1,3	0,8	0,5
Ne zna, ne ume da odgovori	24,0	26,9	20,1	21,4	22,3
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(Sondaža-Barometar '95)

Na ovo pitanje nije znalo da odgovori 24,0 % ispitanih, što znači da je 76,0 % imalo svoj stav prema problemu. Ako odgovore „kulturu u celini“ i „većini ustanova kulture“ uzmemo kao tipične za jedno shvatanje po kome isključivo država treba da pomaže kulturu i umetnost, onda je ono još uvek dominantno, jer ga zastupa 47,7 % ispitanika. Međutim, 14,6 % odgovora „samo nacionalno značajnije ustanove kulture“ upućuje na to da je i ovo shvatanje o suženoj ulozi države u sferi kulture postalo prilično rašireno. Ako tome dodamo 12,5 % odgovora „u svim oblastima kulture šta se odabere“, uočavamo jednu poziciju (27,1 %) koja bi se mogla označiti liberalnijom ili bar zasnovanom na nekim principima selektivnosti.

5. MEDIJI U KULTURNOJ PERSPEKTIVI (ZAKLJUČAK)

5.1. *Kriza i mediji*

Početak i sredina aktuelnih devedesetih godina u Srbiji ističu se intenzivnim razvojem i poletom medija, ali i potresima i previranjima u svim društvenim sferama. Iako takav razvoj i krizni momenti imaju delom paralelna, nezavisna ishodišta i tokove, proističući s jedne strane iz evolutivnih civilizacijskih tendencija, a s druge iz besprimernog rastakanja prethodne društvene organizacije, oni se prepliću i međusobno prožimaju. Jer, ako se doprinos medija oblikovanju svepatriotske svesti i propagandi političkih opcija opravdano osporava u delovanju na ratno raspadanje države, nikako se ne može zanemariti u razbijanju ideološkog sistema i posledicama tog razbijanja. Ali nesumnjivo je da su kasniji burni događaji koji su uticali na naše sudbine izazvali povećano interesovanje auditorijuma za praćenje radija i televizije. Štaviše, politička zbivanja, pre svega nastanak pluralističke scene i promocija stranačke validacije, izazvala su ne samo bujanje medija nego i njihovo konceptualno prestrukturisanje i povremeno degradirano prilagođavanje novim okolnostima.

Prihvatajući određivanje ovog perioda kao vreme „tranzicione krize“, nastojali smo da analizom podataka iz istraživanja pokažemo kako se ova kriza manifestuje u odnosu medija i kulture, kroz dimenzije ponašanja i stavova, naročito kroz reperkusije naglo smanjenog životnog standarda, traumatičnih iskustava i dramatičnih ideoloških i vrednosnih promena. Sa stanovišta socijalnih i psihičkih reakcija, povlačenje i bekstvo prema difuznim, manje organizovanim oblicima življenja, kao posledice egzistencijalnih neizvesnosti i traganja za orijentacijom, analizuje se u kulturnom vidokrugu i pri tom se eksplicitno odvaja od političke dimenzije aktiviteta i energije u stanovništvu.

Osnovni nalaz se može sažeti u konstataciji da nedovoljno korišćenje vremena za raznovrsnije zadovoljavanje i razvijanje kulturnih potreba, niski stepen korišćenja kulturnih ustanova, kao i značenjski nivo mnjenja o kulturnoj situaciji i ulozi države reflektuju krizno stanje samoj kulturi. No, upravo se time pruža mogućnost da se upotrebom elektronskih medija, radija i televizije, promoviše kvazikompenzaciona funkcija i nadomestak uskraćenim i potisnutim kulturnim aspiracijama. Pokazalo se u tom smislu, uzimajući za primer praćenost programa RTS, da se bez obzira na tendencije okupljanja auditorijuma oko popularnih i

komercijalizovanih sadržaja, često sa elementima kiča i šunda, vulgarizacije i neukusa, obrazuje i značajan auditorijum za emisije stvarnih kulturnih vrednosti, od muzike i drame do kritičkih prikaza i hronika.

Protivrečnost takve amortizacione funkcionalnosti je u tome što obezbeđuje i novu, možda iznenadnu, perspektivu, koju mediji, po svemu sudeći, nisu iskoristili. Gušeni na jednoj strani politizacijom, kojoj se mogu naći i izgovori, ali bez opravdanja, a na drugoj vođeni sigurnim putem komercijalizacije, često s takvom inspirativnom razdraganošću kao da je to neko naročito otkriće, mnogi programi su posustali pred zahtevima kritičke i celovite kulturne svesti i programiranja¹¹.

5.2. Korišćenje vremena i kulturne aktivnosti

Struktura korišćenog vremena za aktivnosti i zadovoljavanje kulturnih kreće se u okvirima karakterističnim za razvijeniya društva. Međutim, stvarno korišćenje slobodnog vremena manifestuje se u većoj orijentaciji ka domaćinstvu, porodičnom okrilju i kolektivnom životu, u kojima se više izražavaju tradicionalni obrasci ponašanja i kulture. Manje je izraženo usmeravanje na društvenu organizaciju kulture i kulturne institucije, a upućenost izvan okrilja domaćinstva i primarnog kolektiviteta odvija se pre u traženju zabave i razonode¹².

5.3. Kriza i mnjenje o kulturnim problemima

Deskriptivni nivo u prikazu naše kulturne situacije ne razlučuje pouzdano delovanje tranzicione krize od ranije pokrenutih tendencija. Smanjivanje poseta bioskopu ima i civilizacijsku dimenziju, koju je kriza dramatično pojačala.

Prikaz se, takođe, zadržava u globalnoj ravni i zasniva na statističkoj interpretaciji, koja zanemaruje pojave slabije kvantitativne zastupljenosti. Opštu ocenu o pozorišnom životu ne menja ponašanje privrženika u urbanoj beogradskoj sredini. Ali statistički podaci se ne mogu sučeljavati s kvalitetom stvaralačkih impulsa, jer kvantitativni pokazatelji ne ograničavaju valjanost vrednosnog prosuđivanja.

¹¹ U programskim inovacijama zapaža se mnoštvo emisija neodređenih vrsta, polužanrovskih svojstava, koje su prepune zanimljivosti i šarma (zahvaljujući i voditeljima), ali kojima nedostaje vizura i sadržina eksplicitne kulture.

¹² Ne treba zanemariti mogućnost, zbog aktuelnih okolnosti, postojanja i prividne otvorenosti usled nezaposlenosti, privrednog zastoja i usporavanja očekivanog rasta, koje je nametnula tranziciona kriza.

Stanovište o krizi u našoj kulturi ukazuje na one aspekte čije se izvoriste pretpostavlja u društvenim tokovima i koji obeležavaju kulturni život čitave zajednice.

5.4. Mediji i kulturna politika

U empirijskoj evidenciji indikatori kulturne krize identifikovani su kako u ponašanju tako i u mišljenju. Ne smatrajući da su najvažniji, pa ni najadekvatniji u formulaciji, no jesu označavajući, iskazani stavovi o kulturnim vrednostima, po kojima se прибежиште nalazi u tradiciji, i o aktuelnoj kulturnoj situaciji, koji su pretežno negativni, predstavljaju mnjenjski nivo indikacije stanja definisanog kao kulturna kriza. Njenom emanacijom u sferi mišljenja izgrađuje se i protivrečno shvatanje o ulozi države u kulturi, ne samo na finansijskom planu nego i u kvalitativnom presuđivanju.

Pokazujući da u takvim okolnostima okretanje medijima, mada iz drugih društveno-komunikacijskih razloga, ima u recepciji programa i kulturne posledice sa kvazikompenzacionim aspektima, zalažemo se za osmišljenu kulturnu politiku u medijima, koja će, ne zadržavajući se u aktuelnom trenutku, medijskom okruženju obezbediti karakter okruženja kulturom. Međutim, prekomerna politizacija društveno-kulturnog života, nezavisno od objektivne uslovljenosti, afirmišući na jednoj strani komunikacijski status medija, na drugoj strani prigušuje, pa i parcijalizuje, namećući političke kriterijume, njihovu kulturnu samosvojnost i institucionalizaciju.

Efikasnost modela kulturne politike, pored dobro odabranih sredstava - specifične zakonodavne delatnosti i izbalansiranih budžetskih sredstava za kulturu - u velikoj meri zavisi od ukupnih razvojnih kulturnih potencijala, institucija kulture, ljudskog faktora, postojanja i uvažavanja nekih standarda, ulaganja u kulturu u dužem periodu itd. Stoga je kulturna politika svesna selekcija i organizacija.

Ako je dužnost države da bude glavni oslonac kulturnim ustanovama i kulturnim programima, a da istovremeno ne preuzima i predominantnu ulogu, ne proizlazi da su i državni mediji samo diskretni sprovednici državne politike u kulturi, kao što ni drugi mediji nisu protagonosti neke politički alternativne kulture.

Kritikovanje medija da šire i nameću kič i neukus, lažnu kulturu, često polazi od pogrešene pretpostavke da su je mediji sami

artikulisali ni iz čega ili bar nametnuli iz nekog artificijelnog, spoljnog kulturnog korpusa. No, nije u karakteru medija samo da homogenizuju. Njihov savremeni razvoj, naprotiv, podrazumeva i značenjsko jedinstvo programske heterogenosti i parcijalizovanosti, jer preuzimaju opštenjsku funkciju za sve slojeve i grupe, pa i one kojima je – inače, u većoj ili manjoj meri, društveno otežan pristup medijskim komunikacijama.

Uprkos svim teškoćama, kultura je i u našem društvu pokazala dinamičnost i stvaralačke kvalitete – u izdavaštvu, u filmu, muzici, likovnom i književnom stvaralaštvu, u pozorišnoj umetnosti itd. U tom dinamizovanju kulture znatnu ulogu odigrali su i mediji, ali civilizacijski obrazac ipak nije njihova alternativnost, već samosvojnost u složenoj komunikacijskoj ravni stvaranja i korišćenja kulturnih tekovina i vrednosti.

KIČ, MEDIJI I MASOVNA KULTURA

U našoj kulturnoj i umetničkoj praksi očigledan je masovni proces pojave kiča¹ koji se na marginama kulturnog života sporadično počeo manifestovati još ranih osamdesetih godina u oblasti novokomponovane narodne muzike, jeftinog teksta, nota i neukusnog izvođačkog manira. Danas, petnaestak godina kasnije, kič se obrušio na naš kulturni milje kao bumerang parajlijske sirovosti, bede duha i kulture življenja i kao lavina skupo upakovanog šunda - ubacio se u prazninu našeg kulturnog prostora u kojem nema dovoljno bogate inostrane niti raznovrsne, kvalitetne domaće ponude. Tim procesom se javno, masovno i temeljno podriva ne samo kulturni identitet nacije, već i sistematski „neguje“ generacija kulturno prikraćenih, duhovnih invalida s poremećenim sistemom vrednosti, zasnovanom na kiču - kičerskom promišljanju, kičerskom ponašanju i uživanju u kiču.

¹ Kič (nemački Kitsch) kao termin nemačke umetničke kritike i, kasnije nauke o umetnosti - koristi se kao negativna vrednosna oznaka u značenju: jeftino, nadriumetničko delo identično svojoj poruci dok je kičersko delo, svojom strukturom, samo sredstvo drugih poruka. U osnovi, kičersko delo koristi se psihološkom prevaram, namernim ili nenamernim navođenjem recipijenta da iz premisionih sudova (modelovanih najrazličitijim jezicima umetničkog izražavanja: grafijom, ikonikom, pokretom... - verbalnim i ne samo - verbalnim jezicima) izvede pogrešne, lažne zaključke. Šund (nemački Schund) termin nemačke književne kritike označava lažnu robu, nevrednu stvar, a potom i proizvode bez ikakve umetničke vrednosti. Strukturno-semantičkih razlika između pomenuta dva termina u pojmovnom smislu - nema. Kič se, kao termin, više upotrebljava u naučne svrhe, dok se šund vezuje za svakodnevni „saobraćajni govor“ (objašnjenje prema: „Rečnik književnih termina“, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, 1985).

Mnoga sredstva masovnih komunikacija upornim objavljivanjem i emitovanjem afirmišu u javnosti kič kao imanentno obeležje našeg kulturnog identiteta. Takva jednostrana i uporna ponuda ne samo da stvara izvitoperenu predstavu o suštastvenosti našeg kulturnog identiteta, nego i definiše i deformiše ukus najšire populacije. Kič se u našem društvenom i kulturnom kontekstu najupečatljivije manifestuje u domenu takozvane masovne kulture i masovnih medija koji produkte takve kulture predaju javnosti na korišćenje.

Kičersko ponašanje i uživanje najupečatljivije se manifestuje u ambijentima zabave, rekreacije i masovnog okupljanja potrošača masovne kulture, a to su: javni koncerti i manifestacije (počev od muzičkih, literarnih, filmskih do sportskih), kafići i diskoteke, urbana ulična vašarišta robe široke potrošnje... Kičersko promišljanje, kičerski sadržaji i kičersko ponašanje dobijaju i sve značajniju podršku i prostor u sredstvima masovne kulture i komunikacije, a pre svega u elektronskim medijima (radio, TV, video) i štampi.²

Sumnjive estetske vrednosti nisu se zadržale samo u umetnosti i kulturi u užem smislu. I na globalnom polju kulture življenja došlo je do vidnog i intenzivnog zaoštavanja sukoba između potvrđenih estetskih vrednosti i imitacije vrednosti poznate kao šund ili kič, tako da on u našoj sredini prerasta u hronični sociološki, umetničko-estetski, pa i etički problem.

Kič je ušao u stvaralaštvo, u samu umetnost, a pre svega u muziku, neke literarne žanrove, likovno stvaralaštvo, film, teatar, te je preko tih umetničkih medija prodro u koren najosetljivijeg segmenta slobodnog vremena recipijenta - u domen njegove zabave i rekreacije.

Pripitomivši se u svakodnevici (kao meki i tvrdi kič - u zavisnosti od toga kojom estetikom pokušava da se zaodene i prikrije - estetikom lepog ili estetikom ružnog) - sadržaji lažnih vrednosti se više i ne doživljavaju kao kič. Tu nastaje pravi problem i vrzino kolo. Kič je, čini se, izmakao kontroli i nesputano cirkuliše

² Činjenica je da tek „obrađeno“ ili „popularno“ vrhunsko stvaralaštvo stiže na programe masovnih medija i tako posredno i do najšireg auditorijuma. To potvrđuje Adornov navod da: „kulturna industrija prisiljava tisućlecima razdvojena područja visoke i niske kulture na jedinstvo. Na obostranu štetu. Visoka gubi svoju ozbiljnost u spekuliranju efektom; a niska je kultura civilizacijskim kroćenjem lišena onog nesputanog otpora što ga je sadržavala sve dok društvena kontrola nije bila totalna“ (Th. Adorno, *Resumé uber kulture-industrie* navedeno prema: Nadežda Čačinović-Puhovski: *Pitanja prosvetiteljstva ili o umu i prirodi, u: Dijalektika prosvetiteljstva*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974). Tako se *novokomponovani kulturni model upravo može sagledati i kao ukroćena folkorna kultura, komercijalizovana i odvojena od stvarnog života.*

između stvaralaca kiča, kičerskih sadržaja i kičerskog promišljanja i ponašanja recipijenta.

Problematika u vezi sa šundom i kičom u kontekstu našeg kulturnog miljea do sada nije sistematski i detaljnije istraživana, iako je nemoguće osporiti sav proteizam kiča u umetnosti, u kulturi življenja, u sredstvima masovne komunikacije i komunikaciji samoj - na našem tlu.

Nesumnjivo je od značajnog interesa za širu društvenu zajednicu da se ta problematika prouči, sagleda pozicija i uloga kiča u opštem kontekstu kulture, umetnosti, masovne kulture i komunikacije, te ukaže na mogućnost revitalizacije habitusa nacionalnog kulturnog identiteta i umetnosti utemeljenih na istinskim estetskim vrednostima.

* * *

Istraživanje „Neki aspekti kiča u kontekstu masovnih medija i kulture“ (Centar RTS za istraživanje javnog mnjenja, programa u auditorijuma, 1995) sprovedeno je s ciljem da se utvrdi da li naša najšira javnost razume pojam kiča, da li je u stanju da ga identifikuje i da li ima izgrađenu kritičku svest o njemu. Posebna pažnja usmerena je na stavove žitelja Srbije kojima se identifikuje kič u mas-medijima i sredstvima masovne kulture (televizija, radio, štampa), te o kiču u oblasti umetničkog stvaralaštva. Takođe je valjalo utvrditi one repere, koji su, po mišljenju žitelja Srbije, najadekvatniji i najcelishodniji za suprotstavljanje kiču u našoj kulturnoj praksi i stvaralaštvu. Rezultati istraživanja pokazuju sledeće:

Razumevanje pojma kič, odnosno prepoznavanje sadržaja koji se tim pojmom označavaju i imenuju - važan je preduslov za sistematično, sveobuhvatno sagledavanje i usmeravanje tog fenomena u kontekstu masovne kulture. Stoga izuzetno ohrabruje podatak da svaki drugi stanovnik Srbije zna da kič označava nekvalitetno, neukusno, bezvredno delo (56%).

Od svih mas-medija televizija je onaj koji prezentuje najviše kiča. To smatra trećina populacije Srbije (34%), a isto toliko njih je mišljenja da u programima radija i televizije ima, i to u većoj meri, nekusnih ili nedoličnih emisija i priloga (32%). S obzirom na to da još 28 odsto populacije Srbije smatra da u programima radija i televizije ima neukusa, ali u nezatnoj meri, pouzdano se može tvrditi da čak tri petine žitelja Srbije smatra da u programima pomenutih medija ima neukusa u većoj ili manjoj

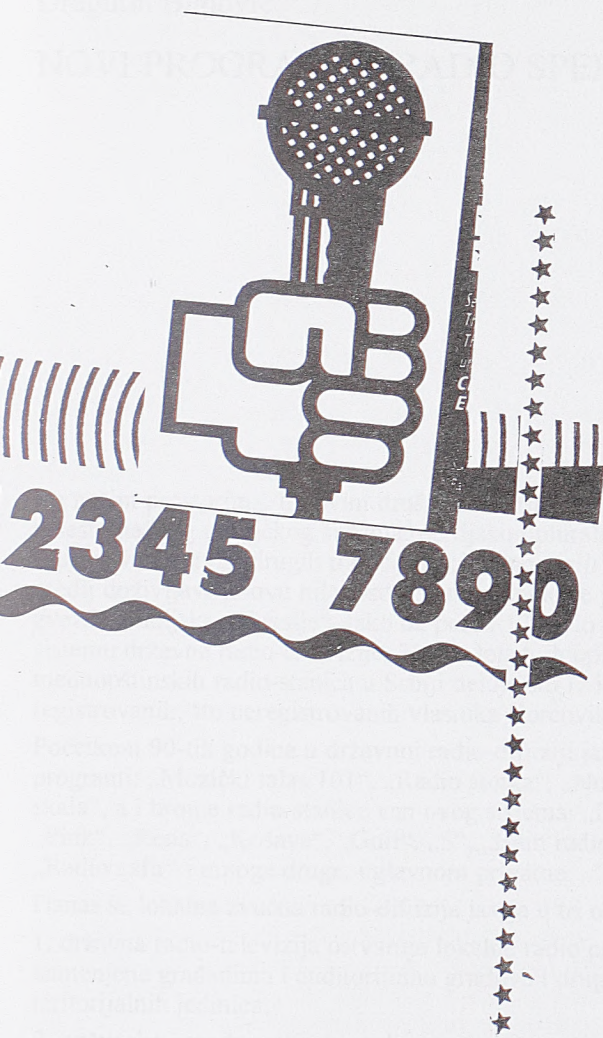
meri (60%). Trećina žitelja Srbije navela je i primere emisija ili priloga na programima radija i televizije - u kojima, po njihovom mišljenju, ima neukusa.

Reklame novokomponovane narodne muzike koje se emituju u programima radija i televizije - uglavnom se dopadaju gotovo polovini žitelja Srbije (46%). Načelno govoreći, pomenute reklame naišle su na dopadanje među onom populacijom u Srbiji koja nije pokazala izraženu svest o postojanju neukusnih sadržaja u programima radija i televizije (13%), niti je znala šta tačno označava pojam kič (44%).

Populacija Srbije pokazala je zavidan nivo svesti o postojanju kiča u različitim obastima umetničkog stvaralaštva, smatrajući da korifejsko mesto po kičerskim sadržajima ima muzika i da u tom smislu daleko prednjači ispred svih ostalih umetnosti (45%). Od muzičkih žanrova novokomponovana narodna muzika (pop folk i turbo folk) jeste, po mišljenju svakog drugog žitelja Srbije - na prvom mestu po količini kiča koji prezentuje (53%).

Značajna i dominantna populacija u Srbiji smatra da „subjekti koji daju novac za stvaranje, proizvodnju i plasman dela u umetnosti i kulturi - najviše doprinose postojanju kiča u tim oblastima i da su najodgovorniji za kič“ s obzirom na to da „oni imaju pravo da zahtevaju i naručuju delo po svome ukusu“ (20%). Tom podatku je kompatibilan fakat da čak svaki drugi stanovnik Srbije smatra da „nije u redu da svako ko dobro plati može na programu radija i televizije da objavljuje i promovira dela u oblasti kulture i umetnosti, nezavisno od kvaliteta samog dela“ (49%) i time pokazao izuzetno visoku svest o postojanju velikog uticaja mas-medija na mišljenje, formiranje stavova i ponašanje najšireg auditorijuma, s obzirom na to da je poverenje publike u mas-medije, a posebno u televiziju, izuzetno veliko.

Populacija Srbije pokazala je vrlo zrelo i zdrav rezon u vezi sa kanalisanjem kiča u našem kulturnom prostoru, smatrajući da ga valja zauzdati sinhronizovano sa više kompetentnih aspekata, a pre svega povećanjem raznovrsnosti kvalitetne kulturne ponude (11%), povećanjem odgovornosti masovnih medija u izboru kulturno-umetničkih sadržaja koje prezentuju (10%), omogućavanjem da kvalitetna kulturno-umetnička ponuda bude ravnopravno zastupljena u medijima (10%), kao i vaspitavanjem ukusa recipijenata u školama i putem drugih obrazovnih institucija (radio, TV, pozorište... - 9%).

radio

NOVI PROGRAMI U RADIO SPEKTRU

Na našim prostorima, u novim društvenim uslovima višestranačkog političkog sistema, partijskog pluralizma, promena titulara vlasništva i drugih transformacija, najstariji elektronski medij doživljava „novu mladost“. Svakodnevno se javljaju nove zvezde „radijske galaksije“, tako da pored 17 radio programa u sistemu državne radio-televizije, 70-tak lokalnih opštinskih i međuopštinskih radio-stanica u Srbiji deluje sto i više što registrovanih, što neregistrovanih vlasnika Hercovih talasa.

Početkom 90-tih godina u državnoj radio-difuziji javili su se novi programi: „Muzički talas 101“, „Radio stotka“, „Novosadska skala“, a i brojne radio-stanice van ovog sistema: „Dunav“, „Pink“, „Roda“, „Košava“, „Golf“, „S“, „Bum radio“, „Bonton“, „Radio safir“ i mnoge druge, uglavnom privatne.

Danas se lokalna zvučna radio-difuzija javlja u tri oblika:

1. državna radio-televizija ostvaruje lokalne radio programe namenjene građanima i auditorijumu gradova i drugih teritorijalnih jedinica;
2. opštinske i međuopštinske radio-stanice, osnovane uglavnom ranijih godina, organizovane u Poslovnu zajednicu sa naglašenim oblicima programsko-tehničke saradnje sa državnom radio-televizijom, i
3. specijalizovani lokalni radio izvan ovih okvira, uglavnom u privatnom vlasništvu, najčešće u urbanim sredinama, sa težištem na komercijalne i muzičke sadržaje.

Bez obzira na programsko-uređivačke razlike i vrednosti brojnih radio-stanica (programa), za većinu je karakteristično da radio -

kao medij - vraćaju sa terena apstraktnog i diskurzivnog na teren mogućeg, stvarnog i personalno prepoznatljivog slušaoca. Nosioci i kreatori tih novih programa shvatili su (ili su nasumice pogodili) osnovne suprotnosti ere tehnološke i programske centralizacije (satelitska i kablovska difuzija, razvoj tzv. industrijske kulture, neadaptivnost centralnih radio-stanica i programa) kao novu šansu za potpuniju programsku dimenziju radija. Ovi programi daju doprinos radiju kao komplementarnom, korelativnom i alternativnom mediju, oslanjajući se na formulu prednosti: *ekonomičan sistem - brzina - selektivnost - stalno otvoren komunikacioni kanal - aktuelnost - brza izmena programa.*

SLIČNOSTI I RAZLIKE SA ŠEZDESETIM GODINAMA

Do 1965. godine u prethodnoj Jugoslaviji delovalo je osam matičnih (republičke i pokrajinske) i 37 lokalnih radio-stanica. U periodu od 1965. do 1975. godine dolazi do naglog rasta radio-difuznih organizacija, posebno lokalnog radija. Ukupan broj radio-stanica sa 55, koliko ih je bilo 1965. godine, povećan je na 190. Jačina predajnika je skoro utrostručena, a u odnosu na 1965. godinu kada je ukupno emitovano 140.000 časova programa godišnje, već 1975. godine se emituje preko 300.000 časova programa. Od toga lokalnom radiju pripada više od 60 procenata. Već 1985. godine bilo je 211 lokalnih radio-stanica. Od toga samo u Srbiji 57 (centralna Srbija 30, Vojvodina 21, Kosovo 6), i u Crnoj Gori 5.

Razvoj lokalnog radija početkom 90-tih godina nadmašio je „zlatne godine“ razvoja zvučne radio-difuzije i po broju novih programa, a i po njihovoj popularnosti.

Tokom 60-tih godina javljaju se i improvizovane, ilegalne, „komercijalne“ radio-stanice u ruralnim sredinama, koje emituju „na divlje“ za uže područje (atar) pozdrave, čestitke, želje. Nije se radilo samo o tehničkom fenomenu „priučениh graditelja radio-stanica“, već i o svojevrsnom pokušaju mladih u seoskim zajednicama da putem etra izađu sa periferije društvenih zbivanja i statusa, odnosno da razbiju „seosku idilu“ nepromenjenju još od kraja XIX veka. Istovremeno, to je bio i pokušaj izlaska iz kalupa kolektivizacije i sticanja statusnih iluzija, makar i putem vulgarnotrivijalne individualnosti.

Razvoj tehnologija radija omogućio je njegovu masovnost i po broju radio organizacija, po spektru programa, po dometu čujnosti i strukturi auditorija. U širim evropskim, pa i našim, iskustvima radio je pretežno javna ustanova, čak i tamo gde se javlja u liku privatnog preduzeća. Na početku razvoja lokalnog radija postojalo

je shvatanje da je on centar za informacije, a ne mesto za komunikaciju, što je uticalo na prevagu stava da je važna radijska grupa koja stvara program, a ne auditorij. Novi programi, početkom 90-tih, polaze od aktivnog učešća što brojnijeg auditorijuma, kako u kreiranju programa tako i u komunikaciji.

Sličnosti u komunikacijskom značenju radija šezdesetih i devedesetih godina (posebno u relacijama ondašnjih lokalnih radio-stanica i današnjih) ogledaju se u simboličnom izjednačavanju nižih društvenih slojeva sa višim - kroz masovnu potrošnju (i radijskih programa), ali i u činjenici da se radio sluša i kao „sirotinjski medij“. Radio je revitalizovao svoju provobitnu istorijsku ulogu da „zvukom“ ruši klasne i regionalne granice, da razbija podvojenost stanovništva na one sa višim ili nižim stepenom obrazovanja, na bogate i siromašne, uspešne i neuspešne. Novo-stari radijski programi ponovo ruše predstavu o radiju kao „elektronskom invalidu“, „televiziji bez slike“, o njegovoj skoroj propasti.

Bez obzira na programske specifičnosti novih zvezda u našoj „radijskoj galaksiji“, za većinu je karakteristično da u konkurentskoj utakmici na poligonima radio prostora napuštaju koncepciju masovnog karaktera i da unose u svoj „šarm“, pre svega, raznolikost, što ih i čini privlačnim. Programi su koncipirani tako da zadovoljavaju specifične kategorije slušalaca, njihove ukuse i interesovanja, uz osnovno nastojanje da se približe njihovoj individualnosti, nasuprot televiziji i klasičnom državnom radiju koji su robovi svog masovnog auditorijuma.

Programska renesansa

Programi alternativnih radio-stanica znače i renesansu radija na našim prostorima. Novi programi, sa izvesnim koncepcijskim razlikama, ostvaruju dvosmerno komuniciranje sa delom javnosti koja je imala i ima neadekvatan tretman u ostalim medijima. U urbanim sredinama većina radijskih programa se okreće socijalnim grupama sa ruba socijalnog miljea - onima koji su se našli na periferiji političkog, kulturnog i društvenog života. Programska ponuda mnogim slušaocima pored zabave i informacije, delimičnog obrazovanja, nudi i nešto četvrto - socijalnu dimenziju koju pojedini eksperti nazivaju - drugarstvo.

Novi programi postaju sve slušaniji jer ostvaruju direktan kontakt sa stanovništvom, pre svega sa „običnim“ čovekom. Kroz participativne emisije pojedinci i grupe slobodno izražavaju mišljenja i stavove bez pozivanja na autoritete i paternalizam.

Potvrđuje se da je najefikasniji način daljeg jačanja radija njegova decentralizacija i demokratizacija.

Od ranije poznata dva generalna pristupa u sferi programske decentralizacije i demokratizacije, po kojima radio treba regionalizovati po geografskoj podeli, odnosno po profesionalnim interesima, iskustva novih programa mogu se tumačiti kao razumna kombinacija ova dva kriterijuma. I pre pojave ovih novih programa, na našim prostorima ostvarena je, i u evropskim relacijama, izuzetna decentralizacija, pre svega formiranjem lokalnog opštinskog radija. Nastanak i razvoj novih programa na izvestan način jeste i prirodan sled dalje decentralizacije lokalnog radija, posebno u urbanim sredinama. Sam broj radio-stanica ništa ne govori kada je u pitanju demokratizacija programa.

I pored toga što su ove radio-stanice (programi) pre svega specijalizovane, sa dominacijom muzičkih sadržaja i komercijalnim porukama, u njima su prisutni i elementi uslužnog (servisnog) radija, pa i obrazovnog i informativnog. Možda nije zgoreg podsetiti i na „Javno mnjenje“ Jirgena Habermasa:

„Ekonomska reklama postaje svesna svog političkog karaktera tek u praksi ‘javnih poslovnih odnosa’ (public relations)“ - u čemu radio kao medij masovne naravi ima značajnu ulogu, bez obzira na to da li je njegov titular privatna osoba, država, ili ima deklaraciju nezavisne javne službe. Stara tendencija da vesti postanu roba pretvara se u izrazitu trgovinu javnim mnjenjem. Duh komercijalizacije, i kao izvora finansiranja i kao programskog koncepta, može i na našim prostorima ubrzo da izbaci na površinu dve poznate krajnosti komercijalizacije: „zarada po svaku cenu“, ili programi bez naboja lake zarade. Reč je o italijanskom modelu iz vremena snažne ekspanzije komercijalnih radio-stanica, koje su se brzo našle u začaranom krugu komercijalnosti i švedskog iskustva - koji je i pored snažne, ali osmišljene ekspanzije lokalnog radija, sačuvao potpunost društvenog smisla funkcionisanja programa bez naboja „lake zarade“.

U daljoj decentralizaciji i razvoju lokalnog radija i u našim uslovima, moguće je poći i od kanadskog iskustva, od činjenice da pola stanovnika Kanade živi u 22 grada sa više od sto hiljada stanovnika, a ostala polovina u ogromnim prostranstvima. Zajednice u tim prostranstvima kroz rad grupa iz komuna kreiraju svoje sopstvene radio-programe. Dobrovoljni spikeri agituju za davanje krvi, oglašavaju dolazak aviona, organizuju potragu za izgubljenim putnicima... (koliko je danas u našim prostorima izgubljenih „putnika“?).

Realno je očekivati dalji razvoj malih radio-stanica i u urbanim i u ruralnim sredinama; programa koji bi bili namenjeni užim

sredinama, demografskim grupama, do još veće specijalizacije - radio za određene profesije i slično.

O PROGRAMSKIM SADRŽAJIMA

U strukturi novopokrenutih programa dominira muzika (odnos muzika i govora kreće se u relaciji 8:2, pa i više u korist muzike), i to najrazličitijih žanrova. Evidentne su razlike u zastupljenosti programskih sadržaja, formi i radio izraza. Na prvom mestu je muzika, zatim lokalne servisne informacije, zabavno-rekreativni sadržaji i kontakt. Prema istraživanjima auditorijuma, popularnost lokalnog radija zasniva se na dva faktora: 50 odsto daje prednost muzici, a 20 odsto servisnim informacijama. Tako emisije tipa - muzičke želje i pozdravi - imaju podršku 70 odsto auditorijuma jer su deo mikroradijske komunikacije, tzv. intimne (personalizovana) komunikacije, ali se shvataju i kao instrument zadovoljavanja određenog tipa psiholoških potreba - lična promocija i socijalno pozicioniranje. (Poslovična je priča o građaninu koji je na jednoj lokalnoj radio-stanici naručio (i platio) emitovanje 300 muzičkih pozdrava sebi u čast.)

Svi ovi programi u pojedinim segmentima imaju i funkcije *uslužnog radija*. Njegova svrha jeste difuzija korisnih informacija (rad, odmor, putovanja, kulturne aktivnosti i drugo). U definisanju uslužnog radija polazi se od toga da on uspostavlja vezu sa društvom i pomaže ljudima da učestvuju u složenim pitanjima i problemima svakodnevnog života. Posebno se naglašava dvosmernost u komunikaciji kako u sadržaju tako i u kvalitetu programa koji ne bi smeo da bude trivijalan.

U programskoj praksi su evidentne dileme: da li jednosmerni odgovori preko radija pojedincu, ili odgovori na opšte probleme - do pitanja poštovanja čovekove svesti i stručnosti, odnosno društvenih obaveza ostalih javnih službi, a ne samo radija. Otuda u programima variraju i sadržaji od psihološke, parapsihološke, socijalne i opštedruštvene pomoći, do tema sa periferije interesovanja većine društvenih grupa uz „stručnu“ pomoć proroka i bajalica. Pojedini programi ostvaruju i programske sadržaje (segmente) koji zahvataju probleme usamljenih, nezaposlenih, pravne, socijalne, psihološke i druge savete, do opštih problema otuđenja, slobodnog vremena i manipulativne prisile privatnog života. Međutim, osnovni je problem što se u tako definisanoj uslužnoj funkciji ne angažuju stručnjaci raznih profila, već se pojedinci i grupe prepuštaju „umešnosti“ i „pričljivosti“ voditelja.

Novopokrenuti radio programi nemaju jasno definisanu *obrazovnu funkciju*, osim kroz muzičke sadržaje i kvazi-edukativne igre za slušaoce. Dosadašnja iskustva su potvrdila da raspored obrazovnih sadržaja u radio programima mora biti podesan, da je nemoguće sve obrazovne sadržaje isključivo prezentovati putem radija, posebno tamo gde je televizija podesnija, a da se u radijskoj prezentaciji obrazovnih sadržaja treba brže oslobađati obrazovnih stereotipa iz „vremena obnove i izgradnje“ i po sadržaju, i po načinu prezentacije.

Socijalni, ekonomski i drugi društveni procesi ukazuju na potrebu permanentnog obrazovanja svih kategorija stanovništva. Pri tome se ne misli na stereotipne obrazovne sadržaje već na fleksibilne, prilagođene radijskom izrazu.

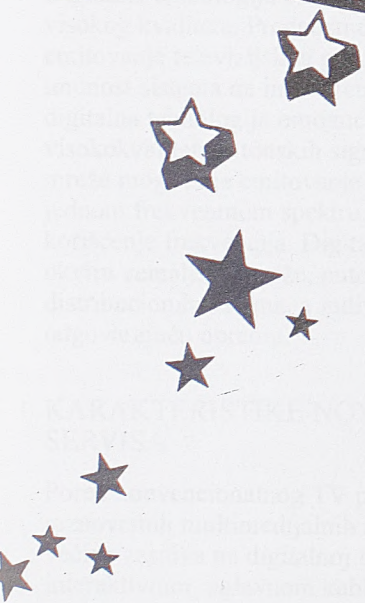
Najradikalnije promene u odnosu na klasične *opšte informativne programe*, novi programi su ostvarili znalačkim korišćenjem selektivnosti sadržaja i eliminisanjem prenaplašenosti govora. Nije reč samo o sadržini i dinamici vesti već o vremenskom obimu, novinarskoj obradi, načinu prezentacije, što je kod većine novih programa locirano u jednominutni obim fleš vesti.

Novinari i voditelji ovih programa stiču popularnost upravo zbog razumljivosti u komunikaciji sa auditorijem. Iako se pravo javnosti društvenih grupa i pojedinaca na pristup izvorima informacija, na aktivno učešće u procesima komuniciranja, ne može svesti samo na radio komunikaciju, novi lokalni programi su učinili dosta toga da se razbije koncepcija „totalno informativnog“ ili „totalističkog radija“. Možda je i to dovoljno za početak, uz sve primedbe na vrednosno rangiranje programskih sadržaja i poruka, jer se celovita programska funkcija ne može svesti samo na neposrednost.

Najzad, može se slutiti da su novoformirani programi možda na putu da ostvare i nešto od Brehtove vizije:

„Radio bi mogao da bude najblistavije sredstvo komunikacije koje se može zamisliti u javnom životu, ogroman sistem povezivanja; mogao bi to da postane ako bude sposoban ne samo da emituje već i da prima; ako bude slušaocima omogućio ne samo da slušaju, već i da govore, tako da ih ne samo izoluje već i povezuje. Radio bi, dakle, morao da se odrekne starateljstva i da organizuje slušaoce kao staratelje“...

Iz prvih iskustava novih programa potvrđuje se da su najslušaniji programi koji ostvaruju dvosmeran kontakt sa stanovništvom, radio sa participativnim sadržajima... da skoro preko 80 odsto potencijalnog auditorijuma sluša lokalni radio... - možda je i to dovoljno da se ostvari nešto od Brehtove vizije - slušaoci kao staratelji radija.

televizija

DIGITALNA TELEVIZIJA I MULTIMEDIJALNI SERVISI

KARAKTERISTIKE DIGITALNE TELEVIZIJE

Digitalna tehnologija omogućava radio-difuzno emitovanje visokog kvaliteta. Prednosti digitalnog u odnosu na analogno emitovanje televizijskog programa jesu eliminisanje refleksija i imunost sistema na interferentne i impulsne smetnje. Pored toga, digitalna tehnologija omogućava prenos slike visoke rezolucije i visokokvalitetnih tonских signala. U okviru sinhronne digitalne mreže moguće je emitovanje više signala, odnosno kanala u jednom frekventnom spektru, što obezbeđuje racionalno korišćenje frekvencija. Digitalno emitovanje može se vršiti u okviru zemaljske mreže, putem satelita i u okviru kablovskih distribucionih sistema, a individualni prijem je moguć uz odgovarajuću opremu.

KARAKTERISTIKE NOVIH MULTIMEDIJALNIH SERVISA

Pored konvencionalnog TV programa, svedoci smo ekspanzije raznovrsnih multimedijalnih audiovizuelnih servisa, od kojih se većina zasniva na digitalnoj tehnologiji. Naglasak je naročito na interaktivnim, uglavnom kablovskim servisima, odnosno na gledaocu kao kreatoru programske ponude. Uređaji kojima se vrši interaktivni prenos podataka od korisnika su pre svega telefonski uređaji za automatsku identifikaciju broja (Automatic Number Identification) i uređaj za automatski odgovor glasom (Automatic Voice Response Units). Multimedijalni servisi u izvesnom smislu

predstavljaju poseban medij, različit od novina, radija i televizije. Među najvažnije servise spadaju:

- VIDEO ON DEMAND - video na zahtev,
- NEAR VIDEO ON DEMAND - delimičan video na zahtev,
- DATA ON DEMAND - informacije na zahtev,
- AUDIO ON DEMAND - audio na zahtev,
- DIGITAL VIDEO INTERACTIVE - interaktivni magnetoskop,
- PAY PER CHANNEL - plaćanje po kanalu.

Video na zahtev predstavlja modernu formu distribucije, odnosno prijema TV programa po želji korisnika, pri čemu je do sada podrazumovao ponudu filmskog programa, a očekuje se proširenje ponude, to jest distribucija i drugih programa. Korisnik dobija informacije o ponudi programa putem reklamnog kanala (Information/Promotion channel) i drugih sredstava, a naručuje ih interaktivnim teletext sistemom, telefonom ili automatom za prijem poruka (Answering Machine).

Audio na zahtev predstavlja adekvatnu formu distribucije i prijema audio signala, odnosno ponudu muzičkog programa po želji korisnika.

Delimičan video na zahtev podrazumeva uključanje korisnika u ponudu koja je vremenski određena, kao što je emitovanje filma u odgovarajućem intervalu (svakih 15 - 20 minuta).

Informacije na zahtev podrazumevaju ponudu koja se, pre svega, zasniva na povezivanju sa velikim računarskim kapacitetima tipa INTERNET-a. Pristup INTERNET-u koji obezbeđuje audio/video signal, iziskuje povratni kanal koji je moguć putem telefonske linije ili kablovskog sistema. Ovaj servis je karakterističan po tome što je jednako namenjen individualnim korisnicima i ustanovama i predstavlja važan vid učešća u međunarodnom sistemu multimedijalnih komunikacija. INTERNET koji po mnogo čemu predstavlja laboratoriju budućnosti, odavno je premašio broj od trideset miliona korisnika u preko 90 zemalja sveta (podaci iz novembra 1995).

Interaktivni magnetoskop je specifičan servis budućnosti, koji korisniku omogućava da, na primer, izabere kameru kojom će pratiti određeni sportski prenos.

Plaćanje prema gledanju jeste servis koji omogućava izbor iz TV menija, najčešće filmskog programa i plaćanje samo za odgledani program.

Plaćanje prema kanalu predstavlja izbor satelitskog, kodiranog kanala, odnosno kanala u okviru kablovskog sistema.

Među novim servisima treba pomenuti i interaktivni teletekst, elektronsku poštu, telebankarstvo, telekupovinu i teleprodaju, teleedukaciju i interaktivne video igre.

Pored toga, razvoj tehnologije omogućava pojavu još savršenijih multimedijalnih servisa, od kojih su neki u fazi testiranja.

TELEVIZIJA VISOKE DEFINICIJE

Televizija visoke definicije (HDTV), kao nova tehnologija superiornog kvaliteta, nije doživela očekivanu ekspanziju. Primenjena je u Japanu za emitovanje satelitskog programa, dok se u Evropi odustalo od satelitskog emitovanja u okviru HDTV-MAC. Budućnost ove tehnologije je u digitalnom emitovanju. U SAD, kao i u Evropi, u pripremi su projekti digitalnog emitovanja HDTV (Digital Video Broadcasting - HDTV), što je još jedna indikacija o izvesnom, mada postepenom odumiranju analogne tehnologije. Televizija visoke definicije podrazumeva promenu formata ekrana (16:9), odnosno povećan broj slika u sekundi, povećanu rezoluciju, kao i izmenu sistema TV produkcije, pri čemu je neophodan i drugačiji pristup organizovanju scene i kadriranju.

Tehnološke novine nisu zaobišle ni terminalni uređaj koji omogućava prijem digitalnog signala i pristup multimedijalnim servisima. Sofisticirani TV prijemnik, personalni računar i klasični prijemnik sa sprežnim TV uređajem (Set Top Box) koji se može povezati i sa HI-FI sistemom ili magnetoskopom, terminal za zabavu i terminal za obradu video, audio i tekstualnih informacija su uređaji koji treba da zamene klasičan TV prijemnik, dok se u prelaznom periodu predviđa korišćenje TV prijemnika/monitora sa sprežnim uređajem. Dimenzije monitora zavise od stepena primene televizije visoke definicije u budućnosti.

PRAVNI ASPEKT

Digitalna radio-difuzija nema, na prvi pogled, posebne pravne konsekvence, s obzirom na to da tehničko sredstvo emitovanja nema posebnog značaja u pogledu primene propisa o autorskim i srodnim pravima. Jedina razlika postoji između bežičnog i žičanog emitovanja programa, pri čemu žičano emitovanje i reemitovanje, odnosno kablovska distribucija radio i televizijskog programa

predstavlja poseban vid korišćenja autorskih dela i izvođačkih ostvarenja.

Digitalna televizija i ponuda multimedijalnih servisa predstavlja, s druge strane, nov ekonomski kontekst i specifičan vid eksploatacije intelektualne svojine. Pri tome kvalitet predstavlja bitan faktor, jer korisnik prima audio i video signal znatno boljeg kvaliteta od uobičajenog, što povećava mogućnost presnimavanja.

Posebno su specifični servisi na zahtev, kod kojih se prenose audiovizuelni i drugi sadržaji od tačke do tačke (point to point). Razlika postoji u odnosu na tradicionalni pojam emitovanja koji podrazumeva prenos od jedne tačke ka više tačaka (point to multipoint). U *Zelenoj knjizi* EU o autorskim i srodnim pravima, ovaj vid prenosa audiovizuelnih i drugih sadržaja ne smatra se emitovanjem, već radnjom srodnom radnji posluge, tako da podrazumeva primenu odgovarajućih propisa (rental/lending rights). *Bela knjiga* SAD koja se odnosi na materiju autorskih i srodnih prava, zauzima stanovište da se na ove servise primenjuju propisi o pravu distribucije, što predstavlja isti pravni režim. Nacionalni propisi većine zapadnih zemalja takođe su primereni ovakvim rešenjima.

U okviru Evropske unije za radio-difuziju (EBU) i Svetske organizacije za intelektualnu svojinu (WIPO) preovladava mišljenje da se u ovim slučajevima radi o vidu komunikacije sa publikom, odnosno o pojmu emitovanja u širem smislu. Pored toga, prisutna su mišljenja o opravdanosti učešća RTV ustanova u prihodima od taksi koje plaćaju proizvođači audio i video kasete, odnosno o niveliranju propisa koji regulišu ovu oblast, s obzirom na visoke produkcione troškove i troškove emitovanja. Takođe, pitanje niveliranja propisa o autorskom pravu postavlja se u vezi sa formama digitalne vizuelne umetnosti, kompjuterskom animacijom i video dizajnom.

Tehnička sredstva zaštite digitalnog signala su naročito efikasna, od kojih je u primeni SCMS (Serial Copy Managment System), koji ograničava mogućnost presnimavanja u digitalnoj formi. U okviru EU razmatra se i mogućnost primene i drugih tehničkih sistema identifikacije i zaštite autorskih prava, u skladu sa Direktivom o kompjuterskim programima. Svrha projekta CITED (Copyright in Transmitted Electronic Documents), koji je u pripremi, jeste evidencija i zaštita autorskih prava na delima u digitalnoj formi.

Kada je reč o digitalnim „on demand“ servisima, verovatno najpravilnije rešenje predstavlja utvrđivanje specifičnih prava

autorizacije, imajući u vidu opštu saglasnost da nosioci autorskih i srodnih prava treba da imaju potpunu kontrolu nad ovim servisima. Proizvodi poput CDI/CD-ROM-a u svakom slučaju bili bi vezani za propise o pravu distribucije. U pogledu pravne zaštite radio-televizijskih organizacija, najvažniji dokument je Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS), zaključen u okviru Urugvajске runde GATT. Članom 14, stav 3. ovog ugovora utvrđeno je da radio-difuzne organizacije treba da imaju pravo da zabrane snimanje, reprodukovanje snimaka, kao i reemitovanje njihovih emisija žičanim sredstvima, ukoliko su ove radnje učinjene bez dozvole, kao i svaki njihov vid komunikacija sa publikom. U slučaju da zemlje članice ne obezbede ova ovlašćenja radio-difuznim organizacijama, obavezne su da omoguće nosiocima autorskih prava na emisijama da spreče navedene postupke u skladu sa odredbama Bernske konvencije.

Ovako formulisano radio-difuzno pravo (broadcasting right) može se dopuniti odredbama koje utvrđuju specifična prava u odnosu na digitalne servise na zahtev. Primena TRIPS sporazuma je od posebnog značaja, budući da predstavlja obavezu članica, odnosno uslov za pristup Svetskoj trgovinskoj organizaciji, tako da se može očekivati odgovarajuće usklađivanje nacionalne regulative u većini zemalja.

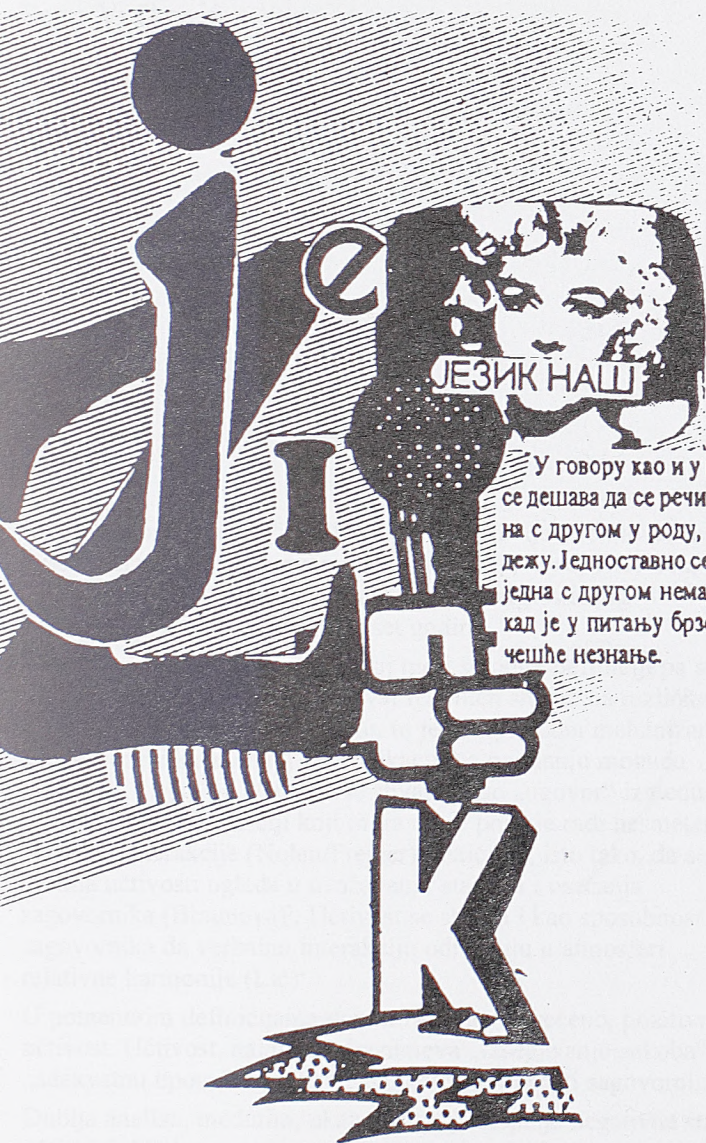
NAŠE PERSPEKTIVE

Jugoslovenske RTV organizacije emituju programe analognom tehnologijom i neizvesno je kada se može očekivati primena digitalne tehnologije. Ista situacija je i u pogledu uvođenja interaktivnih multimedijalnih servisa. Priključenje na korisnički servis INTERNET-a u ovom trenutku je veoma aktuelno, s obzirom na širok spektar atraktivnih informacija koje se mogu koristiti u pripremi i produkciji programa. Isto tako, potrebno je imati u vidu prednosti multimedijalne prezentacije u okviru INTERNET-a.

U pogledu pravne regulative, Zakon o radio-televiziji Republike Srbije propisuje da za posebno šifrovanje programa i servisa koje uvodi korisnicima u zemlji i inostranstvu JP RTS obezbeđuje sredstva iz naknade, u skladu sa ugovorom koji zaključuje sa korisnicima. Ova odredba predstavlja početni pravni okvir za uvođenje kablovskih servisa i kodiranih satelitskih kanala. Takođe, u toku je donošenje saveznog zakona o autorskim i srodnim pravima, u skladu sa harmonizacijom našeg prava sa pravom EU. Međutim, sadržaj ovog zakona ne može se smatrati

zadovoljavajućim. Pored toga što degradira autore u odnosu na izvođače, zbog selektivne primene odredbi TRIPS ugovora i pojedinih nacionalnih i evropskih propisa, bez odgovarajuće koncepcije, njegovo donošenje ne predstavlja naročit napredak.

U pripremi je i savezni zakon o telekomunikacijama čije dosadašnje verzije, nažalost, ne korespondiraju sa novim tehnološkim dostignućima u domenu radio-difuzije. Isto tako, poznato je da naši TV programi nisu u skladu sa evropskim standardima, odnosno Evropskom konvencijom o prekograničnoj televiziji i drugim propisima u kontekstu medijskog prava, prvenstveno u pogledu emitovanja reklama ali i drugih sadržaja. Ostaje da se vidi da li će najavljeni zakon o medijima Republike Srbije doneti nešto novo. Približavanje svetskim tendencijama u pogledu televizijske tehnologije i pravne regulative u ovom trenutku je poželjno, a uskoro će biti neophodno i hitno.

У говору као и у писању често се дешава да се речи не сложе једна с другом у роду, броју или падежу. Једноставно се разиђу као да једна с другом немају везе. Понекад је у питању брзоплетост, али чешће незнање.

jezik

O JEZIKU UČTIVOSTI

Jezik učtivosti (linguistic politeness) predstavlja veoma važan aspekt harmonične (i uspešne) komunikacije.* Ovaj fenomen, međutim, postao je predmet intenzivnijeg lingvističkog proučavanja tek u poslednjih deset godina.

Sam pojam „učtivosti“ u priličnoj meri se opire definiciji pa stoga ne iznenađuje činjenica da se ovaj fenomen shvata na različite načine. Prema jednom mišljenju, to je „svojevrsan mehanizam koji svodi rizik sukoba u komunikaciji na najmanju moguću meru“ (R. Lejkof)¹. Učtivost se shvata i kao „ugovor“ između učesnika u komunikaciji koji mora da se poštuje radi nesmetane verbalne interakcije (Nolen/Frejzer)². Ističe se, isto tako, da se suština učtivosti ogleda u uvažavanju stavova i osećanja sagovornika (Braunova)³. Učtivost se shvata i kao sposobnost sagovornika da verbalnu interakciju održavaju u atmosferi relativne harmonije (Lič)⁴.

U pomenutim definicijama dominira, uslovno rečeno, pozitivna učtivost. Učtivost, naime, podrazumeva „izbegavanje sukoba“, „adekvatnu upotrebu jezika“ i „poštovanje ličnosti sagovornika“.

Dublja analiza, međutim, ukazuje i na postojanje negativne strane učtivosti. Učtivost, naime, može da se shvati i kao svojevrsna maska za egocentričnost, neiskrenost, pa čak i agresivnost. Simptomatično je u tom smislu sledeće tumačenje učtivosti:

* Ovo je delimično izmenjena verzija referata saopštenog na Okruglom stolu jugoslovenskog društva za primenjenu lingvistiku pod naslovom „Negovanje jezičke kulture“, koji je održan u Novom Sadu 21.12.1996. godine.

„... Možda se učtivost može najbolje definisati kao društveni podmaz, odnosno kao tečnost koja je manje štetna od alkohola, a koja može da bude čak i korisna, kao što je to besplatno piće na prijemima za diplomate. Ili, bolje rečeno, to je somotska rukavica u kojoj se skriva gvozdene pesnica...“ (Sel)⁵.

Partneri u komunikaciji mogu da budu i (potencijalno) agresivni, tako da učtivost dobija ulogu „somotske rukavice koja treba da ublaži (mogući) udarac gvozdene pesnice agresije koja je u njoj“. Ovde je reč o dubinskoj potrebi čoveka da istakne svoju ličnost, a koju on želi da neutrališe, budući da samoisticanje (posebno kada je preterano) vodi omalovažavanju sagovornika (tj. ugrožavanju njegovog dostojanstva), a posledica toga može da bude komunikacija sa primesama agresije.

Uz pojam učtivosti tesno je vezan i pojam taktičnosti. Maksimu taktičnosti (Tact) u lingvistiku uvodi Lič u sklopu svojih semantičko-pragmatičkih istraživanja. Problem taktičnosti on razmatra kroz dihotomiju logičko značenje (logical sense)/pragmatičko dejstvo (pragmatic force) ukazujući na razliku između semantičkog i pragmatičkog značenja. Na primer, rečenica:

Can you pass the salt? (Možeš li mi dodati so?)

po *formi* je pitanje vezano za određenu sposobnost, a po *situacionom* sadržaju to je zahtev ili čak naredba.

U okviru sociopsihološkog pristupa proučavanju komunikacije javila se i dihotomija „društvena učtivost“ (social politeness)/„taktičnost“ (tact) (Arndt/Janney)⁶.

Društvena učtivost ima cilj da reguliše društvenu interakciju, tj. izmenu uloga ljudi u toj interakciji, ili, figurativno rečeno, to je „sistem društvenih saobraćajnih pravila“. Kao pripadnici određene zajednice ljudi moraju da se ponašaju na manje ili više predvidiv način da bi se postigla društvena koordinacija i omogućila komunikacija. Da bi se to ostvarilo, neophodno je da se poštuju određene konvencije „društvene učtivosti“.

Društvena učtivost treba da obezbedi adekvatno ponašanje ljudi u nekim tipičnim/ustaljenim društvenim situacijama kao što su:

1) početak razgovora (pozdravljanje, odgovor na pozdravljanje, predstavljanje, odgovor na predstavljanje, iniciranje teme za razgovor i sl.);

2) održavanje razgovora (uzimanje reči u razgovoru, prekidanje sagovornika, promena teme razgovora, zahtev da se nešto ponovi ili objasni, naizmenično uključ enje ili isključ enje iz razgovora i sl.);

3) završetak razgovora (okončanje razgovora, rastanak od sagovornika po završetku razgovora i sl.).

Taktičnost ima cilj da reguliše interpersonalne odnose, tj. da sačuva lično dostojanstvo, a da se istovremeno ne ugrozi dostojanstvo drugih ljudi. Taktičnost, drugim rečima, podrazumeva da čovek treba da se ponaša ne samo na „društveno korektan način“ (tj. da poštuje pravila društvenog ponašanja), nego i na interpersonalno adekvatan način. To uključuje razumevanje drugih ljudi (sagovornika), saosećanje sa njima, kao i izbegavanje da se kaže ili učini bilo šta što bi moglo da ih ugrozi ili uvredi. Ukoliko se društvena učtivost može (figurativno) shvatiti kao „sistem društvenih saobraćajnih pravila“, onda se taktičnost (takođe figurativno) može shvatiti kao „specifični stilovi vožnje (pojedinačnih) učesnika u tom saobraćaju“.

Može se reći da ono što ljudima omogućava da izbegnu svakodnevne interpersonalne sukobe nije društvena učtivost nego taktičnost.

U normalnoj *intrakulturnoj* komunikaciji (tj. u komunikaciji između pripadnika iste kulturne zajednice) ljudi automatski podešavaju svoje verbalno i neverbalno ponašanje da stvore povoljnu klimu za sagovornika. To podrazumeva da sagovornici poklanjaju odgovarajuću pažnju ne samo onome *šta* se komunicira nego i onome *kako* se komunicira. Način na koji se komunicira (a što obuhvata verbalne, neverbalne i kinezičke stilove i stragerije u datoj situaciji) predstavlja jedno od bitnih obeležja taktičnosti. Interpretacija aktivnosti vezanih za način komunikacije, koja nije ništa manje važna od interpretacije lingvističkog sadržaja poruke, neophodna je za adekvatno razumevanje partnera.

Lakoća kojom ljudi regulišu svoje interpersonalne odnose u okviru jedne kulture samo je prividna. Veština taktičnosti, naime, nije ništa manje kompleksna od jezičke sposobnosti. To posebno postaje vidljivo u sklopu *interkulturnih* situacija, kada se partneri suočavaju sa problemima koje nije moguće rešiti kroz model ponašanja koji je primeren samo za kontekst jedne/matične kulture.

Razlike u komunikativnim stilovima i strategijama izviru iz specifičnosti svake/pojedinačne kulture. Ove specifičnosti je teško promeniti, pa tako sagovornici/pripadnici različitih kultura često predstavljaju enigmu jedni drugima.

Interkulturne razlike mogu da budu relativno male, kao što je to slučaj pri interakciji ljudi iz šireg okvira iste kulture (npr. Holandana i Danaca), ili relativno velike, kao pri susretu

pripadnika udaljenih kultura (npr. Francuza i Japanaca). Bez obzira na stepen kulturoloških razlika, svaki susret pripadnika različitih kultura karakteriše određen stepen *nepredvidivosti*, a nepredvidivost uvek stvara podozrenje, odnosno osećaj ugroženosti među strancima. Može se reći da taktičnost u intrakulturnom smislu ne može da funkcioniše (odnosno nema efekta) u mnogim interkulturnim situacijama.

Interkulturalna komunikacija, međutim, ipak postoji. Naime, kad sagovornici ne mogu da se oslone na uporište zajedničke kulture, onda oni traže alternativni okvir za komunikaciju. Treba imati na umu, pre svega, da se interkulturalna komunikacija nikad ne odvija između „idealizovanih“ pripadnika različitih kultura (npr. „Holandana“, „Iraca“, „Amerikanaca“, „Rusa“, itd.) van konteksta, nego između pojedinaca u realnim životnim situacijama (npr. švedskog stomatologa i grčkog gastarbajtera, francuskog biznismena i njegovog španskog klijenta, američkog diplomate i njegovog ruskog kolege).

U interkulturnoj komunikaciji uvek postoji (barem) jedan aspekt situacije koji partneri prihvataju kao zajednički referentni okvir. Taj *ad hoc* stvoren referentni okvir, na koji partnere upućuju zajednički interesi, aktivnosti ili ciljevi, privremeno zamenjuju njihove kulture kao nepremostive prepreke u komunikaciji. Da bi se održala (verbalna) interakcija, partneri prećutno pristaju da postanu članovi (uslovno rečeno) „pozitivne referentne grupe“. Funkcija ovih pozitivnih referentnih grupa u interkulturnoj komunikaciji ne sastoji se u nastojanju partnera da postanu razumljiviji, nego da njihovo ponašanje postane predvidljivije.

U okviru pozitivne referentne grupe komunikacija teži da se ograniči prvenstveno (ako ne i isključivo) na neposredne interese koji povezuju partnere u datoj situaciji. Tako će stomatolog i pacijent (Šveđanin i Grk) razgovarati o zubobolji, biznismen i njegov klijent (Francuz i Španac) o poslu, a diplomata i njegov kolega (Amerikanac i Rus) o međunarodnoj politici. U takvom omeđenom prostoru komunikacije društvene i interpersonalne uloge partnera su relativno dobro definisane, a njihovo ponašanje je (u većoj ili manjoj meri) regulisano datim referentnim okvirom.

Važna propratna funkcija ovih pozitivnih referentnih grupa u interkulturnoj komunikaciji ogleda se u osećanju stvaranja pripadnosti toj „grupi“. Činjenica da partnere spajaju zajednički interesi uzima se kao nešto što se podrazumeva. U suštini, to je osnovni razlog za njihovo prihvatanje partnera kao člana iste grupe.

Pretpostavka o pripadnosti (istoj grupi) smanjuje rizik od mogućeg ugrožavanja ličnog dostojanstva: partneri implicitno prihvataju jedan drugog. Ta činjenica, uz pretpostavku da se komunicira u dobroj nameri, omogućava partnerima da nerazumljivo ili neadekvatno ponašanje (intimnost, preteranu glasnost neprikladnu formalnost, nerazumljive gestove i sl.) tumače pre kao slučajnost nego kao (lošu) nameru.

U okviru pozitivne referentne grupe neuobičajeni ili uznemiravajući emotivni signali pripisuju se kulturološkim razlikama ili ličnim problemima partnera, a nikad se ne tumače kao namera da se ugrozi dostojanstvo/poštovanje druge strane. Mnogi aspekti ponašanja koji mogu da se shvate uvredljivo, uznemiravajuće ili čak preteće u domenu sopstvene kulture, u datoj situaciji se prevlađaju ili potpuno zanemaruju.

U pomenutim kontekstima, kad god partneri ograničavaju komunikaciju na predmet zajedničkog interesa (uz odsustvo bilo kakvog vida agresije ili neprijateljstva), mogućnost da dođe do sukoba u potpunosti se isključuje.

Opasnost od mogućeg sukoba u interkulturnoj komunikaciji se povećava kad sagovornici napuste predmet razgovora koji predstavlja njihov zajednički interes i kad počnu da razmatraju probleme koji nisu neposredan razlog za komunikaciju (npr. kad stomatolog i pacijent počnu da raspravljaju o rasnim problemima, biznismen i njegov klijent o politici ili dvojica diplomata o svojim verskim uverenjima). Nova tema razgovora (možda) može da dovede i do otkrivanja novog zajedničkog interesa, ali ono što se češće događa u takvim situacijama jeste izbijanje nesporazuma (pa čak i sukoba).

Nesporazumi su, razume se, sasvim normalna pojava kako u intrakulturnoj tako i u interkulturnoj komunikaciji. Međutim, u interkulturnim situacijama ti nesporazumi se mnogo teže rešavaju, budući da partneri u komunikaciji ne raspolažu istim repertoarom tehnika taktičnosti. Stoga i obični nesporazumi u interkulturnoj komunikaciji mogu da imaju veoma ozbiljne interpersonalne posledice. Kad partneri shvate da (međusobno) ne dele iste kulturne pretpostavke niti zajednički interes, oni počinju da se osećaju neugodno. Tada se javlja podozrenje prema partneru i on počinje da se doživljava kao član „negativne referentne grupe“.

Funkcija negativne referentne grupe u interkulturnoj komunikaciji ogleda se u stvaranju nerazumljivog ili neprimerenog ponašanja koje jedan od partnera može da protumači kao neprijateljsko.

Za negativne referentne grupe karakteristično je da partneri ne dele zajednički interes, ne prihvataju jedan drugoga i ne

komuniciraju u dobroj nameri. Stoga svako neuobičajeno ili neočekivano ponašanje druge strane partneri tumače kao namerno (a ne slučajno), a svako normalno/primereno ponašanje doživljavaju kao devijantno ili neiskreno.

Sve dok partneri ograničavaju komunikaciju na ono što ih razdvaja, tu postoje mali izgledi da se sukob izbegne.

Ovaj tekst predstavlja skroman prilog jednoj veoma interesantnoj temi koja zaslužuje detaljnije proučavanje u širim okvirima kontrastivne analize.

BELEŠKE/LITERATURA

1. Lakoff, R. (1975), *Language and Woman's Place*, New York, Harper and Row; p. 102.
2. Fraser, B./W. Nolen (1981), „The association deference with linguistic form“, *International Journal of Sociology of Language* 27; pp. 93-109.
3. Brown, P. (1980), „How and why are women more polite: some evidence from a Mayan community“, S. McConnel-Ginet, P. Borker and N. Furman, eds., *Women and Language in Literature and Society*, New York, Praeger, pp. 111-136.
4. Leech, G. (1983), *Principles of Pragmatics*, London, Longman, p. 4.
5. Sell, R. (1988), *The politeness of literary texts*, unpublished ms., p. 4.
6. Arndt, H./R. W. Janney (1990), *Intracultural Tact Versus Intercultural Tact*, unpublished ms., pp. 3-4.

PSOVKE U SREDSTVIMA MASOVNOG KOMUNICIRANJA*

UVOD

Pod **masovnim komuniciranjem** podrazumevamo prenošenje poruka od izvora do recipijenta posredstvom mas-medija. Mas-mediji su kanali za prenos poruka. Organizovani su u kodnom sistemu koji odgovara svim medijima podjednako, ali i specifičnostima svakog tipa medija. Te poruke su istovremeno razumljive i komunikatoru i masi recipijenta.

U ovako široko postavljenu definiciju uklapa se i **kompjuterska komunikacija**, kao sasvim novi vid masovnog komuniciranja. Stoga ćemo je uključiti u analizu pored već poznatih mas-medija: radija, televizije i štampe. U kompjuterskoj komunikaciji ograničićemo se na Bulletin Board Service (BBS), „javnu kompjutersku mrežu“ u malom. Obično je pokreće jedan bolje opremljen personalni računar, dok je za komunikaciju sa svetom mahom raspoloživa samo jedna telefonska linija. U zavisnosti od ambicija onoga ko ga održava, BBS može da pruža razne vrste usluga - pretraživanje nekih baza podataka, elektronsku poštu, javne konferencije, višekorisničke igre (višekorisnička diskusija - chat; poruke - message) i tome slično“ (Ristanović, 1994, 12). Jezik BBS je veoma specifičan. Korisnici komuniciraju putem računara, dakle oni pišu na računaru tekst koji telefonskom

* Zahvaljujemo vlasnicima i korisnicima BBS - Rhinoceros koji su nam dozvolili korišćenje njihovih konferencija za potrebe ovog rada, sudiji Dragani Vujić i advokatu Slobodanu Beljanskom, kao i Igoru Graheku i Milanu Nedeljkoviću za stručne konsultacije, prof. dr Svenki Savić na pomoći u prikupljanju empirijskog materijala, inicijativi za istraživanje, podršci, kao i prijateljskim i korisnim savetima.

linijom uz pomoć modema stiže do drugog računara čiji korisnik ga čita sa monitora i uzvraća svojim tekstom. Korisnici su u interpersonalnom dijalogu. Taj dijalog može biti **on line** - postoji jedinstvo vremena ali ne i prostora - znači odvija se u isto vreme, među subjektima na različitim mestima (mogu biti čak globalni). Komunicira se pismenim putem i u komunikaciji služi govornim jezikom i grafičkim simbolima razumljivim svim korisnicima ne samo tog BBS. Istovremeno može više osoba da bude u komunikaciji. Takva komunikacija zove se **chat**.¹

Drugi tip komunikacije je **off line** kada korisnici ostavljaju poruke poznatim ili nepoznatim korisnicima; oni ih „pregledaju“ i na njih odgovaraju. Nema jedinstva ni vremena ni prostora. Korisnici nisu jednovremeno u komunikaciji (odgovor na poruku je vremenski odložen), ne nalaze se na istom mestu već komuniciraju putem računara, u dijalogu su, služe se govornim jezikom i simbolima razumljivim samo korisnicima BBS. Takav dijalog u BBS-ju naziva se „poruka“ - **message**. Za to se koristi specijalni softver koji omogućava naknadno čitanje i pisanje poruka - OLR (off line reader).

Osnovno sredstvo komuniciranja u svim masovnim medijima jeste jezik. Osnovne funkcije mas-medija su informativna, obrazovna i zabavna. Za ovu priliku posebno nam je važna **obrazovna** funkcija mas-medija jer ona uključuje i naglašeno negovanje jezičke kulture, naročito u govoru radija i televizije.

Mas-medijima se pripisuje izrazit uticaj na jezik svakodnevce i stoga je uvreženo pravilo da oni snose deo odgovornosti za negovanje jezičke kulture: „najlakše (se) inteveniš kroz razne institucionalne oblike društvenog staranja o jeziku - od nastavnih programa u školama, preko udžbenika i drugih priručnika, do lektorskih službi u sredstvima javnog informisanja i izdavačkim preduzećima“ (Bugarski, 1986, 77).

Treba imati u vidu da radio u Srbiji svakodnevno sluša (prema BAROMETRU RTS iz 1992) oko šest miliona ljudi, a TV dnevnik RTS-a u 19.30 časova gleda i sluša tri miliona starijih od 10 godina, ili 64% „procenjene mase“ (JRT Godišnjak '92, 1992, 56). Ovi podaci nam predočavaju širinu obuhvata populacije

¹ Koliko će korisnika istovremeno komunicirati zavisí od tehničkih performansi svakog pojedinačnog BBS. U Jugoslaviji ima više BBS-ova. Najpoznatiji je SEZAM koji je osnovao časopis „Računari“ (15 ulaznih linija); u Novom Sadu radi Rhinoceros (4 ulazne linije).

medijima, a time posredno govore i o snazi svakodnevnog uticaja medija na jezik auditorijuma.

Osim toga, na planu estetičkih poruka, imanentnih i elektronskim medijima, u dekodiranju posebno su značajni procesi identifikacije i projekcije.

„Bovaristička identifikacija izaziva želju za podržavanjem. Ova želja za imitacijom može da se izlije u životu, da podražavanje uputi na detalje (podražavanje načina češljanja ili odevanja, šminkanja, mimike filmskih junaka/govora-D.V./) ili da deluje na razne stavove u životu“ (Moren, 1979, I, 96).

Sve rečeno doprinelo je stvaranju **prećutnog pravila** koje je dovedeno na nivo nepisane norme da jezik masovnih medija **ne toleriše, u principu**, upotrebu opskurnih reči, **psovki**, vulgarizama, uvreda. U **pojedinačnim** slučajevima, koji su takođe normirani nepisanim pravilima, **dozvoljeno je** korišćenje psovki, vulgarizama, opskurnih reči ili eufemizama, odnosno aluzija, mimikrije vulgarizama kako u audio tako i u grafičkoj prezentaciji.

Psovku Svenka Savić određuje kao „govorni čin ekspresiva, prepoznatljive stereotipne forme, eksplicitno ili skriveno izražene, izrazite frekvencije, zavisne od različitih sociolingvističkih i psiholingvističkih faktora diskursa“ (Savić, 1994, 2).

Nepisana pravila podrazumevaju da ne postoji legislativa koja bi normirala (ne)upotrebu psovki u masovnom komuniciranju iako postoje i Zakon o javnom informisanju, Zakon o RTS, Novinarski kodeks (doduše trenutno van upotrebe), Pravila ponašanja na izvođenju programa (u RTS), Jezička orijentacija „Politike“ (Jezički kodeks „Politike“), Jezička orijentacija Radio-televizije Beograd (Jezički kodeks RTVB). Autocenzurom komunikatori (novinari ili urednički tim) u većini slučajeva sprečavaju da psovke uđu u komunikacioni kanal mas-medija.

CILJ

Cilj ovoga istraživanja jeste da se sagleda i opiše praksa - način na koji se psovke u sredstvima masovnog komuniciranja zamagljuju, sklanjaju, ublažavaju; u kojim slučajevima se ipak upotrebljavaju i na koji način. Smatramo da treba uočiti i stepen tolerancije medija na psovku, uticaj govorne situacije na jezik medija, kao i socio i psiholingvističke faktore u (ne)upotrebi psovke u medijima. Cilj je takođe i projekcija budućeg, mogućeg načina uređivanja upotrebe psovke u sredstvima masovnog komuniciranja.

METOD

Da bi se izbegla jednostranost, korišćene su tri vrste podataka:

1. Analiza postojeće legislative: Zakon o javnom informisanju, Zakon o RTS, Krivični zakon Republike Srbije, Novinarski kodeks, Jezička orijentacija „Politike“ (Jezički kodeks „Politike“), Jezička orijentacija RTB (Jezički kodeks RTVB), Pravila ponašanja na izvođenju programa RNS.
2. Kvalitativna analiza prikupljenih primera iz sredstava masovne komunikacije po principu slučajnog uzorka. Analiziraju se: „Politika“, „Dnevnik“, „Književna reč“, „Ni-svet“, „Nezavisni“, „Vreme“, RTS, BBS-Rhinoceros (ukupno 47 kucanih strana „Chata“ i konferencija „BlahBlah“ i „Sex, Drugs&Rock&Roll“).
3. Razgovori sa novinarima - individualno iskustvo.

REZULTATI

Zakoni i kodeksi

Delovanje sredstava masovnog komuniciranja uređeno je sa dva zakona: Zakonom o javnom informisanju od 29. marta 1991. i Zakonom o Radio-televiziji od 5. avgusta 1991. Ovim opštim zakonima nije regulisana upotreba jezika u medijima, međutim na posredan način se predupređuje upotreba opskurnih reči ali samo kada su one upućene nekoj ličnosti, odnosno ako se time neko vređa. U članu 13, stav 2 Zakona o javnom informisanju se navodi: „Ako sredstvo javnog informisanja objavi neistinitu informaciju kojom se narušava ugled ili interes pravnog ili fizičkog lica na koga se informacija odnosi, ili kojom se vređa čast ili integritet pojedinca, iznose ili prenose neistiniti navodi o njegovom životu, znanju, sposobnostima, ili na drugi način vređa njegovo dostojanstvo, zainteresovano pravno ili fizičko lice ima pravo na tužbu“ (Službeni glasnik Republike Srbije, 19/91, 1390).

Zakon o Radio-televiziji Srbije je još opštiji. U članu 19, alineja 7 navodi se da je zadatak tog javnog preduzeća: „da neguje humane, moralne, estetske i umetničke vrednosti;“ (Službeni glasnik Republike Srbije, 48/91, 1995). Ukoliko psovanje smatramo nemoralnim, tada se ova odredba u Zakonu o RTS može smatrati regulativom korišćenja opskurnih reči i izraza.

I na kraju, u Zakonu o javnom informisanju u članu 15 je navedeno: „U obavljanju delatnosti novinari su dužni da se pridržavaju zakona i novinarske etike (Kodeks novinara)“

112] (Službeni glasnik Republike Srbije, 19/91, 1390). Međutim, treba

imati u vidu da je Kodeks novinara dokument donesen na nivou Udruženja novinara SFRJ. Po rečima Nikole Cvetkovića (jednog od članova radne grupe koja ga je pisala) to je bila pre politička platforma o informisanju u socijalističkom samoupravnom sistemu, nego kodeks o ponašanju novinara, pa time i jeziku kojim se oni služe u kreiranju informacija. Taj Kodeks je danas van snage, a novi još nije sačinjen, tako da ova odredba Zakona o informisanju nema uporište u praksi.

Klevete i uvrede objavljene u sredstvima masovnog komuniciranja obrađene su u Krivičnom zakonu Srbije. U članu 92 se kaže: „Ko za drugog iznosi ili prenosi štogod neistinito što može škoditi njegovoj časti i ugledu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci.

Ako je delo iz stava 1 ovog člana učinjeno putem štampe, radija, televizije, drugih sredstava javnog informisanja i komuniciranja ili sličnih sredstava ili na javnom skupu, učinilac će se kazniti zatvorom do jedne godine“ (Službeni glasnik SRS, 26/77, 1314). Član 93 istog Zakona glasi: „Ko uvredi drugog kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do tri meseca.

Ako je delo iz stava 1 ovog člana učinjeno putem štampe, radija, televizije, drugih sredstava javnog informisanja i komuniciranja ili sličnih sredstava ili na javnom skupu učinilac će se kazniti novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci“ (Službeni glasnik SRS, 26/77, 1314). Tumačenje člana 92 Krivičnog zakona Srbije ukazuje jasno na to da se na osnovu tog člana sudi i psovka: „Verbalnom uvredom izražava se omalovažavanje ličnosti ili pojedinih njenih intelektualnih, karakternih i drugih osobina (nesposoban, glup, nekarakteran, nakazan, kukavica, nečovek, gramziv) ili u pogrđnim nazivima (označavanje drugog imenima nekih životinja) ili pak u upućivanju **psovke**“ (Kraus, 1981, 288). U tumačenju zakona upućuje se na to kako se utvrđuje šta je opskurna reč, odnosno šta je uvreda: „Sudi se prema prosečnom shvatanju u datom vremenu i u datoj društvenoj sredini“ (Kraus, 1981, 287) čime se uvažavaju socio i psiholingvistički faktori u analizi inkriminisanog iskaza.

U opštinskom sudu u Novom Sadu pregledali smo predmete² tužene po članu 92 i 93 Krivičnog zakona u poslednjih nekoliko godina da bismo utvrdili koje se reči objavljene u sredstvima masovnog komuniciranja u našoj sredini smatraju opskurnim i uvredljivim.

² Nismo imali uvid u kompletnu sudsku arhivu i stoga smo izostavili kvantitativnu analizu.

Najčešće su tuženi novinari za tekstove u kojima neke ličnosti nazivaju, ili intervjuišu druge ličnosti koje nekoga nazivaju **kriminalcima**, **lopovima**, ili aludiraju na to da je neko bespravno prisvojio društvena ili nečija dobra. Leksički posmatrano „lopov, kriminalac, mafijaš“, nisu klasične psovke, međutim ovim rečima govornik izražava neprijateljski stav prema sagovorniku.

Diskursno posmatrano one jesu ružne ili opskurne reči. Te reči imaju, za sva vremena i sve kulture, vrlo negativan značenjski naboj. U emisiji TVNS „Naši dani“ intervjuisani novinar je za glavnog urednika Redakcije na mađarskom jeziku rekao da je „kriminalac u javnom informisanju“. U ovu grupu svrstavamo i eufemizme, odnosno aluzije na istu temu. Optužen je glavni i odgovorni urednik „Dnevnika“ i novinar koji je napisao tekst „Legalizovana pljačka“ u kojem se između ostalog navodi: „Moćnici su vlast u društvenom i državnom sektoru iskoristili za sopstveno bogaćenje.“ U ovom primeru ličnosti na koje se tekst odnosi nisu direktno nazvane lopovima, ali su frazu: „za sopstveno bogaćenje“ tako protumačili i podneli tužbu za klevetu i uvredu. Postupak je, kao i prethodni, obustavljen.

Drugu grupu čine reči koje sugerišu da je neko osoba sumnjivog karaktera. Novinar lista „Dnevnik“ tužen je za uvredu zbog teksta „Činovnici protiv filma“. Međutim, za ovu raspravu je mnogo zanimljivije obrazloženje jednog od tužitelja zašto je u sudskoj raspravi ostale navedene u tekstu nazvao „poltronima“.

Obrazloženje je štampano u listu književnika Novog Sada „Pisac“, a njegov autor je kažnjen novčanom kaznom za uvredu. „Po Klaiću reč **poltron** ima više značenja, ja sam je upotrebio u značenju da je reč o strašljivcu ili čoveku koji se iz straha priklanja određenim ličnostima. (...). Ja nisam ni tada imao nameru da vređam niti da omalovažavam, nego sam samo hteo da kažem zbog čega ja mislim da sa tim čovekom ne bih mogao da se nagađam i pogađam.“ U našoj urbanoj sredini zabeležili smo psovku „poltrončino jedna“ koja ima varijantu u „uvlakaču jedan“ a označava osobe koje bi učinile sve da bi se dopale onima s višim statusom i zbog toga su u našoj kulturi veoma negativno markirane.

Treću grupu čine tužbe zbog imenovanja ličnosti rečju koja asocira ne neku lošu osobinu. Novinar lista „Index“ osuđen je da je kriv za uvredu i da se to objavi u narednom broju lista „Nisvet“ jer je za tekst o Demokratskoj stranci napisao podnaslov:

114] „Nečastivi (ponovo) u Miletićevoj 11!“. Pošto je „nečastivi“

sinonim za „sotonu“, a to je reč koja se u kolokvijalnom jeziku upotrebljava u pogrđnom smislu³ (postoji psovka „stotno jedna“) smatra se da je tuženi tužitelja opsovao.

U istom listu u tekstu „Svi klovnovi: događanje naroda“, intervjuisana je jedna poznata ličnost. Između ostalog, ona je izjavila: „Ja stvarno nisam videla čoveka tako obrazovanog, a takvu budalu.“ Za taj tekst nije podnesena krivična prijava jer je reč o intervjuu - za reči sagovornika ni novinar ni glavni urednik po zakonu ne snose odgovornost.

Ukoliko se u novinskom tekstu vređa strani državnik ili ugled SRJ, prema članu 157 Krivičnog zakona Srbije (Službeni glasnik SRS, 26/77, 1314) javni tužilac pokreće istragu. To je bio slučaj sa karikaturom Predraga Koraksića koja je izašla u časopisu „Vreme“ (10. maja 1993). Javni tužilac je naveo da se: „Okrivljenom stavlja na teret da je kao glavni i odgovorni urednik⁴ u listu „Vreme“ prikazao u uvredljivom i nedostojnom položaju u crtežu-karikaturi, predsednika SRJ Dobricu Ćosića i predsednika vlade Republike Grčke Konstantina Micotakis⁵“. Naime, javni tužilac nije napisao u obrazloženju za pokretanje istrage da karikatura asocira na to da Ćosić puši kurac Micotakis, što se uglavnom jasno dalo videti na slici. Njegovu skrupuloznost je iskoristio advokat i uspešno odbranio klijenta rečima: „Tužilac nije konkretizovao uvredljiv položaj, nije ga opisao(...). Karikatura nije eksplicitni iskaz, stoga je neophodno opisati pojedinosti ‘uvredljivog i neodostojnog položaja’, pojedinosti koje bi same po sebi ili u kontekstu predstavljale akt uvredljiv i nedostojan. Karikatura, pogotovo ona bez reči, ne predstavlja eksplicitan iskaz(...). Otkad je igra trule kobile, koja predstavlja osnovni motiv karikature, nečasna, uvredljiva i lascivna stvar“ (S Beljanski, Odbrana, optuženog 1993). Znači, na sudu mora biti jasno izrečeno zašto se autor okrivljuje bez obzira na to koliko ta reč bila opskurna i neprimerena javnoj upotrebi.⁵

Postoje još četiri, ali interna, dokumenta: a) Novinarski kodeks (trenutno van snage); b) interna Pravila o izvođenju programa RTVNS, c) Jezička orijentacija „Politike“ (Jezički kodeks); d) Jezička orijentacija RTB (Jezički kodeks).

³ Reč *sotona* se upotrebljava u religijskoj (crkvenoj) literaturi u svom izvornom značenju koje nije pogrđno. Up. T. Vojnović, Velika biblijska konkordancija, 1991, str 1332/II.

⁴ Ukoliko tekst ili karikatura nisu potpisani ili je naveden pseudonim autora, tuži se glavni i odgovorni urednik lista pa se u toku suđenja od njega traži informacija o autoru.

⁵ Odbrana je objavljena u časopisu „Vreme“

U novinskim kućama „Politika“ i „Dnevnik“, po rečima njihovih novinara i lektora, ne postoji nikakav dokument koji bi regulisao pravila ponašanja u upotrebi jezika, posebno opskurnih reči, izraza, psovki i uvreda, niti je on ikada postojao. Novinari (kako neposredni „proizvođači“ programa, tako i bivši glavni i odgovorni urednici) RTS takođe tvrde da nije nikada postojao interni akt o upotrebi jezika,⁶ o rečima koje se smeju, odnosno ne smeju koristiti u mediju. Rečeno je potpuno tačno jer:

- a) Novinarski kodeks se bavi javnim informisanjem a jezik kao instrument informisanja zanemaruje;
- b) Pravila o izvođenju programa RNS govore o tehnološkoj proceduri. Taj interni akt ne interesuje sadržaj programa već samo tehnička preciznost izvođenja. Treba imati u vidu, kada je već reč o tehnologiji izvođenja radio programa, da postoji uređaj koji odlaže za određeni broj sekundi odlazak u etar svega što se izgovori u studiju. To praktično znači da ukoliko neki slušalac opsuje u telefon, novinar može da reaguje bez posledica na program. U praksi se ipak takve stvari dešavaju jer uređaj, na primer, nije uključen ili novinar kasno reaguje i tome slično...;
- c) Jezička orijentacija „Politike“ je kodeks o jeziku koji su, januara 1983, pripremili za najpoznatiji dnevni list na srpskom jeziku najeminentniji stručnjaci za srpski jezik⁷

O leksici govori stav 5: „...jedino ograničenje moglo bi se odnositi na one reči koje bi remetile elementarnu komunikabilnost na celom srpskohrvatskom jezičkom prostoru. Za autorske tekstove spoljnih saradnika ne važi ni takvo ograničenje, a za književne (umetničke) priloge ni ‘standardnost’ nije obavezna: dijalozi ili celi tekstovi mogu se pisati **supstandardno** (podvukla D. V.) ili dijalekatski, i za novine i inače, iako se u novinama objavljuju pre svega napisi u standardnojezičkom obliku“ (Politika, 6. jun, 1988, 10). Opskurne i uvredljive reči se ne pominju eksplicitno. Kako je dozvoljeno u nekim slučajevima korišćenje supstandardnosti (između ostalog i opskurne reči i izrazi), novinarima i urednicima,

⁶ Razgovarano je sa novinarima „Ekspres politike“ Anđelkom Cvijić; „Dnevnika“ Ratkom Lotin; Radio Novog Sada (RNS) Danicom Todorov; jednim od glavnih i odgovornih urednika RNS Ničiforom Todorovićem; jednim od glavnih i odgovornih urednika „Dnevnika“ Nikolom Cvetkovićem; jednim od urednika DESK-a Radio Beograda Miloradom Dendom; jednim od urednika Televizije Novi Sad Jovanom Nikolićem; šefom lektora u „Dnevniku“ Dragoljubom Zarićem; šefom lektora u RNS Marom Basarić.

⁷ Milka Ivić, Mitar Pešikan, Pavle Ivić, Dušan Jović, Asim Peco, Egon Fekete, Jovan Deretić, Radivoj Cvetičanin, Vaso Milinčević, Đoko Stojčić, Branislav Brborić i Sava Dautović.

očigledno, ostavljeno je da sami donose odluku od slučaja do slučaja kada će i šta od supstandarda objaviti;

d) Jezička orijentacija Radio-televizije Beograd je kodeks o upotrebi jezika (donesen u februaru 1986. godine). I u ovom kodeksu se ne precizira (ne)upotreba opskurnih reči i izraza. Samo u jednom pasusu se pominje mogućnost korišćenja supstandardnog govora: „U pojedinim programima koristi se i supstandardni izraz ili izvorni narodni govor“ (Politika, 15. februar, 1986).

Možemo zaključiti da postoje zakoni i kodeksi kojima se uređuje (ne)upotreba opskurnih reči i izraza i uvredljivih reči na **neposredan** način (u Krivičnom zakonu Srbije) i na **posredan** način (u Zakonu o informisanju, Zakonu o RTS, Jezičkoj orijentaciji „Politike“ i Jezičkoj orijentaciji RTB). Međutim, svi ti tekstovi ne obuhvataju u celosti problematiku (ne)upotrebe psovke, opskurnih reči i izraza, vulgarizama, uvredljivih reči u sredstvima masovnog komuniciranja, niti jasno definišu postojanje takvih reči i izraza u svakodnevici. U nedostatku norme novinari i glavni i odgovorni urednici po nepisanim, a uvreženim, pravilima odlučuju kako će postupiti u svakom pojedinačnom slučaju. Na njihovu odluku utiču profil lista, novinarski žanr, kontekst. Time ćemo se baviti u narednom odeljku.

Svakodnevna praksa u štampi i na RTS-u

(Ne)upotreba psovki, opskurnih i uvredljivih reči i izraza u mas-medijima uslovljena je, pre svega, tipom medija i novinarskim žanrom.

Informativno-politička glasila koja slede umerenu, više oficijelnu, **uređivačku politiku**, kao dnevni listovi „Politika“ i „Dnevnik“ neće tolerisati psovku, opskurnu ili uvredljivu reč sem u retkim i izuzetnim prilikama. Uredništvo „Politike“ se jasno i odredilo u tekstu „Kad voditeljka opsuje“ da smatra upotrebu vulgarnih reči srozavanjem ugleda novinara. Navodeći šta je rekla kritikovana voditeljka, „Politika“ umesto opskurne reči u psovci „Koji ti je kurac“ stavlja samo tri tačkice. Treba imati u vidu da je svakodnevna praksa većine novinara da psuju kada su van studija. Da je to tako, jasno pokazuju ovakvi i slični događaji kada psovku zabeleže nepažnjom uključeni mikrofoni.

U „Dnevniku“ takođe nema opskurnih reči i psovki ali se upotrebljavaju u tekstovima uvredljive reči tipa „poltron“, „peder“, „lopov“ i slično.

U nedeljnicima čija je uređivačka politika demokratičnija, pa time i pogled na upotrebu supstandardnih izraza, psovke su uobičajene ukoliko predstavljaju deo govornog repertoara pojedinca kojeg novinar citira ili intervjuiše. Pišu se kako se i izgovaraju.

Sličnu praksu neguju i glasila u svetu. Sedmičnik Newsweek od 5. decembra 1994. u tekstu „A fight among friends“ citira poruku predsednika Republike Srpske R. Karadžića komandantu vojnih snaga UNPROFOR za Bosnu, gospodinu Majklu Rouzu na sledeći način: „Don't f---with us, Mike“. Navodi se samo prvo slovo psovke kako ne bi došlo do šuma u dekodiranju a umesto ostalih stavljaju se crtice.

Na RTS-u važe ista pravila uređivačke politike. Na oficijelnom prvom kanalu zvanične televizije i radija nema ružnih, opskurnih, uvredljivih reči i posebno psovki. Zabeležili smo slučaj da intervju sa narodnim herojem Isom Jovanovićem nije emitovan na talasima Radio Novog Sada jer je sagovornik imao psovku za uzrečicu. Osim toga, psovkom je komentarisao sve emocionalno obojene stavove o današnjici. Pošto se u montaži nije moglo izbaciti sve što je smatrano psovkom odlučeno je da, iako programski značajan, intervju ne bude emitovan. U izuzetnim slučajevima, pre svega u umetničkim formama, psovka se pušta u program. Ukoliko je moguće biva prekrivena zvučnim signalom.

Drugi parametar su **žanrovi**. U autorskim novinarskim formama: **vest, izveštaj, beleška, komentar**, psovka se nikada **ne upotrebljava**. U interpersonalnim formama: **intervju, izjava, razgovor**; kao i u **direktnim prenosima i umetničkim formama** uvreda, psovka, opskurna i ružna reč ne izbacuje se iz novinskog teksta niti uklanja montažom iz tonskog zapisa u audiovizuelnim medijima.

Novinar ima obavezu da neguje jezičku kulturu, da poštuje zakone i kodekse, kao i izraženu autocenzuru. Novinar neće dozvoliti sebi upotrebu psovke u autorskom tekstu. Istovremeno, ukoliko sagovornik upotrebi psovku kao deo sopstvenog jezičkog repertoara, novinar zaposlen u časopisima sa demokratskim pogledom na uređivačku politiku objaviće to bez kamuflaže.

Psovanje u intervjuima sebi uglavnom dozvoljavaju estradni umetnici i umetnice, glumci i glumice (manje), ljudi bliski „podzemlju“, novokomponovani „heroji ulice“. Sedmičnik „NI - svet“ u intervjuu sa Dušanom Prelevićem Preletom citira: „Da te jebali ovi tvoji pevači, jel'ti hoćeš da ja otpavam, ili da mi držiš predavanja“. U istim novinama Marinko Magda, višestruki ubica izjavljuje: „Kad mi je bio pun kurac, skinuo sam lance i dao ih

svojim čuvarima“. U sedmičniku „Telegraf“ Ratko Polić odgovarajući na pitanja novinara kaže: „Sranje, sve samo sranje... Svi smo u kokošinjcu, a ja to neću,“ kao i sledeće: „Ti si se rodio u Srbiji! Pa jeb'o ja vama mater, ako tako razmišljate.“

Navedene rečenice su štampane povećanim, masnim slovima u okviru, što znači da su deo sadržaja koji se smatra izuzetno značajnim. Psovka nije izbačena već stoji ravnopravno kao neraskidivi deo citiranog diskursa. Time redakcija pokazuje čitaocima svoju demokratsku uređivačku politiku. Psovka u ovakvim situacijama ima i funkciju reklame lista.

U novinskim intervjuima sa političarima nema pravih psovki već srećemo **uvredljive** reči. U „NI - svetu“ Vojislav Šešelj kaže: „Pokazalo se da su govna sudije opštinskih sudova,“ ili „Uz to ću dokazati da je Milošević komunistički bandit i najveći izdajnik srpskog naroda.“ Ovakvi politički intervjui povećavaju tiraž listova, tako da je sasvim jasno zašto uvredljive reči nisu izbačene iz teksta.

U RTV razgovorima ređe se sreću psovke i opskurne reči. **Uvreda ima** u političkim intervjuima (emitovanim direktno u program) i direktnim prenosima sa sednica skupština. Osim toga, u emisijama koje se emituju direktno iz studija u etar postoji mogućnost da se voditeljima „omakne“ psovka ili da opsuju misleći da su mikrofoni isključeni.⁸

Ovakvi slučajevi se uglavnom interno rešavaju. Prekršaj radne discipline je veći ukoliko se voditelju dogodi da opsuje u informativno-političkom programu nego u kulturno-zabavnom gde je stepen tolerancije na psovku veći. U pomenutim slučajevima montaža nije moguća.

U snimljenim, pa odloženo prikazanim, intervjuima, **psovka se montažom ne izbacuje** kada se javlja u funkciji uzrečice intervjuisane osobe. Intervjui sa psovka kao uzrečicom najčešće se emituju u emisijama iz kulture avangardne koncepcije.

U umetničkim formama kao što su dokumentarci i reportaže iz svakodnevnog života psovke se ne izbacuju montažom kada su deo govornog repertoara likova sa margine društva bilo da su u

⁸ „Vreme“ od 2. avgusta 1993. objavljuje tekst Hari Štajnera „U zemlji beznađa“ u kojem se objašnjava uzrok najnovijeg skandala u Engleskoj. Predsednik vlade Džon Mejđor posle intervjua TV mreži ITN ćaskajući sa novinarom, ne znajući da su mikrofoni i dalje uključeni, opsovao je opoziciju. Intervju je objavljen zajedno sa dodatkom, psovka nije izbačena i izbio je skandal. Komercijalna TV mreža iskoristila je premijerovu nesmotrenost i povećala svoju gledanost. „Vreme“ citira Mejđora tako da psovku maskira tačnicama „j.....mangupi“.

funkciji uzrečice, bilo da izražavaju „emocionalni odnos prema sagovorniku (konkretnom ili imaginarnom)“ (Savić, 1994, 2).

Presedan u našoj RTV komunikacionoj praksi bio je politički spot u okviru predizborne kampanje 1993. godine. Tada je emitovana propagandna poruka DEPOSA u kojoj je umesto psovke snimljen zvučni signal.⁹

U ovom slučaju psovka je u funkciji simulacije govora svakodnevice ruralne sredine a cilj je izazivanje procesa identifikacije i projekcije koji pospešuju dekodiranje ikoničkih simbola i empatisanje. Svi ti procesi, kada se ostvare, doprinose ubeđivačkoj moći propagandne poruke.¹⁰

Zvučni signal na mestu psovke u audiovizuelnom mediju je adekvatan crticama u novinama. Kako ne bi bilo šuma u dekodiranju psovke, zvučni signal je umontiran nakon izgovorenog prvog glasa.

I da zaključimo: u sredstvima javnog informisanja - štampi i na RTS-u u informativno-političkim emisijama i na stranicama određenim za spoljnu i unutrašnju politiku u novinama, čija uređivačka politika pretenduje da glasilo bude oficijelne prirode, uglavnom nema psovki, uvredljivih i opskurnih reči. Ukoliko je neophodno da se objavi psovka zbog autentičnosti, tada se u audiovizuelnim medijima prekriva zvučnim signalom nakon prvog glasa, a u novinama tačkicama ili crticama nakon prvog slova.

U časopisima i nedeljnicima demokratičnije orijentacije, posebno u intevjuima, psovke se bez mimikrije objavljuju kao deo govornog repertoara intervjuisane osobe.

⁹ Dva prijatelja se sretnu na ulici u selu. Jedan sipa benzin iz kante u traktor a drugi ga upita: „Komšija što, bre, ne odeš na pumpu k'o čovek?“, a ovaj mu odgovara: „More, ne j(zvučni signal pokriva 'edi govna') kad ti nije nužda.“ Na to prolaznik ponovo pita: „Jel' za koje ti ono glasa pre tri godine?“ Traktorista odgovori: „Što se praviš blesav. Z (zvučni signal umesto 'ajebe se') k'o i celo selo.“ Prolaznik insistira: „A lane?“ Traktorista odgovara nevoljno i malo ljutito: „I lane se z(zvučni signal umesto 'ajebe')“. Prolaznik ponovo pita tendenciozno: „Oš, opet da se z(zvučni signal ajebeš)?“ Traktorista zaključuje: „Neće mene niko tri puta d(zvučni signal umesto 'a zajebe). Ima, bre, da glasam za svoju avliju, za sebe, za svoju decu.“ Prolaznik pita: „Misliš da ima šanse?“. I na kraju dijaloga traktorista odgovara: „Ima, ima, nego šta“. Na kraju spota spiker neutralnim glasom dodaje: „Glasajte za DEPOS, ima šanse.“

¹⁰ Podsetimo na to da je moralna podobnost teksta tog spota bila uzrok burne rasprave u javnosti.

Svakodnevna praksa na BBS-u Rhinoceros

Sama priroda BBS usloвила je i govorno ponašanje njegovih korisnika. Rhinoceros je novosadska privatna polujavna mreža. Korisnici su uglavnom srednjoškolci i studenti iz urbane sredine koji poseduju računarsku pismenost. Preovlađuju muškarci. Služe se standardnim srpskohrvatskim jezikom obogaćenim tinejdžerskim žargonom. Bilo da je reč o „on line“ ili „off line“ komunikaciji, korisnici upotrebljavaju isti način za obeležavanje psovki.

Način obeležavanja psovki nije propisan i obavezan za sve korisnike (bez obzira na to da li imaju funkciju uzrečice ili se upotrebljavaju da izraze emocionalni odnos prema sagovorniku). Da li će se psovka upotrebljavati i kako će se obeležavati zavisi od tipa konferencije¹¹

U Rhinocerosu samo u „Chatu“ i jednoj konferenciji (od četrdesetak) dozvoljena je upotreba psovki u punom obliku. To je „Sex, Drugs & Rock & Roll“.

Ukoliko se korisnik odluči za neke druge konferencije, mora psovku da maskira¹²

Činiće to na osnovu nepisane konvencije koja svaku psovku određuje ponaosob. Pravilo nije univerzalno i ne podudara se sa praksom u štampi.

Analizirajući ukupno 47 stranica kucanog teksta „Chata“ i konferencija „BlahBlah“ i „Sex, Drugs & Rock&Roll“ uočili smo da postoje četiri tipa mimikrije psovki u BBS-u Rhinoceros.

Prvi tip je **zamena** jednog (ključnog) slova ili više **slova znakom** zvezdice (*) *pi*da*, **ebe*, ***bo*; zatim slovom koje ne postoji u srpskohrvatskoj latinici (Q) *Qurac* i tačkom i zarezom (;), odnosno kombinacijom znakova **i;ke*.

Drugi tip je **stavljanje tačkica** umesto opskurne reči ili psovke „*Ceo dan gledaju....*“ (pičke).

¹¹ Pod „konferencijom“ se podrazumeva skup poruka o određenoj temi. Svaka konferencija ima ime i opis područja koje obuhvata. Konferencije se „biraju“ brojem i imenom. Deo BBS-a koji se bavi konferencijama zove se *electronic mail*. Konferencija je u suštini računarsko poštansko sanduče BBS-a. i samog korisnika.

¹² Ukoliko korisnik prekrši pravilo biće upozoren od drugih korisnika ili od vlasnika A: „Peđoni jebi se malo private!“ B: „Uff... e ovo fino... Čovek te je možda isprovocirao i pošteno iznervirao, al' mogao si da koristiš neku zvezdicu (npr. umesto slova 'b')“.

Treći tip predstavlja upotreba **eufemizama**: a) metaforičnih izraza *zanimljivo mesto* (umesto ženski polni organ); „*Ali je verovatno dolazilo do međusobnog obrađivanja između fotografa i modela*“ (obrađivanje umesto sex), „*ili bi totalno zagoreo ili bi koplje obesio o klin*“ (koplje umesto muški polni organ), *kesa*; b) stručnih, odnosno medicinskih izraza *anus, orgazam*.

Četvrti tip je upotreba **metateze** *vnoGo*.

U BBS-u Rhinoceros upotreba opskurnih reči i izraza kao i psovki je uobičajena jer se korisnici služe govornim jezikom u komunikaciji ovim BBS-om. Postoje nepisana pravila na osnovu kojih korisnici upotrebljavaju psovke i opskurne reči u celosti ako su u „Chatu“ ili konferenciji „Sex, Drugs & Rock&Roll“ i zamagljeno ukoliko su u ostalim konferencijama. Postoje četiri tipa mimikrije: zamena slova znakom (*), latiničnim slovom koje nije u srpskohrvatskoj „abecedi“ (Q), i tačkom i zarezm (:); upotrebom tačkica umesto cele reči; upotrebom eufemizama i upotrebom metateze slogova.

Svaki BBS ima svoju praksu, odnosno pisana i nepisana pravila o upotrebi opskurnih reči i izraza i psovki. Tako na primer SETNet (South European Team Net) jugoslovensko-makedonska mreža privatnih malih BBS-ova zabranila je upotrebu psovki u konferencijama zajedničkim za celu mrežu.

ZAKLJUČAK

Svenka Savić sudi da se u razgovornom jeziku psuje stalno, svuda i da to čine svi bez obzira na obrazovanje i status. U sredstvima masovne komunikacije od toga nema gotovo ništa, jer je skoro sasvim dobro branjena ova vrsta verbalne komunikacije od onoga što društvo ili pojedinci u njoj ne žele da prikažu.

(Ne) upotreba psovki, opskurnih reči i izraza, uvreda u jugoslovenskim sredstvima masovnog komuniciranja (štampa, RTS, BBS-Rhinoceros) uređena je samo delimično zakonima i kodeksima: na neposredan način Krivičnim zakonom Srbije i na posredan način Zakonom o javnom informisanju, Zakonom o RTS-u, Novinarskim kodeksom, Jezičkim kodeksom „Politike“ (Jezička orijentacija „Politike“), Jezičkim kodeksom RTB (Jezička orijentacija RTB). Ni jedan od navedenih dokumenata ovu oblast ne uređuje eksplicitno i u potpunosti. Stoga u praksi sredstva informisanja uređivačkom politikom određuju stepen fleksibilnosti glasila prema supstandardnim rečima i izrazima.

Novinari autocenzurom automatski iz svojih tekstova uklanjaju opskurne, ružne, lascivne reči, izraze i posebno psovke. Psovke se

emituju u umetničkim formama i intervjuima. Da li će biti zamagljene ili ne, zavisi od uređivačke politike glasila. Demokratičnija glasila će biti otvorenije za upotrebu psovke od oficijelnih.

Emisije avangardne orijentacije na RTS tolerisaće psovku.

BBS-Rhinoceros potpuno je tolerantan u odnosu na opskurne reči i izraze, psovku kao uzrečicu ali i izraz emocionalnog odnosa prema sagovorniku. Postoje nepisana pravila ponašanja koja su mnogo fleksibilnija nego u klasičnim sredstvima masovnog komuniciranja. Verovatno stoga što su BBS-ovi privatna sredstva masovnog komuniciranja, veoma moderna, okupljaju uglavnom ograničen „auditorijum“ korisnika sličnih interesovanja i sličnih konverzionih navika.

Smatramo da bi sredstva masovnog komuniciranja trebalo da neguju „jezičku kulturu“ ali istovremeno i da odslikavaju govornu praksu. To znači da ne odstranjuju psovku nasilnim putem u montaži ukoliko je ona deo mikforonom zabeleženog (snimljenog) govornog čina.

Takođe smatramo da bi sredstva masovnog komuniciranja trebalo u skladu sa svojom uređivačkom politikom da donesu jasna pravila jezičke orijentacije.

LITERATURA

Barometar RTS (1992), RTS, Beograd.

Beljanski, S. (1993), Odbrana optuženog, neobjavljeno u celosti, Novi Sad.

Bugarski, R. (1986), Jezik u društvu, edicija XX vek, Prosveta, Beograd.

Jezička orijentacija Radio-televizije Beograd (1986), Politika 15. februar, Beograd.

Jezička orijentacija Politike (1988), Politika 6. jun, Beograd.

JRT godišnjak '92. (1992), JRT, Beograd.

Kraus, B. (1981), Član 92 i 93, grupa autora, Komentar Krivičnog zakona SR Srbije - SAP Kosova i SAP Vojvodine, Savremena administracija, Beograd.

Krivični zakon Srbije, osnovni tekst, (1977), Skupštinski glasnik SRS 26/77, str. 1314, Beograd.

Moren, E. (1978), Duh vremena, edicija XX vek, BIGZ, Beograd.

Ristanović, D. (1994), Sezam - uputstvo za upotrebu, Sezam i BIGZ, Beograd.

Savić, S. (1994), Diskursne osobine psovki, neobjavljen tekst, Novi Sad.

Vojnović, T. (1991), Velika biblijska konkordancija, Dobra vest i Kršćanska sadašnjost, Novi Sad.

Zakon o javnom informisanju Republike Srbije, osnovni tekst, (1991), Službeni glasnik Republike Srbije 19/91, str. 1390, Beograd.

Zakon o Radio-televiziji Srbije, osnovni tekst, Službeni glasnik Republike Srbije 48/91, str. 1995, Beograd.

JEZIK, KOMUNIKACIJA, NACIJA

PRISTUP PROBLEMU

1. Ovaj rad predstavlja neku vrstu izvoda iz tematski kompleksnijeg i znatno obimnijeg istraživačkog projekta pod naslovom „Pripadnici nacionalnih manjina o svom položaju i etničkim odnosima u Vojvodini“.¹

Navedeno istraživanje prvo je istraživanje javnog mnjenja kod nas kojim su obuhvaćeni samo ispitanici iz četiri najbrojnije nacionalne manjine u Vojvodini: Mađari, Slovaci, Rumuni i Rusini.

U Pokrajini Vojvodini, koja zauzima severni deo Srbije i predstavlja oblik teritorijalne autonomije u Republici Srbiji, živi 2.012.517² stanovnika - pripadnika 26 naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa. Najbrojniji među njima su Srbi kojih ima 1.151.353 ili 57,31% od ukupnog stanovništva Pokrajine. Slede zatim: Mađari, kojih je ukupno 340.946, Hrvati - 74.226, Slovaci - 63.941, Crnogorci - 44.721, Rumuni - 38.832, Rusini - 17.887. U Vojvodini živi i 24.895 Roma, 21.551 Bunjevac, 16.641 Makedonac, 6.079 Muslimana, 2.959 Albanaca, 2.563 Slovenca,

¹ Ovo istraživanje sproveo je juna 1994. Sektor u Novom Sadu Centra Radio-televizije Srbije za istraživanje javnog mnjenja, programa i auditorijuma. Autorski tim projekta činili su: Đorđije Popović, Istvan Marton, dr Jaroslav Turčan, mr Mirjana Jocić i mr Vladimir Jerković. Rezultati toga istraživanja objavljeni su u publikaciji „Izveštaji i studije“, br. 2, jul '94, RTS, serija Istraživanja RTS, Centar za istraživanje javnog mnjenja, programa i auditorijuma.

² Podaci o broju i strukturi stanovništva koji se navode u ovom radu dati su prema rezultatima Propisa iz 1991. godine.

1.866 Šokaca, zatim 11.317 onih koji su nacionalno neopredeljeni, 5.966 nepoznate nacionalne pripadnosti, kao i 2.516 stanovnika koji su se izjasnili po regionalnoj pripadnosti. Ukupno 168.859 stanovnika (ili 8%) izjasnilo se da su Jugosloveni, a 15.398 stanovnika upisano je u popisnu kategoriju „Ostali“.

Etnička šarolikost ovoga područja usloвила je i šarolikost jezika, vera i kultura. Svaki etnikum negovao je i razvijao svoju jezičku, versku i kulturnu individualnost, ali je u uslovima zajedničkog življenja bio upućen i na međusobnu komunikaciju, saradnju i prožimanje. Upravo zato se Vojvodina može uzeti za primer razvijenog modela kulturnog pluralizma i načina kako nacionalna pripadnost, očuvanje i negovanje svog i poštovanje nacionalnog identiteta drugih doprinose zadovoljavanju viših ljudskih i drugih civilizacijskih potreba. U tom pogledu vojvođanska iskustva su zanimljiva i za druge sredine i u jugoslovenskim i u međunarodnim razmerama.

Jezik, kultura, istorijska tradicija i druga specifična svojstva nacionalnih manjina deo su njihove pojedinačne i kolektivne samobitnosti. Očuvanje, negovanje i razvoj tih vrednosti su temeljna prava nacionalnih manjina - prihvaćena univerzalna moralna i pravna norma u međunarodnoj zajednici o ljudskim i građanskim pravima i slobodama.

Svako nastojanje da se unapredi zajednički život u Vojvodini pretpostavlja i podrazumeva svestrano, objektivno i argumentovano razmatranje, pre svega položaja nacionalnih manjina, stepena garantovanja i efikasnosti ostvarivanja, odnosno zaštite njihovih sloboda i prava, u čemu su izuzetno važna upravo mišljenja i stavovi pripadnika nacionalnih manjina. Prikupljanje tih mišljenja i stavova upravo je bio i jedan od osnovnih razloga pokretanja ovoga istraživanja. Njime je proveravana i pretpostavka da je, usled zbivanja na prostoru nekadašnje SFR Jugoslavije i društvene krize u kojoj se SR Jugoslavija našla, došlo do značajnih promena na nivou svesti o međunacionalnim odnosima u Vojvodini, posebno među pripadnicima nacionalnih manjina, što se odrazilo i na njihove stavove i ponašanje.

2. Polazeći od izuzetno važne društvene i komunikacijske uloge jezika i uloge jezika kao bitnog obeležja nacije, u ovo istraživanje uključeno je i nekoliko pitanja koja se odnose na znanje i upotrebu maternjeg ili maternjih jezika, službenog jezika, stranih jezika i uslova za negovanje i razvoj jezika nacionalnih manjina obuhvaćenih ovim istraživanjem. Jugoslavija spada u zvanično višejezične evropske države (kao i Belgija, Švajcarska, Zajednica

Nezavisnih Država). Višejezičnost se u njoj ispoljava i na društvenom (socijetalnom) i na pojedinačnom (individualnom) planu. Pravnim propisima određuje se službena upotreba jezika i pisama u Jugoslaviji, a tako isto i u Republici Srbiji i AP Vojvodini. Ustav Jugoslavije (donet aprila 1992) propisuje (član 15) da je „u Saveznoj Republici Jugoslaviji u službenoj upotrebi srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora i ćiriličko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi u skladu sa ustavom i zakonom. Na područjima Savezne Republike Jugoslavije gde žive nacionalne manjine u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma, u skladu sa zakonom.“ Ustavom Republike Srbije (donet septembra 1990) utvrđuje se (član 8): „U Republici Srbiji u službenoj je upotrebi srpskohrvatski jezik i ćiriličko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi na način utvrđen zakonom“. Posebnim Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisma (juli 1991) precizira se (član 1) da je u Republici Srbiji i službenoj upotrebi „srpskohrvatski jezik, koji se kada predstavlja srpski jezički izraz, ekavski ili ijekavski, naziva i srpski jezik“, kao i da su na područjima na kojima žive pripadnici narodnosti u upotrebi istovremeno sa srpskim jezikom i jezici i pisma narodnosti. Istim Zakonom je propisano da opštine u kojima žive pripadnici narodnosti utvrđuju kad su jezici narodnosti u službenoj upotrebi na njihovoj teritoriji i koji je jezik, odnosno jezici, u službenoj upotrebi u kojoj opštini. Prava pripadnika narodnosti na službenu upotrebu jezika i pisama utvrđena su Statutom AP Vojvodine i statutima opština. U Vojvodini je u službenoj upotrebi istovremeno sa srpskim jezikom mađarski jezik i pismo u 29 opština, slovački u 12, rumunski u 9, rusinski u 6, a u opštini Bela Crkva Statutom je utvrđeno da je u službenoj upotrebi i češki jezik.

S obzirom na ovako regulisanu službenu upotrebu jezika u Vojvodini, Srbiji i Jugoslaviji, jasno je da srpski jezik funkcioniše kao većinski jezik šire komunikacije nacionalnog i zvaničnog statusa, a mađarski, slovački, rumunski i rusinski kao manjinski jezici zvaničnog ili službenog statusa samo na određenju teritoriji.

CILJ, PREDMET I METOD ISTRAŽIVANJA

Opšti cilj ovoga istraživanje bio je: prikupljanje empirijske građe za procenu mišljenja i stavova pripadnika mađarske, slovačke, rumunske i rusinske nacionalne manjine o njihovom položaju i etničkim odnosima u Vojvodini i unapređivanje saznanjog fonda za argumentovano, demokratsko i tolerantno razmatranje ovih

pitanja radi što efikasnijeg delovanja zainteresovanih u oblasti međunacionalnih odnosa. Predmet istraživanja bio je: aktuelna problematika etničkih odnosa, položaja i prava nacionalnih manjina u Vojvodini s težištem na ispitivanju njihovih stavova, uverenja, vrednosnih opredeljenja i orijentacija.

Operacionalizacijom i razradom predmeta istraživanja kao jedan od bitnih segmenata istraživanja označen je segment: upotreba jezika, jezička kultura i međunacionalni odnosi.

Istraživanje je obavljeno metodom intervjua, tehnikom terenske ankete, primenom standardizovanog upitnika koji je sadržao 38 pitanja. Intervju kao metod ispitivanja je odabran zbog postojanja obrazovnih razlika u ispitivanoj populaciji.

Na osnovu anketnog upitnika prikupljanje podataka na terenu obavilo je 30 studenata Univerziteta u Novom Sadu, juna 1994. godine. Anketari su bili posebno obučeni za ovo istraživanje. Intervju je u najvećem broju slučajeva obavljen na maternjem jeziku ispitanika.

UZORAK I REALIZACIJA UZORKA

Kako je nacionalni sastav Vojvodine veoma heterogen, jer u većini naselja živi pomešano stanovništvo različitih nacionalnosti, da bi se povećala homogenost osnovnog skupa na kom je vršeno istraživanje redukovan je osnovni skup istraživanja na ona naselja u kojima pripadnici jedne od ispitivanih nacionalnih manjina čine preko polovine stanovništva, čime je znatno olakšan izbor adresa pripadnika traženih nacionalnih manjina. Ovakva definicija osnovnog skupa istraživanja odabrana je između ostalog i zato što jugoslovenska statistika ne raspolaže adresama pripadnika nacionalnih manjina u Vojvodini, tako da je izbor adresa pripadnika nacionalnih manjina u mestima gde ih je manji procenat - otežan. Veća heterogenost osnovnog skupa istraživanja takođe bi znatno povećala troškove istraživanja.

Izuzetak su Subotica i Stara Pazova: ova mesta su uvrštena u osnovni skup zbog velikog broja Mađara, odnosno Slovaka koji u njima žive, mada ne zadovoljavaju kriterijum da imaju preko 50% stanovnika određene nacionalne manjine. Na ovaj način dobijen je osnovni skup istraživanja koji se sastoji od četiri podskupa koji odgovaraju ispitivanim nacionalnim manjinama.

Uzorak za svaku nacionalnu manjinu projektovan je da bude u određenoj meri reprezentativan u odnosu na pripadnike te nacionalne manjine u Vojvodini, a da rezultati dobijeni na četiri nezavisna uzorka budu međusobno uporedivi.

Ovakvim izborom osnovnog skupa istraživanja iz kojega se formiraju uzorci obuhvaćeno je 66% Mađara, 69,4% Slovaka, 31,5% Rumuna i 42,4% Rusina koji su prema Popisu stanovništva iz 1991. godine živeli u Vojvodini.

Uzimajući u obzir broj pripadnika određenih nacionalnih manjina i broj naselja u kojima oni čine preko 50% stanovništva, kao i potrebu da se izvrši ukrštanje odgovora na pitanja iz upitnika sa obeležjima ispitanika, određena je veličina uzorka za svaku ispitivanu nacionalnu manjinu.

Izborom adrese domaćinstva izabrani su u uzorak svi članovi domaćinstva koji su stariji od 18 godina.

Tako je iz podskupa u kome živi preko 50% Mađara izabrano 220 adresa, iz podskupa u kome živi preko polovine stanovnika Slovaka 120 adresa, iz podskupa sa preko 50% Rumuna 80 adresa i iz podskupa sa većinom stanovništva rusinske nacionalnosti - 50 adresa domaćinstava.

Adrese domaćinstava su izabrane iz sledećih naselja:

Bačka Topola 30 (adresa), Senta 40, Temerin 20, Debeljača 10, Kanjiža 20, Nova Crnja 20, Subotica 80, Bački Petrovac 30, Kovačica 30, Pivnice 20, Kisač 20, Stara Pazova 20, Begejci 25, Uzdin 25, Lokve 30, Ruski Krstur 30, Kucura 20.

UKUPNO: 470 adresa.

Anketirano je 839 ispitanika iz 370 domaćinstava. Anketa nije obavljena u 100 domaćinstava, odnosno u 21,3% predviđenih domaćinstava, iz različitih razloga (netačna adresa, preseljenje, odbijanje učestvovanja u anketi), i to u naseljima sa preko 50% Mađara na 78 adresa, u naseljima sa preko 50% Slovaka na 10 adresa, u naseljima sa preko 50% Rumuna na 7 adresa i u naseljima sa preko 50% stanovnika Rusina na 5 adresa. Kako je realizacija uzorka za mađarsku nacionalnu manjinu znatno niža nego za ostale ispitivane nacionalne manjine (na 35% predviđenih adresa nije obavljeno anketiranje), navešćemo razloge za taj podskup: 37 - odbilo saradnju, 28 - odsutni u vreme anketiranja (anketar je imao obavezu da više puta u toku dana pokuša anketiranje), 7 - promena adrese i 6 - netačne adrese.

Realizacija uzorka po podskupovima je sledeća: za mađarsku nacionalnu manjinu 236 ispitanika, za slovačku 289 ispitanika, za rumunsku 210 i za rusinsku nacionalnu manjinu 104 ispitanika.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Pripadnici nacionalnih manjina o svom maternjem jeziku³

	Mađari		Slovaci		Rumuni		Rusini	
1. srpski	11	5%	8	3%	3	1%	5	5%
2. mađarski	178	76%	1	0%	1	0	4	4%
3. slovački	-	-	272	94%	-	-	-	-
4. rumunski	-	-	-	-	199	96%	-	-
5. rusinski	-	-	2	1%	-	-	84	81%
6. romski	4	2%	-	-	-	-	-	-
7. slovenački	1	0%	-	-	-	-	-	-
8. mađarski i srpski	37	16%	-	-	-	-	-	-
9. mađarski i nemački	1	0%	-	-	-	-	-	-
10. srpski i slovački	-	-	3	1%	-	-	-	-
11. srpski i rumunski	-	-	-	-	4	2%	-	-
12. srpski i rusinski	-	-	-	-	-	-	11	11%
13. bez odgovora	4	1%	3	1%	2	1%	-	-
UKUPNO	236	100%	289	100%	210	100%	104	100%

Među pripadnicima mađarske grupe je najveći procenat simultano dvojezičnih osoba (osoba koje su istovremeno i paralelno usvajale dva jezika).

Za slovačku i rumunsku grupu je karakteristično da ogromna većina ispitanika iz tih grupa ima samo jedan maternji jezik. U ovim grupama skoro da nema osoba koje su paralelno usvajale dva jezika.

U rusinskoj grupi je stanje što se tiče maternjeg jezika slično kao u mađarskoj, s tim što je ovde nešto više nego u mađarskoj grupi onih sa jednim maternjim jezikom, a manje onih koji su paralelno usvajali dva jezika.

Koliko se poznaje srpski jezik

U pogledu znanja srpskog jezika na prvom i drugom mestu su pripadnici dve nacionalne manjine koje govore slovenskim

³ Pored svih manjkavosti i ograničenosti, ovaj termin se ipak upotrebljava u stručnoj i naučnoj literaturi u značenju „da je nečiji maternji jezik onaj koji je to lice najpre naučilo (...) i sa kojim se samo identifikuje“, uz napomenu „da to ne mora da bude samo jedan jezik, jer se i dva mogu naporedo usvajati kao prva“ (Ranko Bugarski, JEZICI, Matica srpska, Novi Sad, 1993, str. 108, podvukla M.J.).

jezicima - Rusini i Slovaci. Ogromna većina Rusina dobro govori srpski, 10% njih ga dosta dobro govori, a uopšte nema onih koji ne govore srpski. Slovaci znaju srpski nešto slabije: 80% njih ga govore dobro, 15% dosta dobro, zanemarljivo je malo onih koji ili govore slabo, ili razumeju srpski a ne govore, dok nema onih koji srpski uopšte ne razumeju.

	Mađari		Slovaci		Rumuni		Rusini	
1. Govorim dobro	120	51%	232	80%	108	51%	92	88%
2. Govorim dosta dobro	63	27%	44	15%	77	37%	10	10%
3. Govorim loše	34	14%	9	3%	15	7%	1	1%
4. Razumem srpski ali ne govorim	9	4%	3	1%	3	1%	-	-
5. Ne razumem i ne govorim srpski	5	2%	-	-	4	2%	-	-
6. Bez odgovora	5	2%	1	0%	3	1%	1	1%
UKUPNO	236	100%	289	100%	210	100%	104	100%

Na trećem mestu su Rumuni - pripadnici nacionalne manjine čiji je jezik indoevropski, ali ne i slovenski: 51% njih srpski zna sasvim dobro, 37% znaju dosta dobro, nešto ispod 10% ga govori loše, a ima (iako vrlo malo) i onih koji razumeju ali ne govore srpski, pa i onih koji uopšte ne razumeju srpski. Najslabije znanje srpskog zabeleženo je kod Mađara - 51% njih srpski zna dobro, nešto preko 25% dosta dobro, 14% ih loše govori srpski, 4% razume ali ne govori, dok je procenat onih koji srpski i ne razumeju identičan kao kod Rumuna.

Da li je potrebno znati srpski jezik

	Mađari		Slovaci		Rumuni		Rusini	
1. Da; Zašto ⁴								
a) društveno okruženje i komunikacija	155	(66%)	135	(47%)	171	(84%)	80	(78%)
b) normativni razlozi	35	(15%)	126	(44%)	28	(14%)	22	(21%)
v) opšta kultura i tolerancija	19	(8%)	14	(5%)	4	(1%)	-	-
g) ostalo	4	(2%)	9	(3%)	-	-	-	-
2. Ne; Zašto?								
a) svi smo ravnopravni	3	(1%)	1	-	-	-	-	-
b) stara sam pa mi ne treba	-	-	-	-	2	(1%)	-	-
3. Bez odgovora	20	(8%)	4	(1%)	5	(2%)	2	(2%)

⁴ Uz odgovore „Da” i „Ne” data je mogućnost da se objasne razlozi takvog izbora. Ta objašnjenja su prilikom obrade sistematizovana po sadržinskoj srodnosti.

Pripadnici sve četiri nacionalne manjine u Vojvodini se apsolutno slažu sa stavom da treba znati srpski jezik: tako misli 91% Mađara, 99% Slovaka, 97% Rumuna i 98% Rusina. Međutim, između pripadnika pojedinih nacionalnih manjina ima dosta razlika u navođenju razloga.

Praktični razlozi vezani za društveno okruženje i komunikacione potrebe odlučujući su za najveći broj pripadnika sve četiri posmatrane nacionalne manjine. Među njih su svrstani odgovori kao: „jezik sredine u kojoj čovek živi mora se znati“, „zbog toga što je znanje ovog jezika neophodno da se uklopim i normalno živim u svojoj sredini“, „zato što živim u zemlji u kojoj se govori srpski“, „najčešći je u našoj zemlji“, „zato što je normalno znati jezik sredine u kojoj živiš“, „zbog boljeg međusobnog razumevanja“, „da bih mogao pričati sa ljudima sa kojima živim i radim“, „da se lakše snalazim u životu“, „jer je to svakodnevna potreba“, „zbog trgovine i razmene informacija“, „zbog posla i druženja“, „jer je većina TV programa na srpskom“, „radi fakultetskog obrazovanja“.

Daleko je manje ispitanika koji navode neke razloge normativno-pravne prirode; ovde su tipični odgovori kao: „srpski je službeni jezik zemlje“, „jer je on državni jezik“, „u višenacionalnoj zajednici treba znati državni jezik“, „srpski je zvanični jezik države“. Međutim, dok je onih koji ovako misle među Mađarima 15%, među Rumunima 14% a među Rusinima 21%, u slovačkoj grupi se broj pristalica ovog mišljenja skoro izjednačava sa brojem Slovaka koji misle da srpski treba znati zbog društvenog okruženja i praktičnih potreba za komunikacijom.

Mali broj ispitanika iz svih nacionalnih grupa, osim rusinske, smatra da srpski jezik treba znati pre svega zato što se time proširuje opšta kultura i tolerancija; karakteristični su ovde odgovori kao: „koliko jezika znamo, toliko vredimo“, „što više jezika znaš - to bolje“, „znanje jezika oplemenjuje“, „poštovanje svakog naroda je poznavanje njegovog jezika“, „zato što sam rođen u Vojvodini gde vlada uzajamna tolerancija“.

Zanemarljivo je malo onih koji smatraju da ne treba znati srpski; njihovi razlozi su: „ne treba praviti razlike između pripadnika nacija i nacionalnih manjina, jer smo svi ravnopravni“ (u mađarskoj i slovačkoj), odnosno „stara sam, pa ne moram znati srpski“ (u rumunskoj grupi).

Da li su pripadnici nacionalnih manjina zadovoljni uslovima koji postoje u Vojvodini za razvoj i negovanje njihovog jezika

	Mađari		Slovaci		Rumuni		Rusini	
1. Da	102	(43%)	247	(85%)	141	(67%)	94	(90%)
2. Ne. Zašto? ⁵								
a) uslovi su loši	19	(8%)	5	(2%)	-	-	1	(1%)
b) upotreba jezika je ograničena	37	(16%)	8	(3%)	13	(6%)	1	(1%)
c) ne poštuju se ustavne i zakonske odredbe o položaju manjina	-	-	3	(1%)	4	(2%)	1	(1%)
3. Nemam stav o ovom pitanju	54	(23%)	20	(7%)	33	(16%)	5	(5%)
4. Bez odgovora	24	(10%)	6	(2%)	19	(9%)	2	(2%)
UKUPNO	236	100%	289	100%	210	100%	104	100%

Pripadnici četiri najbrojnije nacionalne manjine različito ocenjuju uslove za razvoj i negovanje svojih jezika u Vojvodini. Dok je ogromna većina Rusina i Slovaka zadovoljna uslovima za negovanje svog jezika, kod Rumuna je time zadovoljno samo 67%, a kod Mađara manje od 50% ispitanika.

Uslovima za razvoj i negovanje jezika nacionalnih manjina u Vojvodini nije zadovoljno 24% Mađara, 6% Slovaka, 8% Rumuna i 3% Rusina. Većina od inače nevelikog broja ispitanika nezadovoljnih uslovima za negovanje svog jezika, svoje nezadovoljstvo objašnjava time što se u više oblasti smanjuje pravo na njegovu upotrebu - pre svega u obrazovanju („ukidaju se škole manjina“, „ne može se dobiti potpuno obrazovanje na maternjem jeziku“, „obrazovanje na mađarskom je ograničeno“, „ograničava se upotreba slovačkog u školama“, „nedovoljno je obrazovnih ustanova na rumunskom“), ali i u informisanju („suviše je malo glasila na mađarskom“, „nedovoljno je TV programa na mađarskom“, „smanjuje se broj medija na slovačkom“), u sudstvu („ne omogućava se korišćenje mađarskog pred sudovima“), itd. Ostali pripadnici nacionalnih manjina nezadovoljstvo uslovima za razvoj svog jezika objašnjavaju uopšte vrlo nepovoljnim uslovima u kojima se zemlja nalazi („u ovoj zemlji jedva ima uslova za preživljavanje, a kamoli za negovanje jezika“, „ekonomska situacija je loša“, „malo se finansijskih sredstava izdvaja za jezike manjina“), kao i time što

⁵ Uz odgovor „Ne“ data je mogućnost da se objasne razlozi nezadovoljstva uslovima koji u Vojvodini postoje za razvoj i negovanje nacionalnih manjina. Ta objašnjenja su prilikom obrade sistematizovana po sadržinskoj srodnosti.

se stanje odskora pogoršalo („ranije se više pazilo na upotrebu jezika manjina“, „sve više se zapostavljaju jezici manjina“).

Među onima koji o ovom pitanju nemaju stav najviše je službenika (41%) i ispitanika između 25 i 34 godine (46%) u mađarskoj, a rukovodilaca i stručnjaka (29%) u rumunskoj grupi.

Koje jezike, sem maternjeg, pripadnici nacionalnih manjina znaju

	Mađari		Slovaci		Rumuni		Rusini	
1. srpski	206	(87%)	277	(96%)	197	(94%)	98	(94%)
2. mađarski	11	(5%)	6	(2%)	-	-	2	(2%)
3. slovački	2	(1%)	9	(3%)	4	(2%)	2	(2%)
4. rumunski	-	-	-	-	3	(1%)	-	-
5. rusinski	-	-	5	(2%)	-	-	7	(7%)
6. engleski	36	(15%)	15	(5%)	21	(10%)	7	(7%)
7. nemački	39	(17%)	22	(8%)	9	(4%)	3	(3%)
8. ruski	3	(1%)	48	(17%)	1	(0%)	18	(17%)
9. francuski	-	-	-	-	23	(11%)	-	-
10. češki	2	(1%)	2	(1%)	-	-	2	(2%)
11. španski	1	(0%)	-	-	1	(0%)	-	-
12. italijanski	-	-	-	-	1	(0%)	1	(1%)
13. ukrajinski	-	-	-	-	-	-	2	(2%)
14. nijedan dr.	22	(9%)	12	(4%)	12	(6%)	5	(5%)
15. bez odgovora	8	(3%)	-	-	1	(0%)	1	(1%)
UKUPNO ISP.:	236	139%	289	138%	210	128%	104	143%

Iz razumljivih razloga su kao jezik koji znaju - ne računajući svoj maternji - pripadnici svih manjina daleko najčešće navodili srpski.

Što se ostalih jezika tiče, Mađari najviše poznaju dva germanska jezika (nemački i engleski), među Slovcima i Rusinima najraširenije je poznavanje slovenskih (pre svega ruskog), a među Rumunima romanskih (prvenstveno francuskog jezika). Na listi jezika koje znaju ispitanici iz pojedinih grupa nalaze se i jezici tih nacionalnih manjina (jer je, na primer, za Srbe u mađarskoj grupi drugi jezik mađarski).

Ni u jednoj grupi nema mnogo ispitanika koji ne znaju nijedan jezik osim maternjeg. Najviše ih je u mađarskoj grupi, a najmanje u slovačkoj; razlike među grupama u ovom pogledu su, međutim, male.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Rezultati ovoga istraživanja pokazuju da su znatna kulturna i komunikacijska otvorenost Vojvodine prema drugim kulturama i jezicima, kao i dugogodišnje zajedničko življenje u

višenacionalnom okruženju i razvijena briga za očuvanje jezičke posebnosti, tolerancije i ravnopravnosti doprineli stvaranju izgrađene svesti anketiranih pripadnika nacionalnih manjina i etničkih grupa pre svega o potrebi znanja više jezika, zatim o jezičkoj toleranciji, kao i o potrebi znanja većinskog jezika paralelno sa učenjem i negovanjem svog maternjeg jezika.

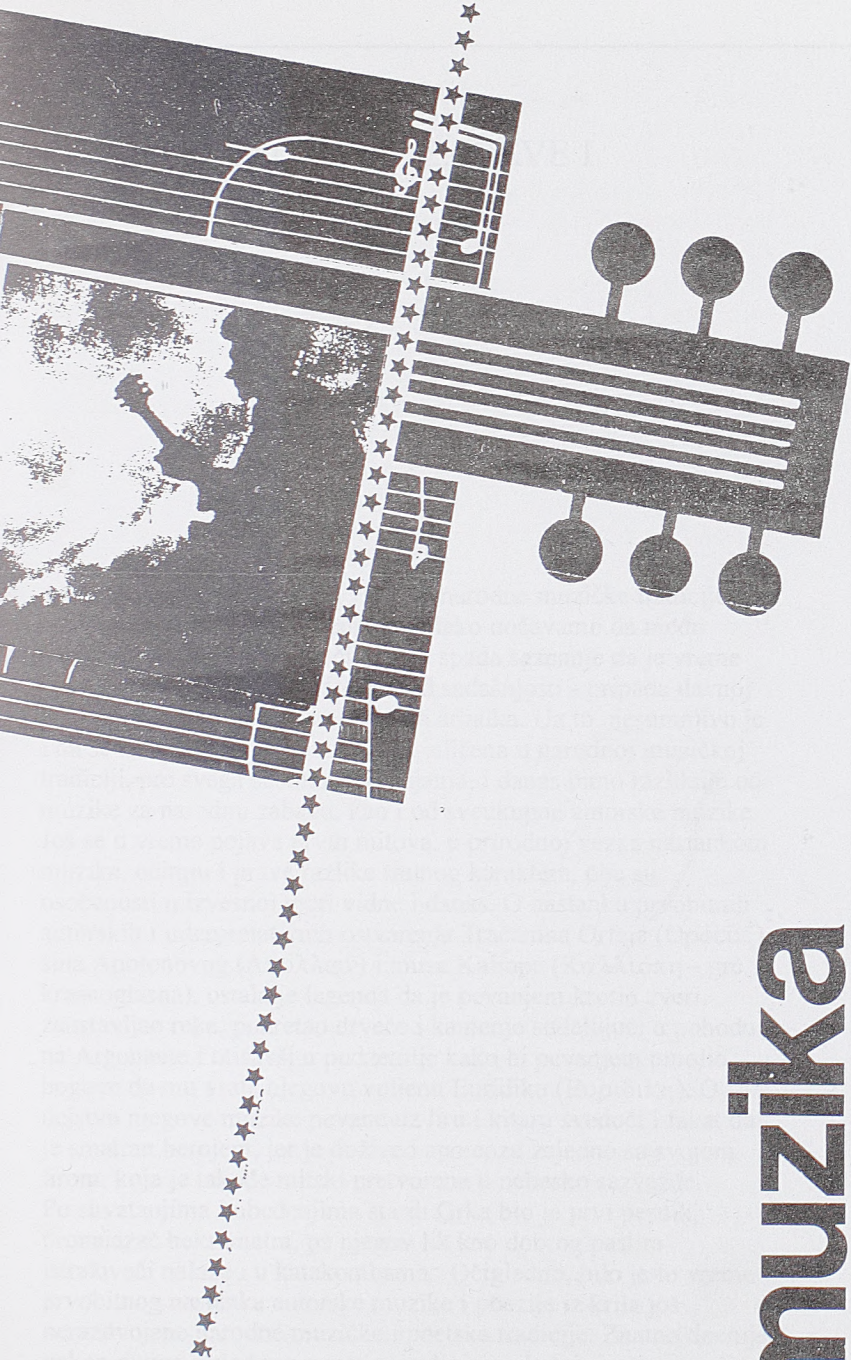
Realno je očekivati da svaka nacionalnost teži postizanju što boljih uslova za razvoj i negovanje svog maternjeg jezika kao oruđa kulture i nacionalne samosvojnosti. Realno je, takođe, konstatovati da se sadašnji trenutak, koji obuhvata poslednje tri godine, u Jugoslaviji karakteriše opštim siromaštvom i ekonomskom krizom, koja naročito pogađa oblast kulture, obrazovanja, nauke, uopšte, pa i pojedinih nacionalnih manjina. Možda se nešto veće zadovoljstvo Rusina (90%) i Slovaka (85%) uslovima koji postoje u Vojvodini za razvoj i negovanje njihovog maternjeg jezika može delimično tumačiti upravo i njihovim razumevanjem za opštu krizu u zemlji i realnim procenjivanjem potreba. Iznenaduje, međutim, što su tim uslovima najmanje zadovoljni ispitanici iz mađarske grupe (44%) koji navode loše uslove, ograničavanje upotrebe njihovog maternjeg jezika i nepoštovanje ustavnih zakonskih odredaba o položaju manjina. Ovo čudi zato što upravo na mađarskom jeziku u Vojvodini i danas ima daleko najveći broj obrazovnih i kulturnih institucija i institucija koje se bave informisanjem, organizacija i društava, dok ih je na jezicima ostale tri posmatrane nacionalne manjine manje.

Pokazalo se da ispitanika sa dva maternja jezika ima najviše među pripadnicima mađarske nacionalne manjine (16%), što ukazuje na otvorenost te manjine prema zajedničkom življenju sa pripadnicima drugih nacionalnosti (najčešće brak), u ovom slučaju najčešće sa onima čiji je maternji jezik srpski, jer je najviše onih koji su paralelno, kao maternje jezike, usvajali srpski i mađarski. To znači da je među pripadnicima mađarske nacionalnosti najviše prirodnih, „pravih“ bilingvala.⁶

Dosta visok postotak „pravih bilingvala“ (11% i to rusinsko-srpskih) jeste među Rusinima, dok ih je među Rumunima (2%) i Slovacima (1%) veoma malo.

⁶ Najčešće se smatra da su „bilingvali (su) retki i posebni pojedinci, većinom iz mešovitih brakova, koji su odrasli sa dva jezika i otuda 'perfektno' znaju oba." Uz to je bitno dodati da je „bilingval (je) lice koje ima dva potpuna maternja jezika“, odnosno lice koje „redovno upotrebljava dva jezika“ (navedeno delo, str. 111 i 112).

S obzirom na sve sociolingvističke okolnosti i status srpskog jezika u sredini u kojoj je sprovedeno istraživanje, razumljivo je što glavnina Mađara (92%) i Rumuna (95%), gotovo svi Slovaci (98%) i svi Rusini (100%) razumeju i govore srpski. Jasno je da genetska srodnost i tipološka bliskost srpskog, slovačkog i rusinskog kao slovenskih jezika indoevropske jezičke grupacije dodatno doprinosi visokom postotku onih koji znaju i govore srpske, što je verovatno otežavajuća okolnost za predstavnike rumunskog (romanske grupe indoevropske jezičke zajednice) i mađarskog (ugro-finske neindoevropske jezičke zajednice), jezika koji su tipološki i genetski udaljeni od srpskog. Podatak da gotovo svi anketirani (91% Mađara, 99% Slovaka, 97% Rumuna i 98% Rusina) smatraju da i treba da znaju srpski govori o shvatanju društvenih i komunikacijskih potreba, vrlo širokoj kulturi i toleranciji i praktičnom duhu ispitanika.

muzika

FENOMEN MUZIČKE ZABAVE I REKREACIJE DUHA

Analizirajući ulogu i značaj razvoja narodne muzičke tradicije u našoj kulturi i drugim sredinama, lako uočavamo da među najmarkantnije i nesporne činjenice spada saznanje da je vreme njenog nastanka veoma udaljeno od sadašnjosti - pripada davnoj prošlosti koju karakteriše prvobitna arhaika. Uz to, nesumnjivo je i da se narodna muzička umetnost, oličena u narodnoj muzičkoj tradiciji, pre svega suštinom nastajanja, i danas bitno razlikuje od muzike za narodnu zabavu, kao i od sveukupne autorske muzike. Još se u vreme pojava prvih mitova, u prirodnoj vezi s nastankom muzike, očituju i prave razlike trajnog karaktera, čije su osobenosti u izvesnoj meri vidne i danas. O nastanku prvobitnih autorskih i interpretativnih ostvarenja Tračanina Orfeja (Ορφεύς), sina Apolonovog (Απόλλων) i muze Kaliope (Καλλιόπη - grč. krasnoglasna), ostala je legenda da je pevanjem krotio zveri, zaustavljao reke, pokretao drveće i kamenje sudelujući u pohodu na Argonaute i otišavši u podzemlje kako bi pevanjem umolio bogove da mu vrate njegovu voljenu Euridiku (Ευριδική). O dejstvu njegove muzike pevane uz liru i kitaru svedoči i fakat da je smatran herojem, jer je doživeo apoteozu zajedno sa svojom lirom, koja je takođe mitski pretvorena u nebesko sazvežđe. Po shvatanjima i ubeđenjima starih Grka bio je prvi pesnik, pronalazač heksametra, pa njegov lik kao dobrog pastira istraživači nalaze i u katakombama. Očigledno, bilo je to vreme prvobitnog nastanka autorske muzike i poezije iz krila još nerazdvojene narodne muzičke i poetske tradicije. Znatno docnije, nakon dugog i plodnog razvoja, javlja se vokalni, a potom instrumentalni nomos (νόμος), (strogi muzički oblik koji nosi

naziv **zakon** ili **pravilo**), omiljen među profesionalnim muzičarima. U VI veku (ili tačno 586 godine) pre nove ere, aulet Sakadas (Σακάδας) u Delfima je, prilikom Pitijskih igara, na svom dvostrukom aulosu (vrsta oboe) instrumentalno prikazivao borbu između Apolona i zmaja u pet delova: preludijum, prvi napad, samu borbu, trijumf posle pobede i smrt zmaja sa ostrim predovanjem tonom kada čudovište izdiše. Na završetku svoga muziciranja Sakadas je i docnije uvek bio nagrađivan ekstatičnim izrazima odobravanja. A ta, u suštini, programsko-muzička tačka označava i prvi nesumnjivi podatak o nastanku jedne nove muzičko - autorske pojave namenjene upravo muzičkoj zabavi i rekreaciji duha, pa smo tako i naslovili ovaj naš pismeni podsticaj za razmišljanje o odabranoj temi.

Naporedno sa „Nomosom“, na granici između mita i stvarnosti, preistorije i istorije, javlja se Arion (Ἀρίων, rođen oko 600. godine pre n. e.) sa svojim ditirambima koje su pevači pevali i recitovali uz učešće maskiranih horova, pa je tako docnije nastala tragedija. Svakako ne slučajno u približno isto vreme javlja se i starogrčki legendarni pesnik Stezior (Στησιχορος, rođen 640, umro 555. g. pre n. e.), koji je stvorio lik pastira Dafnisa (Δάφνις), najomiljenije ličnosti bukolike poezije posvećene stvarnom i idiličnom životu pastira. Sve do pojave Teokrita (Θεόκριτος, rođen oko 320, umro oko 250. godine pre n. e.) i njegovih ekloga (ἐκλογία), pastirskih pesama iz prirode, koje su suštastveno idilične, zbog čega su i nazivane idilama (εἰδύλλιον), Steziorovi ditirambi su u toj poetskoj vrsti bili vladajući. Pored ekloga Teokrit je pisao i epilije (kraće epske pesme) i epigrame u njihovom antičkom obličju, a muzičkoj zabavi kao najeminentnijoj rekreaciji duha je, zajedno sa svojim savremenikom Herodom ili Herodom (Ἡρόδας ili Ἡρωνδᾶς, živeo u trećem veku pre n. e.) ostavio u nasleđe i više kratkih scenskih ostvarenja u stihovima pod tada poznatim nazivom „mim“ (grč. μῖμος ili lat. mimus), nastavljajući delatnost Sirakužanina Sofrona (Σόφρων, prva polovina petog veka pre n. e.), koji je mim pisao u prozi.

U starom Rimu su tvorci književnog mima Laberije (Laberie Decimus, rođen 106, umro 43. g. pre n. e.) i naročito Vergilije (Publius Vergilius Maro, rođen 70, umro 19. g. pre n. e.), kao najistaknutiji pesnik Avgustovog doba, sa kojim se zajedno obrazovao u govorništvu kod retora Epidija. Docnije je (sa Horacijem, Propercijem i drugima) pripadao Mecenatovom književnom krugu, pa je na podsticaj književnog kritičara Poliona (A. Polion) napisao deset pastirskih pesama nazvanih „bukolike“ (grč. βουκολικόες = pastirski) ili „ekloge. „ Iz približno istog

vremena (prvi ili drugi vek n. e.) potiče i rukopis „Skoliona“ (σκολιον, što znači pesma „krivudarka“, od σκολιοζ= iskrivljen) autora Seikilosa (Σεικιλῶς), koja je kod starih Grka kao ozbiljna ili šaljiva pesma pevana po gozbama uz liru (krivudavo), najčešće bez stvarnog reda stihova, na preskok (improvizovano); ko se koga stiha seti, njim i nastavi zajedničko pevanje.

U antičko vreme su postojala još dva muzičko-poetska primera za ugled, čiji uticaj je na docnija autorska ostvarenja bio evidentan. U jonskoj poeziji sedmog veka pre n.e. javljaju se Arhilohovi epigrami (Ἀρχιλοχός, rođen oko 650-te g. pre n.e.) kao elegijski (ελεγεια) distisi složeni od jednog heksametra (prvi stih) i jednog pentametra (drugi stih). Katkad su to pesme praćene sviranjem na fruli (ελεγος- frula) Arhiloha i Anakreonta, sa istorijskom tematikom (Mimnermo) ili ljubavnom (Kalimah), kao i patriotskog sadržaja (Kalinos i Tirtej), pa čak i političkog i filozofskog (Solon, Fokilid i Teognid). Optimizam starih Grka, međutim, sve više skreće u pretežni pesimizam Rimljana. Elegiju u daljem razvoju sve više karakteriše turobnost, nostalgija, bolna resignacija, tuga nad senima prošlosti, nesklona sudbina, nedostižnost ideala, što je sve bliže njenim sadašnjim sadržajima u odnosu na veoma davno staro grčko poimanje. I druga pesnička vrsta, „hvalospev“ (εγκωμιον), pohvala u vidu pesme ili govora, inače poznata još iz Homerovog doba, imala je takođe veoma dug razvoj. Osobito uspeli i veoma poznati bili su u to vreme Pindarovi (Πινδαρός) enkomioni za koje je sastavljao i muziku, a pod istim nazivom mnogo vremena kasnije, iako u vidu sadržajnog antipoda, javlja se i čuveni satirični tekst podrugljivog sadržaja „Pohvala ludosti“ ili latinski „Encomion morias seu laus stultitiae“ Erazma Rotterdamskog (pravo ime Geert Geerts, a potpisivao se kao Erasmus Desiderius, rođen 1467, umro 1536. godine). Sličnom razvojnom smeru, ali uz vidni pad nivoa poetskog izražavanja, pripada i pojava tzv. „makeronske poezije“ (latino maccherone) na dijalektno iskvarenom „kuhinjskom“ latinskom jeziku nastalom mešavinom izvornog latinskog jezika sa primesama grčkih reči, na kome su pisane, a potom pevane pesme šaljivog sadržaja. Međutim, i u okviru te vrste bilo je izuzetno vrednih ostvarenja, a među njima najpoznatije nosi naziv Baldus, burleskna parodična epopeja koju je napisao začetnik „makeronske poezije“ Folengo Teofilo (pseudonim Marlinus Coccaius, živio od 1496. do 1544. godine). Dakle, i u rekreaciji muzikom malo šta se u toku proteklih vekova davno prošlih vremena bitno promenilo.

Iz stare Grčke i Rima centri muzičke zabave u srednjem veku pomeraju se prema centralnoj i srednjoj Evropi, ka zemljama tada [141

najснаžnijeg i najbržeg razvoja, a to su teritorije današnje Francuske, Nemačke, Španije, Italije, Engleske i Holandije, a zatim ka zemljama koje gravitiraju vizantijskoj kulturi. Bilo je to vreme najpre trubadura i francuskih truvera, zatim francuskih i španskih žonglera, nemačkih minezingera, gradskih duvača (Stadtpeifer), gradskih gudača (Stadtgeiger), kao i vokalnih i instrumentalnih solista i ansambala čije je muziciranje karakterisalo razvoj muzičke zabave u ostalim nabrojanim zemljama. A u takvom ukupnom muzičko-zabavnom životu Evrope, vremenom su se veoma isticali brojni muzički stvaraoci i reproduktivni umetnici. Još od 1272. godine pamti se stvaralaštvo francuskog truvera, pesnika i muzičara Adama de la Hallea, menestrela u dvorskoj sviti Roberta II d'Artoisa, pisca dela lirskog, epskog i dramskog žanra, u čijim izvođenjima je korišćeno i sačuvano više starih narodnih refrena i melodija, pa i jedina do danas poznata Chanson de geste (pesma pripovedačkog karaktera) i najstarija prosjačka pesma. Umetnost truvera, srednjovekovnih dvorskih pesnika i muzičara severne Francuske, nastala je kao direktan izdanak južnofrancuske trubadurske umetnosti; uz već spomenutog De la Hallea istaknuti su bili još i Blondel de Nesles i Quesnes de Bethume, a kao nastavljači tradicije javljaju se zatim navarski kralj Thibaut IV i Perrin d'Angecourt. Prokomponovanu pesmu truveri su zvali chanson, ali su češće koristili oblike sa pripevom (rotouenge, rondeau, virelai, ballade). Do danas je sačuvano oko 800 truverskih pesama notiranih kvadratnim (koralnim) neumama, a među njima se brojnošću i sadržajima ističu bergerette (franc. berger = pastir), u XV veku tip francuske pesme jednostavnog oblika, nalik na virelai, ali samo sa jednom strofom, što ukazuje možda na njeno igračko poreklo, naravno, u vidu igre sa pevanjem. Jedan vek kasnije pod istim nazivom javlja se i mala instrumentalna igra u brzom šestosminskom taktu nalik na saltarello ili basse danse, a kroz dva veka lirska pesma koja je zadržala pastoralni ljubavni karakter. Još jedan poetski model, napitnica, kao govoreni i kao pevani tekst (lat. brindisi), i u francuskoj narodnoj i umetničkoj tradiciji traje takode već više vekova, pa sve do dana današnjeg. Vremenima XV i XVI veka pripada u Nemačkoj i stvaralaštvo dvojice najistaknutijih majstora-pevača (Meistersinger) Mihela Behajma (Beheim Mishel) i Adama Pušmana (Puschmann Adam). Behajm (rođen 1416, umro 1475) jeste zapamćen kao najamni vojnik i pevač u više evropskih zemalja, u službi nemačkih, danskih i mađarskih knezova. Pošto je bio jedan od najstarijih majstora-pevača, u svojoj kompozitorskoj kao i muzičko-reproduktivnoj delatnosti oslanja se na Minegesang. Na kraju je

imao i dosta sreće, jer je u Hajdelbergu i Minheni sačuvano i 11 njegovih melodija. Adam Pušman, čiji talenat se tokom XVI veka (rođen 1532, umro 1600) pretežno ispoljavao u stvaranju stihova koji su pevani, ostavio je u svojoj rukopisnoj zbirci Singebuch mnoštvo stihova i samo nekoliko melodija (Töne). Među masovne učesnike - izvođače na srednjovekovnim zabavnim priredbama u Nemačkoj spadali su i putujući studenti, u to vreme nazivani vagantima. Njihova učešća te vrste pamćena su pre svega po sadržajima pevanih stihova koje su karakterisale tematska raznovrsnost i znatno veća sloboda u načinima izražavanja u odnosu na ostale poznate izvođače. Zato te sačuvane studentske pesme (Studentenlieder) imaju veliki značaj i za upoznavanje socijalnih prilika toga vremena, pored činjenice da su to dragoceni spomenici svetovne muzike srednjega veka. Najznačajniji zbornik takvih pesama sa zapisanim melodijama za neke napeve jeste „Karmina burana“ (Carmina burana“) iz XIII veka.

U rano doba delatnosti trubadura, pre svega kao muzičari-instrumentalisti javljaju se i žongleri (franc. jongleur - opsenar), srednjovekovni narodni profesionalni svirači. Nekada su različite vrste zabavljača činile putujuće umetničke družine sastavljene od igrača, muzičara, akrobata, ukrotitelja divljih zveri i opsenara (mađioničara). Oni su još od ranog srednjeg veka obilazili sela i gradove i na svojim predstavama izvodili i poneku muzičku tačku. Poznati su bili i po sukobima sa svetovnim i crkvenim vlastima zbog toga što je u tekstovima njihovih pesama za ono vreme bilo preslobodnih kritičkih aluzija, kao i zbog njihovog skitačkog načina života. Imenom žongler su u doba trubadura u Francuskoj nazivani i profesionalni muzičari višega statusa, koji su po rečima G. Requiera „bili uglađenog ponašanja i znali da pesmom, instrumentalnom muzikom, svežim novostima i pripovedanjem (koje se može razumeti i kao neka vrsta konferanse), zabavljaju otmeni svet.“ Inače, oni često sarađuju sa trubadurima i truverima, prateći njihovo pevanje i muzičke kompozicije, ali i sami izmišljaju tekstove, melodije i muzičku pratnju. Najčešće su svirali na narodnom instrumentu vielli, zbog čega su ih nazivali i vielleri, pa su ti ljudi iz naroda upravo najviše pridoneli postepenom prodiranju narodne muzike u trubadursku umetnost. U XV veku i početkom XVI veka žongleri sve više napuštaju putujuće zabavljačke grupe, postajući sve češće članovi stalnih gradskih muzičkih družina, osnivajući cehovska udruženja (menestrandise), po kojima ubrzo počinju da ih nazivaju menestrelima, a stari naziv je i u Francuskoj još samo neko vreme ime za muzičare-instrumentaliste.

Manje je poznato da su se u Španiji žongleri pojavili već u XI veku i da su brzo stekli željeni viši status, svirajući i pevajući u različitim svečanim prilikama i na dvorovima. Njihov najpopularniji muzički instrument bila je vihuela, praoblik gitare, čijem su prodoru i nadmoćnosti u formiranju muzičkog ukusa Španaca na taj način žongleri izuzetno mnogo doprineli. Pri tom Španija upoznaje trubadursku i minezengersku liriku, što vremenom prouzrokuje i postepeno razdvajanje produkata muzičke umetnosti i narodne muzičke zabave, pojavom liturgijske drame „Tri kralja“ i pesnika i muzičara Juana de Encina, autora „Ekloga“ u kojima se javljaju novi popularni muzičko-poetski oblici: villancico, canconies, ensalados, vilanescas, madrigales i drugi.

Među starim zapadnoevropskim instrumentalnim melodijama namenjenim igri, uočljiv je keltski doprinos posredstvom kroutsa (engl. crouwd, crouts; irski: crot, cruit), žičanog instrumenta sličnog starogrčkoj kitari, koji se u Velsu upotrebljavao sve do početka XIX veka. Imao je šest žica, a kao i više starogrčkih instrumenata bio je poreklom iz Azije. Na crtežima iz XI veka nije imao vrat, što znači da je po svojoj prvobitnoj građi pripadao harfama, a kasnije, s pojavom svoga instrumentalnog vrata postao rani član porodice violina, pošto je nekako u isto vreme od trzalačkog postao gudački instrument. Od XI do XIV veka latinski je nazivan chorus, pa su se nazivi rotta ili rotte odnosili na oblike tog instrumenta bez vrata, a inače termin chrotta već u VI veku n. e. pominje Venentius Fortunatus. U Francuskoj XVI veka poznat je i Loure - novi normandijski narodni instrument sličan gajdama, a samo stotinak godina kasnije javlja se istoimena francuska igra umerenog tempa, donekle slična sarabandi, čije ime upravo ukazuje i na najverovatniji muzički instrument uz čije sviranje je igrana. Inače, po načinima igranja često nose nazive i igračke melodije kao što su round (engl. kolo, točak), što je i čest naziv za beskonačni kružni kanon, za koji se često upotrebljavaju i nazivi rota ili rotula, dakle, okretanje u krug. I francuski muzički termini rondeau (pesma u krugu) i rondellus (jednoglasni rondo) podsećaju na igre s pevanjem, pa tako, samo na drugi način, evociraju veze vokalne muzike i igre. Od kakvog i kolikog značaja za razvoj muzike to može biti, rečit je primer ukrajinskih „kolomejki“ (коломейка - ukrajinska narodna igra s pevanjem), svojstvenih osobito Rusinima u Podkarpattju. Ta vrsta pevanja ima brojne melodijske varijante u dvodelnim i trodelnim taktovima, ali uvek bez melizmatike, jer je silabičnost jedna od najznačajnijih osobenosti pevanja uz igru. Muzička tempa su prema

očekivanjima veoma raznovrsna: tempo giusto svojstven igračkim kolomejkama, kod pevanih prelazi u rubato i parlando s punktiranim ritmom. Tako se u četrnaesteračkim stihovima kolomejki sa cezurom posle osmog sloga u poetskim opisima odražavaju sve značajne pojave u narodnom životu, po čemu podsećaju na naše deseteračke distihove. Slične igračke melodije zovu se kod Rumuna Ardeleana (Ardeljana - igra iz Erdelja), pa su tako kolomejke kao muzičke pojave u svojoj blizini preuzeli i Mađari. To su njihove stare kanásznóta sa četvorodelnom strukturom, iz kojih su se - po mišljenju Bele Bartoka - razvile najpre kuruc-nóta, a kasnije i verbunkoši, kojima su se primamljivali seljaci u vojske feudalnih gospodara. Melodije tipa kolomejke uticale su i na naše narodno muzičko stvaralaštvo u Vojvodini, kao i duž nekadašnje Vojne Krajine (Srem, Banija, Kordun, Lika), a najpoznatija koja je posredstvom vojnika - pevača i igrača doprla do Novog Pazara i dalje po Raškoj takođe je igra s pevanjem: „Igra kolo na dvadeset i dva.“

Muzički primer br. 1: „Igra kolo na dvadeset i dva“

M.M. ♩ = 88

И- гра ко-ло; и- гра ко- ло на два-де-сет и два,

тра- ла, ла, тра- ла, ла!, на два-де- сет и два.

Najstariji pisani izvori o srpskoj srednjovekovnoj muzici su istorijski i drugi spisi crkvenih pisaca, biografije istaknutih srpskih vladara, izvesni arhivski dokumenti državno-administrativnog karaktera, hrisovulje i povelje vladara, naslikani muzički instrumenti na freskama u crkvama i manastirima, zabeleške stranih putopisaca o ondašnjoj Srbiji i životu u njoj, kao i muzički rukopisi sačuvani do današnjih dana. Navedeni izvori odnose se na duhovnu i svetovnu muziku, a najdragoceniji su „Nomokanon“ (Νομοκανών, u prevodu svetog Save „Ilovačka krmčija“ iz XIII veka) i „Sintagmat“ (συνταγμα- sastavljanje, sklop delo) Matije Vlastara, napisan u XIV veku. U „Ilovačkoj

krmčiji“ je i prvi pomen malih scenskih formi iokulatora i mima, kao i njihovih protagonista „špilmana“ (Spielmann), pošto je uz sasse rudare bilo verovatno i zabavljača iz zemalja nemačkog jezika koji su, obavljajući tu profesiju doneli i odomaćili ime za nju. Isti podatak omogućava i pretpostavku o eventualnom postojanju izvesnih međusobnih uticaja u sferi rekreacije duha, kako u okvirima istorodne muzike (duhovne i svetovne), tako i celovitih muzičkih tradicija geografski neudaljenih naroda. Putujući, a povremeno i stacionirani zabavljači po našim gradovima, koji su glumili, pevali i svirali, imaju naše nazive: **skomroh, gudec, sviralknik, svirac, praskavnik** i često su se pojavljivali na srpskim feudalnim dvorovima, a još češće su se selili od jednog velikaša do drugog da bi učestvovali na različitim svečanostima i u sličnim prilikama. Stalne grupe muzičara pominju se posebno na dvorovima Stevana Prvovenčanog, cara Dušana i despota Stefana Lazarevića, što je predstavljalo pojavu neuporedivo pogodnijih uslova za rad i razvoj, pa su i muzički ansambli mogli biti raznovrsnijeg instrumentalnog sastava, sadržavajući sve poznate muzičke instrumente: gudačke, okidačke, duvačke i udaračke. Istini za volju, danas nije moguće prepoznati i definisati sve tada upotrebljavane muzičke instrumente, jer su u istovremenom postojanju i upotrebi autohtonih i donetih, seoske i zanatske izrade, domaćih i vizantijskih, postojali i raznovrsni sinonimni nazivi (npr. gusle i pregudnica, gadulka ili lirica itd.), što lako unosi nejasnoće u eventualne klasifikacije te vrste.

Uprkos činjenici da je srpska crkvena muzika srednjega veka bila pod snažnim uticajem vizantijske, čemu su doprinosile i politička i kulturna dominacija u duhovnom i svetovnom životu, sveti Sava u biografiji Stevana Nemanje i Teodosije u biografiji svetog Save ukazuju na razlike između grčkog i srpskog crkvenog pojanja, koje crkveni pisci XVIII veka (Jovan Rajić, Maksim Rajković, Grigorović-Barski) definišu i kao oštre, a to znači još bitnije.

Značajan doprinos razvoju srpskog crkvenog pojanja dali su i brojni srpski manastiri u kojima je gajena najviša duhovna kultura toga vremena, s nesumnjivim žarištem u svetogorskom manastiru Hilandaru, gde su se sticali različiti muzički stilovi iz okolnih grčkih, ruskih, bugarskih, gruzinskih i drugih manastira. Pod uticajem tih nesličnosti muzičkih struktura i svetovno muziciranje u tadašnjim (utvrđenim) srpskim gradovima i njihovim podgrađima vremenom se sve više razlikuje od istodobnog pevanja i sviranja u vizantijskim gradovima, što se može zaključiti iz raspoloživih muzičkih zapisa. Nekadašnja srpska gradska

Muzički primer br. 2 „Široko je polje zeleno”

Музика: Широко је поље зелено, хај! хај!

Широко је поље зелено.

a) po kreativno-autorskom značenju popularna muzika predstavlja praktični umetnički izraz tokova i promena savremenog masovnog muzičkog ukusa;

c) **istraživači efekata delovanja elektronskih medija** najbliži su određenju da je to muzika koja, pored ostalih pobrojanih osobenosti, ima moć okupljanja značajne mase slušalaca i gledalaca i njihovog vezivanja za programe radija i televizije, i

d) mnogo manje obavezujući **sud pripadnika auditorijuma** kojim najčešće izražavaju svoj odnos prema muzički najšire prihvatljivom, i to i zbirno i pojedinačno (npr. „popularna pesma“, „popularni valcer“, „popularna rok-muzika“ itd.) za razliku od drugih koji po njihovom muzičkom ukusu nemaju uslova za pridavanje atributa „popularnog“.

Pojmovi popularnog i kreativnog, kao tonskih dostignuća koja su svesno namenjena emocionalnom društvenom biću, dugo su formirani sa svojim pripadajućim sadržajima ustaljivanim u samom životu, zadovoljavajući čovekovu imanentnu potrebu za tonski misaonim sadržajima s jedne, i muzičkom zabavom i razonodom kao rekreativnim potrebama, s druge strane. Zato su i u ukupnom muzičkom razvoju tendencije jačanja naglašeno umetničkog elementa kao tonski saznanog i tonski rekreativne muzičke zabave imale samo prolazna razvojna usporavanja, ali ne i prekide svojih jasnih razvojnih kontinuiteta, jer obe tonske potrebe, po pravilu, reprezentuju dva bitna zahteva ljudske prirode: potrebu za umetničkim doživljajem sveta u kome se živi i tonskom rekreacijom u tom istom svetu. Tako je vremenom afirmisan i jedan od prirodnih razvojnih muzičkih principa, jer se pokazalo da samo celovitim muzičkim delovanjem mogu biti aktivirani puni potencijali poželjnih uticaja na razvoj muzičkog života i masovnog ukusa kao „usmenog intonacijskog rečnika“ savremenosti. A takva punoća umetničko-zvučnog ambijenta u svakom razvojnom trenutku je istinska potreba društva kao celine i pojedinaca koji ga čine.

Centralni problem ovoga napisa su, međutim, forme nastajanja i postojanja folk-muzike i odnos prema njenom izvoru - narodnoj muzici. A razlozi nerazumevanja ovog problema jesu više u nedovoljnoj i nesistematičnoj informisanosti, nego u neshvatanju tog dela muzičkog razvoja. Na našim prostorima, pored veoma stare arhaične muzičke kulture u narodu, vekovima je postojala (i delovala) liturgijska muzika u srpskoj pravoslavnoj crkvi, sa sveštenicima kao nosiocima tog dela kulturnog razvoja u svakom gradu i gotovo u svakom selu. Uticaji razvijenije svetovne muzike oglašavali su se samo povremeno i, sledstveno tome, izuzetno, kao što je zabeleženo u retkom istorijskom podatku o učešću „Dragana iz Prizrena“ i „Prede svirca“ iz Dubrovnika na svadbi Stefana Dušana u XIV veku. Vremenski tok od nekoliko daljih vekova robovanja pod Turcima bio je označen potpunom prazninom naročito u kulturnim delatnostima, što je u autorskoj muzici, kao javnoj kontinuiranoj delatnosti stvaranja umetničke tonske tradicije, ostavilo neizbrisiv negativni trag. Bio je to

148] svakako i najjači razlog da odmah posle prvih znakova smirivanja

oružanih sukoba sa Turcima, knez Miloš Obrenović izda ukaz o formiranju prvog knjaževskog bleh-orkestra pod vođstvom kompozitora i dirigenta Josipa Šlezingera. Kakvog je to efekta imalo na muzički život Srbije u povelju, neka posluži samo jedan podatak: u drugoj polovini XIX veka u Srbiji su delovala 44 školovana muzičara (28 poreklom iz raznih evropskih zemalja i 17 - koji su pripadali domaćim muzičkim snagama). Njihova delatnost je obuhvatala kompoziciju, dirigovanje, muzikologiju, muzičku pedagogiju i druge muzičke delatnosti čiji je razvoj bio neophodan u jednoj novoj i ambicioznoj muzičkoj i uopšte kulturnoj sredini. Okupljanje muzičkih izvođačkih snaga relativno brzo je naraslo do sasvim zadovoljavajućeg nivoa sa nekoliko stotina muzičara u ansamblima i školama, i znatno više amatera u horskim društvima. U takvom veoma brzo izmenjenom zvučnom umetničkom ambijentu, popularna pesma i popularna muzika uopšte su se brzo nametnule kao duhovne potrebe. U želji da budu kao stvaraoci uočeni i upamćeni u životnoj sredini gde deluju, svi ti novi muzički delatnici trudili su se da se u toj novoj prilici istaknu i svojim darom i znanjem, pa je na kasnoromantične stihove srpskih pesnika započeo razvoj popularne pesme kod nas. Ona se kao autorsko tonsko stvaralaštvo, naročito na svom početku, veoma razlikovala od narodne muzičke tradicije. Naime, većina kompozitora, a naročito stranci poreklom, nije dovoljno dobro poznavala naš narodni stil muziciranja, uglavnom ne uspevajući da tim muzičkim izrazom suvereno ovlada. A kao uzrok i posledica delovalo je i nerazumevanje inače veoma važne činjenice da se srpska narodna muzička umetnost, oličena u narodnoj muzičkoj tradiciji, u suštini nastajanja bitno razlikuje od autorske muzike, pa i od popularne muzike za narodnu zabavu. Dakle, uspostavljanje logične tonske strukture u autorskoj popularnoj muzici počinje nastajanjem melodijski i ritmički definisane ideje, koja se daljom muzičkom nadgradnjom kao zamisao obogaćuje. Nasuprot tome, nove tvorevine folklorne muzike začinju se muzičkim upražnjavanjem poznatog, relativno savršenog napeva (ili instrumentalna), obogaćujući se i dalje improvizacijom kao stvaralačkim fenomenom. I u svojim daljim izvođenjima ta dva različita stvaralačka principa zadržavaju takva svoja početna usmerenja: autorska pesma striktno nastavlja doslovnost (kao kod kompozicija u suštini takođe autorske umetničke muzike), a folklorna muzika - improvizaciju i dalje promene u njenim okvirima, zadržavajući suštinsku sličnost sa džez-muzikom, čije istinsko pulsiranje je takođe nezamislivo bez improvizacije. Upravo zbog specifične folklorne improvizacije u izvornoj narodnoj muzici, deo prirodnog stvaralačkog procesa

jeste i nastajanje novih melodijskih i ritmičkih folklorno-muzičkih produkata koji, bivajući vremenski relativno ustaljeni kao modeli, nadalje predstavljaju nove polazne melodijsko-ritmičke osnove za dalje veće ili manje improvizacijske mene u toku kontinuiranog stvaralačkog procesa. Stoga se svaka folklorno-muzička tvorevina može smatrati za relativno savršenu, jer se neprekidno nalazi u svome improvizacijskom razvoju. A kao stožerni princip improvizacije dejstvuje diferencijacija u vidu neprekidnog odvajanja životvorno uspehli muzičkih doprinosa (koji se pamte) i neuspehli stvaralačkih pokušaja, podložnih zaboravu. Postoje brojni primeri paralelnog razvoja koji egzistiraju u istom ili bliskom naseljenom mestu, a njihovi stilovi i vrste muzičko-folklornog i folklorno-poetskog izražavanja veoma se mnogo razlikuju, pripadajući hronološki čak izuzetno udaljenim epohama. Dva sledeća muzička primera: prvi iz Mačve, kao etnogeografske celine, reprezentuje staru liriku, čija je osnovna osobina patrijarhalnost, dok drugi napev iz okoline Sokobanje predstavlja strasnu ljubavnu egzaltaciju, uprkos činjenici da njegova muzička osnova pripada najstarijim načinima muzičkog izražavanja.

Muzički primer br. 3 „Osu se nebo zvezdama“

M.M. ♩ = 48

O- su se ne- bo zve- zda- ma, k'o rav- no
po- lje, aj! ov- ца- ma.

Muzički primer br. 4 „Prošetala ljuba Ivanova“

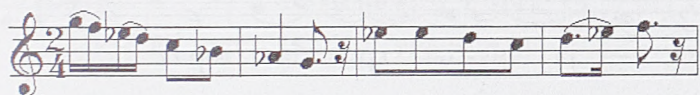
M.M. ♩ = 96

Про- ше- та- ла, про- ше- та- ла лју- ба И- ва- но- ва,
ту- го мо- ја!, ту- го мо- ја!, лју- ба И- ва- но- ва..

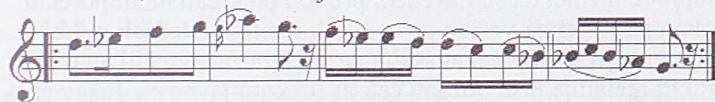
O novim i potpuno različitim osobinama improvizacije kao interpretativno-stvaralačkog procesa rečito govori sledeći muzički primer: pesma „Kišo, tiho padaj!“, jedna je od ranih kompozicija Vitomira Životića, nekada veoma poznatog kompozitora omiljenih, ali i nepretencioznih pesama. Slobodno, nesputano, improvizantno izvođenje te pesme, birane za snimanje od strane brojnih pevača u toku više decenija, uvek je bilo u službi muzičke svežine i lepote, a da pri tom melodijska i ritmička osnova nisu pretrpele nikakve značajnije promene upravo zato što uloga improvizacije tokom izvođenja muzike za narodnu zabavu nije suštinski stvaralačka, a to znači da ne deluje kao agens bitnih muzičkih promena.

Muzički primer br. 5 „Kišo, tiho padaj!“

M.M. ♩ = 52

Ки- шо, ти- хо па- дај! Од но- ђас сам са- ма!

Из- гу- бих за у- век во- ље- ног дра - га - на!

I brojne najstarije popularne pesme, koje slove kao „stare gradske pesme“ su, uprkos svome izuzetno dugom trajanju, neke u toku više od jednog veka, savremenom muzičkom auditorijumu prihvatljive i danas. Iz veoma dugog spiska najuspešnijih odabran je samo izvestan broj naslova, zajedno sa imenima njihovih takođe nepodeljeno poznatih autora. To su za ovu priliku: Nikola Đurković: „Ti plaviš, zoro zlatna“, Hugo Doubek: „Vesela je Srbadija“, Voves Antonije Đorđević: „Jadna draga“, Aksentije Maksimović: „Dva se tića pobratila“, Aleksandar Nikolić: „Kruševljanka kolo“, Vojteh Šistek: „Oj, Srbijo, mila mati!“, Stevan Šram: „Kroz ponoć nemu“, Mita Topalović: „Lepo ti je rano uraniti“, dr Jovan Paču: „Brankovo kolo“, Kornelije Stanković: „Sećaš li se onog sata“, Stanislav Binički: „Ponoć je tako tiha“ i „Marš na Drinu“ itd. Ilustrativnim primerom iz okvira ovog izbora prvobitnih pesama za zabavu u nas, želimo da vam ukažemo na značajne razlike naših foklorno-muzičkih i popularno-muzičkih pesama, od kojih potonje pružaju mnogo

veće mogućnosti za razmah kompozitorske i interpretatorske muzičke nadgradnje.

Muzički primer br. 6 „*Ti plaviš, zoro zlatna!*“

M.M. ♩ = 84

The musical score is written on three staves in treble clef with a 3/4 time signature. The melody is simple and folk-like, featuring a mix of eighth and quarter notes. The lyrics are written below the notes.

Ти пла-виш, зо-ро злат-на, твој сјај-ни
бли-ста зрак. Сви срет-ни те-бе сла-
ве, — ја љу-бим гро-ба мрак.

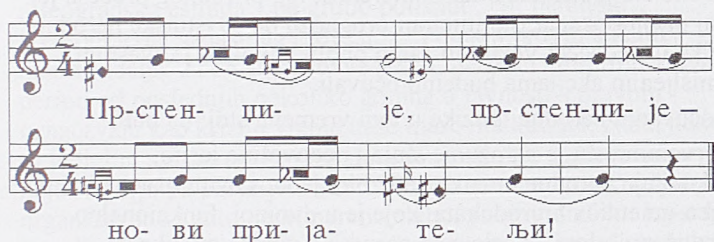
Nasuprot činjenici da su navedeni primeri po kreativnom poreklu potpuno jasni, jer za većinu postoje čak i notni materijali njihovih autora, mnogo je više nekadašnjih pesama za zabavu čiji autori teksta ili melodije nisu poznati čak ni stručnoj javnosti. Takav je slučaj sa jednom pesmom na stihove čuvenog pesnika iz naroda Vladimira - Vlaje Milića iz Glibovca kod Smederevske Palanke, koji je svoje u pesmaricama štampane stihove kazivao i prodavao putnicima po vozovima, pa tako danas znamo da je on autor pesme „Jedno dete malo, bez majke ostalo. „O autoru muzike te pesme ništa se ne zna, jer je ostao potpuno nepoznat, a njen melodijski podsticaj treba tražiti upravo u muzičkim kompozicijama stranaca, koji nisu poznavali naš melos, a želeli su da daju dokaza o svom talentu i razvijenim sposobnostima i na taj način što će se oprobati i kao kompozitori popularnih pesama. Sve u svemu, bila je to uspešna melodija u stilu prvobitnog sloja autohtonog zabavnog pevanja u našim gradovima, o čemu svedoči i činjenica da ni do danas, nakon više od pola veka, nije zaboravljena. Zanimljivo i indikativno je takođe da je ta autorska poetska i muzička tvorevina osim u Smederevskoj Palanci, ostala u muzičkom opticaju i u selu Glibovcu, dalje se razvijajući naporedo sa brojnim arhaičnim muzičkim primerima, koji su poetski i muzički bili prva duhovna hrana svih Glibovčana, pa i Vlaje iz Glibovca. Napominjemo takođe da ilustrativni primeri koje prilažemo svedoče i o veoma raznovrsnoj višeslojnosti

narodnog muzičkog pamćenja, u kome svaka u hronologiji poznata muzička pojava ima svoje mesto.

Prvi primer pripada najstarijoj muzičkoj arhaici, a sazdan je od nejednakih četvrtina i trećina tonova uz njihove složenice, a drugi je dijatonska tvorevina kao tonska osnova čitave autorske muzike za zabavu kod nas i u svetu.

Muzički primer br. 7 „Prstendžije, novi prijatelji!“

M.M. ♩ = 48

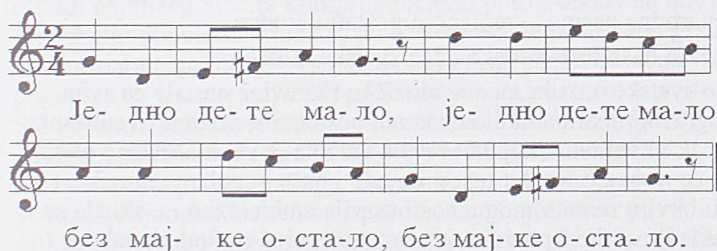

Pr-sten- ci- je, pr- sten-ci- je -
no- vi pri- ja- te- lji!

The musical score is written on two staves in 2/4 time. The melody is composed of eighth and sixteenth notes, with some triplets indicated by a '3' over the notes. The lyrics are written below the notes.

Muzički primer br. 8 „Jedno dete malo bez majke ostalo.“

M.M. ♩ = 72

Je- dno de- te ma- lo, je- dno de- te ma- lo
bez maj- ke o- sta- lo, bez maj- ke o- sta- lo.

The musical score is written on two staves in 2/4 time. The melody is composed of eighth and sixteenth notes. The lyrics are written below the notes.

Tako dolazimo i do nekoliko izuzetno važnih pitanja koja su i aktuelna upravo u sadašnjem razvoju popularne muzike u našoj sredini.

*

Gde, kada i kako nastaje i prestaje muzička narodna tradicija? U već uveliko usporenim improvizacijskom procesu nastajanja novih produkata prave narodne muzike, svakom autorskom intervencijom koja dobija masovni publicitet, još više se usporava taj stvaralački proces. Sve vrste muzičkih obrada koje zaista nisu nesumnjiv, pravi doprinos, dakle, od ne baš uspelih kompozitorskih aranžmana, pa do prenaplašenih interpretatorskih sloboda, sve to zajedno posledično neblagotvorno deluje.

Očigledne promene muzičkog ukusa stanovnika sela nastale su kao posledica suštinskih dubokih promena njihove svesti. Naše selo, gde je narodna muzička umetnost nikla i razvila se kao jedino muzičko iskustvo, vekovima predstavljajući jedinu tonsku umetnost i zabavu, naročito se u toku pola veka depatrijarhalizuje, napuštajući i patrijarhalnu narodnu poetsku i muzičku estetiku. Od nekadašnje tipično ruralne sredine, naše selo se ubrzano menja ka mešovitoj radnoj i habitacionoj sredini, pa njegovim (naročito mladim) žiteljima sve manje godi prava narodna muzika, koja je gradskom življu već početkom prošlog veka polako prestajala da biva ono što je nekada bila. Usmerenost tog prirodnog procesa je na taj način poznata, što inicira i prognozu da će istinske narodne muzike u sledećem veku biti samo onoliko, koliko je svesnim i promišljenim akcijama budemo očuvali.

Šta očuvanju narodne muzike u tom vremenu stoji na putu?

Na prvom mestu je narazumevanje i nedovoljno jasno razlikovanje narodne muzike kao zbira jednostavnih patrijarhalnih tonsko-umetničkih produkata, koje je u dvojnoj, funkcionalno nerazlučenoj ulozi stvorio sam narod, i autorske muzike za narodnu zabavu, čiji proces uobličavanja se završava njihovim publikovanjem. Zato u oblast logičke tolerancije ne može spadati shvatanje da je potrebno samo vreme „da se popularišu“, pa će one kompozicije u narodnom duhu koje tekstom i melodijom liče na narodne pesme „vremenom postati narodne. „

Da li je naša folk-muzika „deo svetske muzike?“

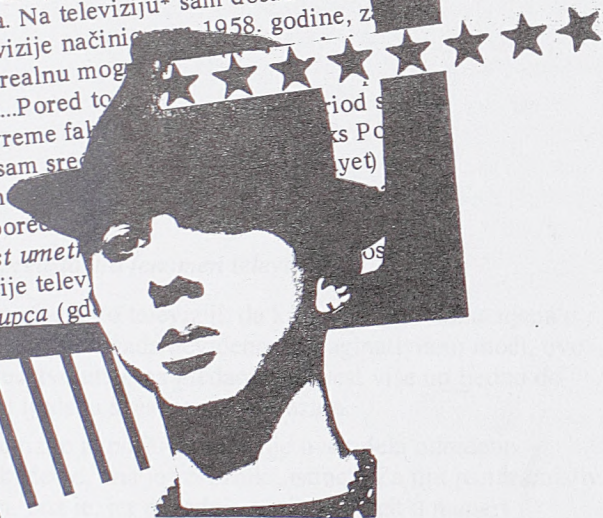
Deo svetske muzike su sve muzičke tvorevine nastale na svim geografskim širinama i dužinama, bez obzira na žanr ili subžanr, pa čak i kvalitet. Ukupna svetska muzika je veoma snažno uticala i utiče na sve bitne i druge promene i naše popularne muzike, koja se u okviru realnih mogućnosti razvija ambiciozno i u skladu sa proklamovanim i pozitivno podrazumevajućim funkcionalnim i drugim vrednostima. U tom neumitnom odnosu problem može biti i jeste u nesrazmeri kreativnih i drugih međusobno utičućih snaga, dakle, u udelu svakog od činilaca u zajedničkom muzičkom razvoju. Jedna od posledica mogućeg slabljenja zajedničkog razvoja može se manifestovati i kao globalno slabljenje određene vrste razvoja, što znači da razvojno zajedništvo upravo obavezuje na to da nemuzičkim zloupotrebama popularne muzike treba stati na put svim raspoloživim sredstvima. Ovakvo uklanjanje razvojnih prepreka neuporedivo je važnije od mnogih drugih, takođe važnih elemenata za obezbeđivanje uslova daljeg napretka domaće popularne muzike.

Ko i kako zloupotrebljava potrebe za narodnom muzičkom umetnošću i zabavom?

Do sada su takve tendencije uočavane na raznim stranama, naročito u trenucima stagnacije poslovnog delovanja estrade i s njom prirodno blisko povezane industrije nosača zvuka, ali i drugih aktera, ne izuzimajući ni štampu i elektronske medije. Vrlo često te poteze karakteriše upravo krajnje nelojalna destruktivnost: kako sprečiti nekog da normalno deluje, pri čemu su naročito aktivni učesnici u muzičko-estradnom biznisu i uglavnom kao njihovi eksponenti, pripadnici manjih, ali finansijski moćnih neformalnih grupa učesnika. Bilo je i suprotnih, pozitivnih primera, kao što je „Beogradski sabor“, koji je organizovala „Beogradska estrada“, pa grubo potisnut „Hit paradom“, prethodnicom sadašnjeg „Mesama“ i mekih drugih sličnih manifestacija. Zbog svega navedenog, pratioci kulturnih zbivanja period od poslednjih nekoliko godina u javnosti s pravom označavaju kao krizno vreme naše masovne kulture. Nisu, naravno, to jedini ni svi uzroci koji su navedeni, ali jesu najkrupniji i najuticajniji, pa pošto je konstruktivno delovanje nedovoljno organizovano i zato neprimereno slabo, pozitivni efekti izostaju, što nije dobro ni za jednog učesnika: stvaraoce, izvođače, medije, proizvođače nosača zvuka, a pogotovu pripadnike auditorijuma koji trpe posledice bez ikakve mogućnosti uticanja na krajnji ishod.

Takva kriza estradne delatnosti i produkcije nosača zvuka, kao estradi najbližeg medija koji produkciono prati i obuhvata dnevnu produkciju popularne muzike, prouzrokovala je poslednjih godina i opšte slabljenje interesovanja za novoproducirane nosače zvuka, pogotovu za izdanja najvećih proizvodnih organizacija te vrste. Sledstveno tome, reprezentativni koncerti i značajne promocije odabrane muzike nisu već dosta dugo mesta najznačajnijih muzičko-zabavnih događanja. Bogataške svadbe i ispraćaji u vojsku u najbogatijim selima i porodicama najčešći su povodi i prilike za nastupe najpoznatijih „turbo-folk“ zvezdá, kao i (kafanski i drugi) koncerti uz prisustvo naših ekonomskih iseljenika, tamo gde su njihove najveće koncentracije u Evropi, Kanadi, Australiji i SAD. Pri tom odavno više nije težište na muzičkim snimcima publikovanim posredstvom nosača zvuka, već na muzičkoj samopromociji, pošto čitava zabavno-muzička sfera pretežnije pripada ekonomsko-propagandnoj funkciji u muzičko-zabavnom biznisu. U suštini, stoga, ne treba očekivati nikakve razvojne neizvesnosti, a to znači da je izlišno očekivati šta, već kako će se to što je „u trendu“ dalje ostvarivati. Osim ako u nekom trenutku ne „budemo zatečeni“ pitanjem: „Šta mi to, zapravo, činimo?“, a pogotovu „Šta uporno odlažemo i izbegavamo da činimo u oblastima naših kompetencija?“

...postojalo u to vreme...
...1953-1954. film se nalazio u jednom stanju...
...pridavao značaj. Radio sam kao asistent, direktor...
...izvodnje, scenarist (adaptirao sam književna dela)...
...istor svih zanata. Na televiziju* sam došao već kao...
...or u korist televizije načinio... 1958. godine, za...
...samo ona daje realnu mogućnost...
...nim žanrovima...Pored tog perioda...
...evizija je u to vreme bila...
...stajanja. Imao sam sredstva...
...ax-Poul Fouché...
...om trenutku pored...
...emisije *Radost umetnosti*...
...ranje redakcije televizije...
...prvog stupca (gd)

estetika

Radoslav Lazić

UMETNOST TV REŽIJE I GLUME

*Razgovor s rediteljem i glumcem Brankom Plešom,
profesorom Akademije umetnosti u Novom Sadu*

Šta za Vas predstavlja fenomen televizije?

Pre no što počnemo o televiziji, da kažem da je suština njena u agresivnoj moći. Do sada neviđenom imaginativnom moći, ovo tehničko sredstvo utiče na gledaočevu svest više no ijedno do sada, ono tu ljudsku svest formira i razara.

Pragma televizije je politička. Iza nje uvek dela određeno političko ubeđenje, ona je izvoznik „istine“. Za nju je nazamisliv skepticizam, ona je, jer poseduje „istinu“, uvek u nameri „optimistična“, „demokratska“ i nadasve „razumna“. Uvek je sigurna, zbog sposobnosti da uspostavi posebne odnose privida između „istine“ i „događaja“. Tako, prividno solidarna sa svakim čovekom pred protivrečnostima, „slobodno“ i „objektivno“ prikriva i svoje, u suštini, duboko nedemokratske ciljeve.

Nema na svetu savremene televizije, koja, na ovaj ili na onaj način, ne propagira prijatne i demokratske liberalne utopije.

Zapadna televizija se održava na liberalnom konzumerizmu i sveprisutnoj reklami od kada postoji, ona je uvek „slobodna“ i za „demokratiju i prava čoveka“, ona se, moćna kakva je, kao eksponent moći, u svemu, ponaša kao vlasnik svih vrednosti i prioriteta solidarnosti, ljudskosti, kao posednik krajnjeg smisla. Ona diktira univerzalne moralne standarde! Ona je narcisoidna u svojoj veri o objektivnoj nadmoći vojnih i ekonomskih potencijala. Njen moral je moć.

U ovom, Srbiji nametnutom, ratnom okruženju, u ovom ratu za opstanak, saznali smo, na svu našu žalost, mnogo toga o svetu

preko televizije, ali i zamislili se o fenomenu tog „demokratkog“ medija.

Veliki centri moći u Francuskoj, Britaniji, Moskvi, a posebno Nemačkoj, Austriji uticali su na naše mišljenje. A najviše apokaliptične televizijske stanice Amerike. Odgovoriti na pitanje mogu jedino tako da kažem šta ja, i šta sada (a to nije nevažno), mislim o televiziji. Najpre se oslobađam i same pomisli da televiziju, kao tehničko i naučno dostignuće, pokušam da situiram među ona najveća dostignuća, otkrića dvadesetog veka, kao što su uspesi atomske fizike, tehnologije čipova, nuklearne genetike, genetskog inženjeringa, informatike itd.

Kao što ne mislim o fenomenu električne energije dok okrećem prekidač uz vrata mračne sobe u koju ulazim, ne mislim ni o sistemu komplikovanih, meni nepoznatih i nejasnih impulsa koji mi omogućuju da pritiskom na daljinski upravljač televizijskog aparata prizovem na njegov mali ekran odraz, zvuk i boju pokretne slike. Za ljude svih meridijana, pa i za mene, uz fenomen televizija uglavnom je vezana predstava o čudnim mašinama koje proizvode, emituju i primaju, podražaje nečega što je, uhvaćeno objektivima i reprodukcionim kolima elektronike, od stvarnog postalo imaginarno, a tako, kao živa slika i „istina“ i „zbivanje“.

A kad to „stvarno“ i tehnički upakovano u kasetu, u memoriju, „istina“ i „zbivanje“, kao ponovljeno reprodukovanje nisu drugo do simuliranje, jer je ono što je bilo objektivno, realno, davno iščezlo, prestalo da postoji, mrtvo je - ali se kao „živo“ proizvodi, vaskrsava i kao nadstvarno briše razlike između događaja i njegove prostorno vremenske dimenzije. Imaginarnost poseduje pouzdane i uverljive simptome same stvarnosti. Model stvarnog je mrtav, a kao nadstvaran živ je u zrcaljenju nestvarnog, ukinuta je razlika između živog i mrtvog. Film, svojom tehnologijom, nije uspeo da bude toliko agresivan, iako je i sam pokretna slika.

Nijedna mrtva stvar, među svim stvarima koje nas okružuju, nije toliko živa kao televizor, tj. televizija. Ništa ne deluje toliko sirovo u činjenicama, koliko prisutnost neke udaljene kamere. Televizija nam omogućuje da „dokumentarno“ i „autentično“ budemo u „centru nekog zbivanja“, kome smo, samo pritiskom na dugme, postali gledaoci i „živi“ svedoci.

Ali, od „autentičnosti“ i „stvarnosti“, i radikalne prozirnosti „informacije“ o događaju i njegovoj „istinitosti“, samo je korak do malverzacije i do manipulacije.

I da ne bih odugovlačio, da kažem: za mene je fenomen televizije, prevashodno, u umrtvljavanju stvarnosti, u umrtvljavanju, u

preradi istine - da bi se njima moglo manipulirati pomoću aparata „koji gleda čoveka“. Televizija je i prenošenje tih gledanja i pogleda, jer je „istina“ koju su svi „videli“, i njeno dejstvo ne može izbeći ni čovek koji nije pred njenim „očima“. Drugi su za nas „prisustvovali“. „Istina“ jedne televizijske informacije živi i kad je „informacija“ iz drugog centra poriče, jer se stvarnost pretvara u pretvaranje stvarnosti. Mislim tu na znatan deo programa svih televizija koji je neglašeno ideologiziran, na dnevne vesti, „o nama i svetu“, na agresiju zabave i reklame, što našu društvenost uteruje na klackalicu, od geografije erogenih zona do nametanja potrošačkog mentaliteta, i natrag. Televiziji je imanentan kič, bez obzira na to da li se ideologizacija ostvaruje u komunizmu i jednodužju, ili u kapitalizmu i demokratiji. Ne dokazuju li i svetske i naše televizije da je to „istina“ inače fenomenalnog sredstva za komunikaciju, koje bi moglo pomoći strategiji humanosti. Ali, nažalost, ideologizirana televizija, u službi svetske političke i ekonomske moći, satanizovala je poslednjih godina ceo jedan narod, srpski narod, svojim „ubedljivim“ montiranim lažima, zahvaljujući baš toj „istini“ koju je televizijska „živa slika“ prenosila u milijarde očiju izloženih obmani i želji da vide što „vide“.

Bilo bi utešno da je samo ova vrsta informatičke mreže diktirana i ideologizovana. Ona je to u svojoj sveukupnosti. I u celom svetu. Na svim kontinentima. Besomučni „idealizam“ jedne kompanije ne proždire nebulozne „sadržaje“ druge, jer svaka ostaje u svojoj „slobodi“. A različito informisani gledaoci ne žele da budu sami, okupljaju se u masu, tj. na svojoj stolici su masa sa televizijom. Nema stvarnosti, stvarnost je „slika“, nema iluzije.

Žan Bodrijar (Jean Baudrillard) ističe upravo to, da u ovom vremenu: „Iluzija više nije moguća zato što više nije moguće stvarno“. Evo kako dalje o temi simulacije, savremeni francuski filozof misli: „Nema više nasilja, postoji samo „informacija“; nema središta, nema periferije, sve je u prividnim prostorima u kojima samo još treperi efekat stvarnog.“

To je zamka fenomena televizije u svojoj suštini. Televizija se rodila u nebulozi ovog veka i učinila je još paničnijom. Televizija, iza koje uvek stoji veliki kapital, tera nas, uprkos svojoj ravnodušnosti i amoralnom delovanju, da je prihvatamo kao moralnu. Tera nas čak više da joj moralnost osporavamo i da joj se opiremo - da joj pomognemo da svaki smisao i sve smislove sabere u sebe. Jer, ona simulira da je stvarnost ono što ona prikriva da nam kao stvarnost otkrije. I činjenice, „vidne“ i „očevidne“, simulira i razotkriva ih u okviru veštačke operacije

skrivanja - a postupak je samo naizgled paradoksalan. Jer, kao državni ili privatni, partijski ili konzorcijski, nacionalni ili transnacionalni kapital, nije obavezna prema društvu. Proizvođenjem emisija, posebno onih ciljanih na „istinu“ informacije, kao proizvođenjem robe kojom se može ideološki manipulirati svest građanina, kao u oblicima robne razmene, televizija uvek daje manje vredno za veću vrednost. (Moralnost je uvek pod znakom pitanja.) Televizija uvek više dobija nego što daje, jer u formiranju moralne i političke svesti dobija neviđenu snagu i jer je, u vreme informatike, koju je i sama podigla na najviši nivo, postala potreba ljudi. Neophodna, čak nasušna potreba ali jednosmerna. Jer, medij onemogućava jednakost u ovakvoj (robnoj, trgovačkoj) razmeni. Ideologija je vlasnik koji samo prodaje. Prodaje, gledanog, gledaocu. A gledalac neselektivno sve kupuje, pretvoren u neautentičnog manekena, piona, lihvarskog novca i njegove moći, lihvarskih kamata u razgrađivanju duhovne strukture jedne moći, čiji se nepotrebni ostatak oplođuje promenom vrednosti žive čovekove ličnosti.

Ali uticaj može biti i koristan, zbog često benignog karaktera odnosa televizije prema pomenutom vlasničkom otuđivanju. Recimo, u emisijama naučnog, kulturnog i umetničkog sadržaja (ali i tu pod kontrolom i ne bez vlasničkog odnosa: autori, dela, poruke, propaganda, korist i trgovanje itd.) uz neprevaziđene potencijale i koncentraciju informacija, televizija se, prema ciljanom gledalištu, više ili manje, odriče svog lihvarskog interesa. Pretpostavimo i da gubi, i pristaje da gubi, od osnovnog interesa koji je kao medij dnevnih informacija najdirektnije karakteriše.

Međutim, ne ispušta mušteriju, koja samo kupuje, ona ga i kreditira. Kulturno-umetničkim, sportsko-rekreativnim, zabavno-popularnim, popularno-naučnim, svim vrstama šund i kič emisija kreditira mase, koji u istom dućanu vraćaju ono što su kupili istom vlasniku. I televizija postaje dnevni hleb, nasušna potreba. Da televizija razume smisao tog otuđenja dokazaće se prisustvom u tom „hlebu“ i potaše, i kukuruza, i štirka i cementa, pa i drugih probavljivih ili manje probavljivih stvari. Televizija što niže cilja, to više apsorbuje.

Samo, ipak, ne zaboravimo da je televizija veličanstveno oruđe u rukama ljudi. Za mene je ona deveto čudo sveta. Svet se više ne može zamisliti bez nje.

Uprkos vlasničko-ideološkim, manipulantskim aspiracijama dragoceno je ono što ona kao medij može - pa i u humanom smislu. A ni svoje humane misije televizija se ne odriče. Da li je to igra - neka ostane bez odgovora.

Iz svega što sam rekao vidi se da su mi više bile pred očima njene deformacije.

Ali već zbog dece i sjajnih dečjih emisija širom sveta, treba hvaliti televiziju. O, Muppet Show! Da se potvrdi pravilo - izuzetak.

Televizija razara prirodno bivstvovanje, čini ga prividnim, kao prividan „prostor“, prividnu „stvarnost“, prividnu „istinu“. Ona iz privida formira bivstvovanje čovekovo, a na sebe ne preuzima nikakvu odgovornost. (Filozofija iz prirodnog bivstvovanja vodi čoveka do bivstvovanja - ali televizija je mrtva stvar, a govori ljudima šta i kako da rade.)

Sa filozofom se obzir na sebe i na svet izrazio sa tri reči: mislim - dakle, jesam. Sa televizijom bi, avaj, glasio: jesam sa televizijom - dakle, mislim!!

Svaka televizija, u principu, održava „status quo“. Televizija podstiče moralnu dvosmislenost. Divinizira propagandu kao suštinu opštenja. Ona je za mase. Svaka je navodno slobodna i demokratska. Televizija zamenjuje etičare i filozofe, naučnike i umetnike, svojom Madonom i svojim Ramboom.

Šta je estetski predmet TV režije i glume?

Veoma se dvoumim pred pitanjem šta je estetsko uopšte, i teško bih razlučio šta je estetski predmet glume i režije, u principu - a pogotovo na televiziji. No, o tome bi se, ipak, moglo govoriti - ali suviše spekulativno.

Kako da se iz otvorenosti prema svetlu, ili učešća i udela svega u predmetnosti glume (i režije), ostvari vraćanje u poiēsis, pokazan iz mimesisa. Estetski predmet je čovek kao cilj sveta. Čovek izvor očovečenja. Priznajem tu odrednicu, a „ovde i sada“ tog čovekovog sveta, mora s ekrana dejstvovati humanistički. To je jedna istinita ideja, i kad nju imamo možemo ići dalje. (Spinozina je rečenica: Habemus enim ideam veram.) I dok sam u estetsko-etičke relevancije televizije u kojoj sam radio verovao, estetski predmet, i u glumi i u režiji, video sam u proživljavanju sveta na etički način. Čovek kao istinski ljudska bitnost. To je humanistička odgovornost pri stvaranju tog imaginarnog što zalazi u sve domove, pred sve duše mnogomilionskog gledališta, to je dužnost da se estetski predmet izvodi iz etike. Brzo ćemo se složiti da je pitanje etike uvek otvoreno, da ne postoji jedna etika (opet imamo *jednu* ideju!), ali da bi ona bila etika mora unapređivati moralnost, ljudskost odnosa među ljudima, mora zagovarati misao o humanizmu i humanosti. Predmetnost

estetskog, fenomenologijska redukcija obremenjava značenjem, znakovima, pa je baratanje njima sjajna šansa da se vratimo egzistenciji prirodnih stvari.

Svakako gledate igrane programe televizije? Ta „estetika“ retko može da se ne pokaže kao: „Ne gledate vi televiziju, nego ona gleda vas!“ - što je čista manipulacija. Da. Vi ste gledani, da bi vas televizija podvrgla svom modelu!

Televizijom vlada njen imperativ svemoćnosti. Ona ubija individualni govor. Ona želi da ovlada gledaočevim subjektom i da ga razobličienog („ja mislim kao televizija“) podvrgne svom „estetskom“ modelu.

Estetika glume na televiziji, ne znam šta je to. Sapunska serija i razna lamatanja, šta je to? Uzmicanje od svakog smisla? Pa tekstopisci koji brbljaju? Režija koja ima sve u rukama i manipuliše. Opasno je što taj medij otupljuje čula čovekova.

Koji je osnovni umetnički zadatak reditelja i glumca na televiziji?

Boriti se protiv hiperprodukcije pomenutih „sapunskih“ tupavosti, praznine duše, kancerogenih supstrata za istinitost. Ali, šta da se radi protiv logike medija, koji i pored mogućnosti da dohvati smisao, u principu, katastrofalno izvitoperuje ono čega se dohvati. Jedinu uočljivu iznimku, no ni ona nije slobodna od propagande, čine emisije iz nauke i njene primene.

Duhu i umu kao da su zatvorena vrata televizijâ. I na televiziji se zna da mišljenje ništa ne utemeljuje, ono priprema čoveka, ali ne za ono što televizija nudi.

Svi televizori sveta pršte od spotova koka-kole, od simulirane erotike, od američkog šunda. Takva televizija postaje sudbina. Kao u onom filmu o Tomiju, iz televizijskih aparata celog sveta, kulja smeće jedne civilizacije.

Kakva su Vaša umetnička iskustva reditelja i glumca iza elektronskih i filmskih kamera i ispred njih?

Bolje je da o svojim iskustvima ne govorim. Na Televiziji Beograd, u razdoblju od deset godina, od 1971. režirao sam 14 TV drama ili filmova. Od relevantnih izdvojio bih ove: Ežen Jonesko: *Čelava pevačica*, Alen Deko: *Rozenbergovi ne smeju da umru*, Maks Friš: *Kućevlasnici i palikuće*, Dejvid Stori: *Proslava i Embouz Birs: Prokletinja*. A od domaćih autora: Ksaver Šandor Đalski: *San doktora Mišića*, Rastko Petrović: *Sabinjanke*, i tri filma po Simi Matavulju: *Frontaš*, *Grešno dete* i *Spiritiste*.

Za film *Prokletinja* po Birsu, nagrađen sam prvom nagradom televizijskih reditelja Jugoslavije.

Koje tehnike najradije primenjujete u svojim TV režijama i zašto?

Najbolja, u novim uslovima elektronike, najprikladnija tehnika za realizaciju televizijske režije jeste TV film.

Snimanje takozvanih TV drama, ako je u povojima televizije i imalo nekog smisla, danas je anahronizam.

Čim se izražavate pokretnom slikom, a TV kamera to i čini, vi ste u mediju filma. Ostale tehničke i tehnološke razlike su bespredmetne za ono što zovete estetikom režije na televiziji.

U kakvom su odnosu TV režija i gluma prema dramskoj, filmskoj, radijskoj i drugim oblicima režije i glume?

Pitanje staro kao ono o razlici između pozorišne i filmske glume. Znam odgovor, ali bi trebalo sesti i o tome napisati ozbiljan esej. (Samo kome bi on mogao da ustreba?) Za ovaj razgovor, samo jedno: razlika je u odnosu na medij u kome se gluma i režija ostvaruju. Možda bi bilo bolje proširiti i problematizovati pitanje o estetskom predmetu?

Šta mislite o pozorištu i filmu na malim ekranima? Kakva su Vaša iskustva iz TV prenosa i emitovanja filmskih dela na televiziji?

To je u suštini tužno pitanje. Neka vas ne iznenadi moj radikalan stav, ali, uveravam Vas, da u njemu nema nekog posebnog ekskluzivizma ili netrpeljivosti.

Po mom mišljenju, a znam da se sa mnom ni pozorišni ljudi neće sasvim složiti, televizija ne bi trebalo, ama baš nikada, da uđe u pozorište da prenosi ili snima predstavu. Televizija na taj način ubija pozorište.

To je unošenje mrtve stvari, razorne mašine, u živ organizam. To je prava smrt pozorišnog medija.

To je nekritičan i rušilački, tehnički čin mašina koje kasape telo scene, i od fluida ljudskih kontakata, namenjenih isključivo prisutnim ljudima, fabrikuje otpatke svoje robe.

Film, za razliku, ali takođe kao mrtva stvar, estetsko proizvodi likovno-kinetičkim sredstvima, i, kako-tako, može da se brani, iako je prikazivanje filma na televiziji, ne računajući samo na

tehnološke posebnosti, ipak poniženje medija starijeg i estetski prostranijeg, sveobuhvatnijeg od televizije. (Zato nema izgleda da će nestati!)

Ali, svemoćna politički, finansijski i razgranatošću, televizija može sve da plati. Da se sve ne prodaje, pa i film, ko bi pristao da se televizijskim prikazivanjem potru njegovi osnovni kvaliteti. Jer, ma koliko tehnički medij, film kao i živo izvođenje muzike zahteva salu, svoju vremensko-prostornu dimenziju.

Kakav je umetnički, moralni i profesionalni status reditelja na Televiziji Beograd?

To pitanje trebalo bi da se postavi onima na koje se i odnosi. I profesionalni i moralni problem jeste u upotrebi moći prema saradnicima. I prema gledaocima.

Ali ljudi se boje da tako misle.

Koje ličnosti i pojave su dale najveći doprinos estetskoj evoluciji i umetničkom statusu TV režije i glume na Televiziji?

To je stvar istorije. Ali istorija, posebno prema tvorevinama efemernim kakva je i televizija, nema pouzdan kriterijum.

O doprinosima pojedinaca ne mogu da rasuđujem, jer ih nisam pratio - a i nije na meni da prosuđujem.

No, istini za volju, i pored svega što sam rekao o televiziji uopšte (i onoj zapadnoj), drago mi je da ustanovim da je bilo i programa, i emisija, i reditelja i glumaca, i ostalih stvaralaca, koji su ostvarili i ostvaruju ozbiljne umetničke, dokumentarističke i druge rezultate.

Kakva su Vaša iskustva s cenzurom i samocenzurom na Televiziji?

Vratili bismo se u period kada je cenzura javno i institucionalno promovisana, i održavana, i kad se, delujući dugo i odrešito, uselila i kao nametnuti i kao prihvaćeni korektiv u sve stvaraoce na televiziji, posebno one iz programa koji su imanentno politički.

Pa, cenzura i samocenzura postoji od kada je boga i vlasti, postojala je svakako u komunističkim režimima, postojala je i postoji i u kapitalističkom i demokratskom društvu, u biti svakog sistema vlasti. To je cena nikad osvojene slobode.

Bilo bi dobro da je u humanosti utemeljen moralni kodeks jedina stvaralačka cenzura. no, nažalost, o etiku može svako da se ogreši, glavno je da se ne ogrešuje o vlast i sistem.

Kako vidite budućnost Televizije i TV režije i glume na malom ekranu?

Nisam toliko dalekovid. Nisam, verovatno, uopšte. I ko zna kako će se dalje razvijati to što se danas zove televizija i da li će se uopšte tako zvati.

To će se, pretpostavljam, desiti za pola stoleća, a možda i daleko pre.

Međutim ono bitno, ono što podrazumevamo kad govorimo o fenomenu glume, glumačke svrhovite, ciljane igre, i smisaonog delovanja uvek će ostati pred pitanjima humanosti i iskušenjima humanizma.

Možda će neke klonirane ljude daleke budućnosti neka sofisticirana robot-mašina održavati u etičkim odnosim, možda će sve biti „kao na nebu“? Ili će im celo nebo, kao i nama, ostati mrtva kutija simulacije života. A život će biti gde njih ne bude.

Koji su Vaši umetnički i profesionalni saveti budućim rediteljima i glumcima na Televiziji?

Teško je savetovati. Nikome ne bih preporučio. Bolje bi bilo kada bi iskusan čovek mogao da bude kao onaj Selindžerov „Lovac u raži“, koji bi predupređivao padove. Posebno, etičke - ljudske. A to mi izgleda i teško i nemoguće.

Bolje je, lagodnije je verovati da će se, kao i uvek, mladost, kao i Čovek od kada postoji, morati sukobiti sa sobom i svetom, i iz toga doći do zaključka da je, sigurnosti i umnog održavanja radi, nužno i bitno, otkrivati stalno ono što je lažno, nestvarno, mrtvo - i da samo sam čovek mora doći do tajne, do istine.

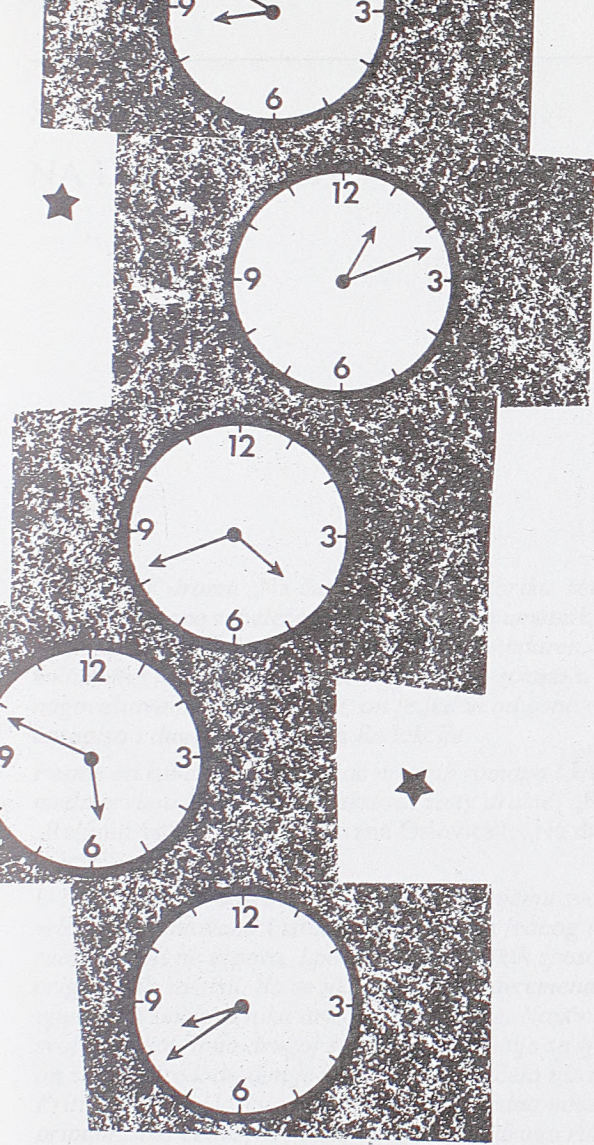
Otkrivati tajne i biti istinit. Možda.

PLEŠA, Branko - glumac, reditelj, dramski pedagog - rođen je u Kiseljaku kraj Sarajeva, 16. marta 1926. Završio je studije glume u Zagrebu, a diplomirao na Pozorišnoj akademiji u Beogradu. Među dramskim ulogama koje je tumačio na sceni Jugoslovenskog dramskog pozorišta predstavljaju vrhunska ostvarenja:

Ivan Karamazov u *Braći Karamazovima* Dostojevskog, Markiz od Poze u Šilerovom *Don Karlosu*, Edgar u Šekspirovom *Kralju Liru*, i dr. Svoju glumačku umetnost potvrdio je i na filmu, televiziji i radiju. Njegove interpretacije su upečatljive, karakteriše ih naročiti izraz i inteligencija. Uporedo sa stvaralaštvom glumca, on se šezdesetih godina posvećuje režiji u teatru, na filmu (*Lilika*), radiju i televiziji. Režija komada Suhovo-Kobilina *Tarelinova smrt* donosi mu nagradu Bitefa. Pleša je profesor glume na Akademiji umetnosti u Novom Sadu. Zahvaljujući svojoj svestranosti Pleša je, bez sumnje, jedan od najizrazitijih ličnosti savremenog jugoslovenskog pozorišta. Dobitnik je nagada za umetnički rad. Autor je više eseja o pozorišnoj umetnosti. Objavio je knjigu *Boje praznine*, Sterijino pozorje - Akademija umetnosti, Novi Sad, 1990, za koju je dobio Sterijinu nagradu časopisa „Scena“ za teatrologiju. Od 1971. na Televiziji Beograd režirao je 14 TV drama i filmova, među kojima se posebno ističu: *Čelava pevačica* Ežena Jonska; *Kućevlasnici i palikuće* Maksa Friša; *Sabinjanke* Rastka Petrovića; *San doktora Mišića* Ksavera Šandora Đalskog; tri filma po

delima Sime Matavulja: *Frontaš*, *Grešno dete*, *Spiritiste* i *Prokletinja* po Birsu, film koji je nagrađen prvom nagradom Udruženja televizijskih reditelja Jugoslavije. Kao glumac izrazite savremene ekspresivnosti, svoja bogata izražajna iskustva sa dramske scene, radija, velikog ekrana uspešno ostvaruje i na malom ekranu televizije.

vremeplov

Sveta Lukić

NA DAN POŽARA

Birajući TV dramu „Na dan požara“ za rubriku, želela sam da u časopisu ostane zabeležen jedan svestrani umetnik, autor velikog raspona kakav je Sveta Lukić. Višestruko nadaren, uvek u žiži kulturnih i javnih događanja, uključen svestrano u sve što nagoveštava prave vrednosti, on je jedan od osnivača našeg časopisa i dugogodišnji član Redakcije.

Pesnik od rane mladosti, pisac mnogih romana i književnih kritika, među prvima kod nas piše tekstove za tv drame: „Posle odmora“, „Reginin sat“, „Kalendar Jovana Orlovića“, „Na dan požara“, „Slom“...

U tv drami „Na dan požara“ uspeva, na njemu svojstven način, vrlo dokumentovano i istinito, kroz dramu jednog naučnog radnika koji ne uspeva, i pored svojih velikih sposobnosti i originalnih zamisli, da se uklopi u naša savremena previranja, da uputi vrlo smelo kritiku društvu u to vreme. Naučnik se bori za svoj projekat, a na drugoj strani su institucije sa ljudima od kojih on zavisi. Predodređen je za žrtvu zbog spleta niza okolnosti. Pritisnut je prošlošću nad kojom lebdi i jedna mladalačka ljubav, i pripadništvo četništvu i samrtna ispovest druga ranjenog na sremskom frontu. Pritešnjen sadašnjošću oko koje se pletu ljudski karijerizmi, i nerazumevanje najbližih saradnika. Na svim tačkama tako široko otvorenog fronta naučnik doživljava poraze. Njegova ličnost propada, a degradaciju doživljavaju i ljudi oko njega.

Olga Božičković, u kritici u dnevnom listu „Politika“, 6. marta 1969. godine, okarakterisala je ovu, nesačuvanu dramu kao uspeo eksperiment, a čitav poduhvat (prvi put se radilo sa četiri kamere) kao novatorstvo u televizijskom pristupu, uz pohvale reditelju Arsi Jovanoviću.

Sveta Lukić:

NA DAN POŽARA

Režija: Arsenije Jovanović

Uloge: Ljuba Tadić, Olivera Marković, Sima Janićijević, Đuza Stojiljković, Ljubiša Jovanović, Stevo Žigon

Emitovano: 3. marta 1969.

c/b tehnika

Trajanje: 56,27

Emisija nije sačuvana

* * *

GLAVNA LICA:

Doktor RANKO STRIČEVIĆ, *40 godina*, viši naučni saradnik
Tehnološkog instituta u Beogradu

Doktor JASNA PAJIĆ, *oko 30 godina*, naučni saradnik
Tehnološkog instituta

LALE, *oko 30 godina*, doktor tehničkih nauka, predsednik
Naučnog veća u Institutu

DOŠEN, *oko 50 godina*, potpredsednik Savezne komisija

VIŠNJIĆ, *50 godina*, saradnik Savezne komisije

Profesor ĐOKIĆ, *oko 70 godina*, istoričar

OSTALA LICA:

DIREKTOR Tehnološkog instituta

Asistent PETROVIĆ

LABORANTKINJA u Institutu

Portir Instituta

Sekretarica Savezne komisije

Kelner u restoranu „Vardar“

Šankerka u restoranu

ŽENA Stičevićeva

Beograd, ovih dana

Zgrada Prirodno-matematičkog fakulteta u Ulici braće Jugovića. Dan. Na tabli kod ulaza u zgradu piše: TEHNOLOŠKI INSTITUT U BEOGRADU. Pored table, samo u odelu, bez zimskog kaputa, smrznut, cupka sredovečan čovek (direktor Instituta). Uobičajena atmosfera na ulici. Iz pravca Kalemegdana stiže ulicom pred zgradu automobil sa crvenim tablicama. Iz njega izlazi elegantan funkcioner (Došen). Direktor Instituta, zagledan na drugu stranu, ne primećuje to. Utoliko naglije skoči kad spazi Došena, prileti mu, tapše ga po ramenu. Propušta ga ispred sebe u zgradu. Kroz staklo se vidi njihovo gubljenje u hodniku. Na fonu te scene idu natpisi za špicu. Šumovi ulične vreve kombinovani sa muzikom.

Sala za sednice u Institutu, dan. Sastanak naučnog veća Instituta sa Došenom kao predstavnikom Savezne komisije. Diskusija se uveliko vodi. Osim nužnog opisa, i to ne odmah na početku, ova scena treba da se odvija u smeni krupnih planova lica - učesnika u diskusiji.

STRIČEVIĆ: Ovo pitanje za mene je u stvari pitanje sudbine nauke u malim i nerazvijenim zemljama... (Žamor.)

GLASOVI (off): Ne preteruj! Nije tačno! Zašto da nije tačno? Pustimo ga dalje!

STRIČEVIĆ: Dobro, možda je nezgodno što baš ja govorim načelno i uopšteno, jer sve ovo ipak je vezano za jedan moj rad.

DOŠEN: Čuvena Stričevićeva metoda za dobijanje nafte...

PETROVIĆ: Pardon, nije za dobijanje nego za prerađu nafte.

DOŠEN: Tačno, druže.

PETROVIĆ: Molim!

STRIČEVIĆ: Izvinite, nastavio bih. Prvo, taj moj rad nije morao da bude moj; danas, sasvim sigurno, on nije više samo moj. Za vreme mog boravka u Francuskoj, saradnici njihovog nacionalnog tehnološkog instituta počeli su ozbiljno da razrađuju izvesne aspekte u primeni te metode. Otkako sam se vratio u Beograd, grupa ljudi, mojih najbližih saradnika - Jasna... doktor Jasna Pajić, zatim Lale, zatim Petrović - daleko su odmakli u razvijanju početnih ideja. Danas ja više nisam jedini istraživač. Verovali ili ne, ja ne samo što nisam jedini, nego uopšte nisam glavni istraživač. Zaista nisam.

JASNA: Ja ne razumem zašto se doktor Stričević ovde brani kao da je za nešto on kriv. (Nečiji smeh. Izvesno komešanje u sali. Predsedavajući Lale zvoni.)

PETROVIĆ: Osnovni je problem sledeći: na ovoj sednici pravi se zbrka između profesionalnog, rutinskog posla na jednoj strani, i naučnoistraživačkog rada, na drugoj strani.

STRIČEVIĆ: Molim da dovršim misao. Našem Institutu Savezna komisija nudi učešće u jednom međunarodnom projektu koji je vrlo zamašan. To je, kao što znamo, proučavanje problema prerade nafte u svetu na osnovu klasične, opšte usvojene Šumanove metode. Mi treba tu da radimo deo o Jugoslaviji. Molim, materijalni uslovi su povoljni, rok je realan, čak komotan. U najmanju ruku, za te tri godine, a vrovatno i još koju posle toga, neće se postavljati problemi opstanka našeg Instituta.

DIREKTOR: Znamo to svi vrlo dobro, druže Stričeviću.

STRIČEVIĆ: Ja samo želim da iznesem sve argumente za, kao i one koji su protiv. Nama se, znači, nudi jedan dobar posao, ali posao koji je rutinski. Šta znači ispitivati probleme prerade nafte prema Šumanu?!

DIREKTOR: Pa dabome, to vama nije dovoljno naučno.

STRIČEVIĆ: Taj posao treba da obavlja jedan ozbiljan naučni institut. Njegov direktor verovatno zna da se nalazi na čelu ustanove koja nije naučna na papiru, nego je već dokazala da ume da radi najteže stvari u svom domenu...

DOŠEN: ...kao, na primer, da razvija metodu doktora Stričevića.

STRIČEVIĆ: Nisam mislio na to. Projektom koji sam ja otpočeo, istraživanjem nove metode za preradu nafte, Institut samo ima šansu - podvlačim, samo ima šansu - da pruži svoj važan prilog nauci, ali isto tako i industriji, i to pre svega domaćoj industriji prerade nafte.

DOŠEN: E, vidite, to tek treba dokazati, moj dragi doktore.

STRIČEVIĆ: Ništa lakše. Dokazi već postoje. Treba samo malo razumevanja da bi se finansirao projekat koji mi radimo i koji jedino možemo da radimo na našem domaćem materijalu, s obzirom na prirodu izvora kao i na sastav nafte...

DOŠEN: *(više za sebe)*: Ali odakle sredstva?

STRIČEVIĆ: ... Umesto toga, sledećih nekoliko godina čime bi morali da se bave naši istraživači? Problemima prerade nafte prema Šumanu. A za to vreme naša najveća šansa propada nepovratno.

DOŠEN: Vi to, dakle, tako ocenjujete?

PETROVIĆ: Ljudi, za pet godina neko će tu našu metodu razraditi kao od šale.

DIREKTOR: Drugovi, ja ne znam te stručne stvari tako kao vi...

STRIČEVIĆ: *(više napravi grimasu no što izgovori)*: Pa što se večito hvališ što ne znaš?!?

DIREKTOR: *(uhvati njegovu reakciju)*: Ti meni nudiš mačku u džaku. A ako neko drugi uzme posao, ako mi uzmu Slovenci taj posao, ja ću upropastiti egzistenciju dvesta pedeset ljudi, koje nosim ja na leđima - a ne vi naučnici, razumeš ti mene.

DOŠEN: Ako mi dozvolite, ja bih uzeo reč samo radi jednog kratkog objašnjenja. Naime, u pitanju je ovo. Želim da uverim druga doktora Stričevića da mi u Saveznoj komisiji nemamo nameru da uništimo našu nauku, kao što se izgleda drug doktor boji. Naprotiv, mi se samo trudimo da u novoj, vrlo složenoj situaciji pronađemo nove puteve finansiranja naše nauke.

STRIČEVIĆ: Hvala na objašnjenju.

DIREKTOR: Druže Došen, želiš li ti još da govoriš?

DOŠEN: Još? Ne.

DIREKTOR: Dobro, drugovi, onda ću ja. Ja bih drugu doktoru Stričeviću ovde pred svima i pred drugom Došenom javno i otvoreno rekao da se on olako poigrava ugledom Tehnološkog instituta.

JASNA: On se poigrava?!

DIREKTOR: Jeste, drugarice, on se poigrava ugledom jedne institucije koja je u svakom pogledu postizala dosad zavidne rezultate.

JASNA: Pa to su, direktore, pre svega, njegovi rezultati.

DIREKTOR: Drugovi, ja ne bih ovde sada upotrebljavao fraze o zaslugama, jer zasluga imaju i oni koji možda nisu trošili državne pare na naučne teorije, ali su organizovali normalan život i ran Instituta, pa prema tome i to je teranje teorije.

PETROVIĆ: Tačno je da se teorija tera, tera se iz Instituta.

DIREKTOR: Kakvi su to vicevi?

DOŠEN: Drugovi, molim vas, umirite se! Kuda to vodi?

LALE: Ja, kao predsedavajući... hoću ja... hteo sam da kažem ovo: Ja kao istraživač moram da budem za Stričevićev projekat; to je pouzdana i plodna osnova za naučni rad našeg Instituta za celu jednu deceniju. Ali, ja takođe razumem... ja prihvatom direktorovo zalaganje, kao i poziciju druga Došena. Jedini izlaz za ovaj Institut u sadašnjoj situaciji jeste da prihvati međunarodni projekat o problemima prerade nafte prema Šumanu.

Grobna tišina.

LALE: Ja sam odlučno za to da prihvatimo taj projekat. Mi ćemo sami obaviti sav taj posao. Naša je stvar kako ćemo to učiniti i koliko ćemo vremena i sredstava odvojiti za dalji rad na Stričevićevoj metodi. Sve drugo je utopija koja vodi i propasti Instituta i propasti naše naučne ambicije.

JASNA: Kako možeš!?!

PETROVIĆ: Jutros, pred početak sednice, naš kolega Lale imao je sasvim deseto mišljenje.

JASNA: Lale, povuci reč - ili ja ovde izjavljujem da si ti...

LALE: Rekao sam sve što sam imao.

JASNA: Ti si lažov!

Buka.

LALE (*zvoni*): Ima reč drug direktor.

DIREKTOR: Drugovi, istup drugarice Jasne Pajić, doktor Jasne Pajić... ja nemam reči kako da ga okvalifikujem. Ali znam da se to ni u kom slučaju ne može tolerisati u našoj sredini, a posebno na ovakvom jednom skupu. Ja predlažem da najoštrije osudimo ovaj ispad.

JEDAN GLAS (*off*): Slažem se.

JASNA: I ja se slažem.

Jasna pakuje stvari, ustaje s mesta, kreće prema vratima.

DIREKTOR: Drugarica samovoljno napušta naš sastanak. Molim da se to konstatuje.

JASNA: (*sa vrata*): Lakše ćete me osuditi. (*Tresne vratima.*)

DIREKTOR: Drugovi, ja predlažem da osudimo ispad drugarice doktor Jasne Pajić. Zatim predlažem da se bez uzbuđivanja, mirno i dostojanstveno izjasnimo za projekat koji nam je predložila Savezna komisija.

DOŠEN: A ja, drugovi, savetujem da se sednica koja ima ovako nenormalan tok sada završi...

LALE: Ja se slažem.

176] PETROVIĆ: Ni govora. Šta smo rešili?

Stričević polazi prema vratima.

DIREKTOR: Eto, i drug Stričević bez pitanja...

STRIČEVIĆ: Ja ću se vratiti, ne boj se!

Hodnik i laboratorija u Institutu, dan. Stričević trči kroz hodnik, zaleti se i otklizna po mermeru do jednih otvorenih vrata. Na vratim se sudari sa Jasnom, obučenom za izlazak. Šaljivo je poljubi.

STRIČEVIĆ: Sjajna si, mazo!

JASNA: Idem kući. Dosta mi je za danas.

STRIČEVIĆ: Sačekaj me kod „Vardara“.

JASNA: Uh! Sama.

STRIČEVIĆ: Ma neće ovo dugo.

JASNA: Dobro.

Stričević i Jasna se razilaze. Unutra, u laboratoriji, radi laborantkinja. Odvija slavinu, iz koje kaplje tečnost u epruvetu, sve brže i brže.

Montažni prelaz.

Restoran „Vardar“, dan.

Montažni prelaz.

Iz slavine tečnost puni kriglu. Šankerka sipa pivo. Kelner uzima punu kriglu. Kroz restoran „Vardar“, na uglu Njegoševe i Borisa Kidriča ulice, kelner nosi kriglu ka uglu u kome sedi Jasna čitajući novine. U restoran ulazi doktor Stričević. Posle familijarnog pozdrava sa kelnerom, prilazi Jasni.

JASNA: Pobogu, zar dosad?

STRIČEVIĆ: Izvini.

JASNA: Nije važno. Kako se završilo?

STRIČEVIĆ: Bez veze.

JASNA: Nemoj da me plašiš.

Stričević poručuje jelo za oboje.

JASNA: Kaži već jedanput.

STRIČEVIĆ: Nije strašno. Nije, zaista. Prvo smo došli dotle da glasamo, pa smo onda odustali, pa odložili definitivnu odluku...

JASNA: Šta to znači?

STRIČEVIĆ: Najgore je što se većina već opredelila za projekat Savezne komisije.

JASNA: Ja mislim da je Lale kriv za sve. On ih je povukao za sobom.

STRIČEVIĆ: Dosta o tome. (*Kelneru*): Branko, daj meni jednu rakiju.

JASNA: Što si ti danas nervozan! Kao pseto.

Stričević uzima novine, rasejano ih okreće.

JASNA: Jesi li pročitao?

STRIČEVIĆ: Šta?

JASNA: Možda se ja varam.

Jasna mu pokaže jedno mesto u novinama.

STRIČEVIĆ: Jesam. Još jutros.

JASNA: Bio bi red da odeš na sahranu.

STRIČEVIĆ: Ne znam.

JASNA: Jedanput si mi na ulici pokazao tu tvoju najlepšu drugaricu iz detinjstva.

STRIČEVIĆ (*citira*): Piše: „tragično preminula“. Ne, to je nemoguće. Ona da se ubije?!?

JASNA: Zar ti je nekad bila bliska?

STRIČEVIĆ: Ko?

JASNA: Pa ona.

STRIČEVIĆ: Nora?

JASNA: Pitam: da li ti je nekad bila bliska?

Stričević žurno ispije rakiju.

STRIČEVIĆ: Nema više takvih. Nora - to je poslednja devojka starog Beograda.

JASNA: Razumem.

STRIČEVIĆ: Ne razumeš ti to.

JASNA: Taman posla!

U najnezgodniji čas upada Lale u restoran. Kasno ga primetivši, Jasna nije uspela da ga predupredi. On ne shvata situaciju, nego ide za svojim mislima.

LALE: Jedva vas nađoh.

STRIČEVIĆ: Šta je novo?

LALE (*pokušava da bude duhovit*): O, izvinite ako smetam, gospodine doktore. Ali nas dvojica radimo zajedno u Institutu, imamo neke probleme od jutros...

STRIČEVIĆ: Nas dvojica? Koješta!

Stričević odlazi u WC. Lale sedne za sto.

LALE: Šta mu je?

JASNA: Bolje ti kaži šta je tebi. Jesi li ti idiot ili poltron?

LALE: A ti šta si?

JASNA: Posle onog tvog govora stvarno više nisam pametna.

LALE: Dobro, pustimo sad to što si ti mene uvredila. I saslušaj me jedanput, majku mu. Dosta sam ja slušao vas. Danas sam u poslednji čas uspeo da pohvatam konce i direktoru i Komisiji i onom opasnom Došenu. Ljudi, pa mi umalo nismo sami prodali Institut! Časna reč!

JASNA: Šta lupetaš, sreće ti?

LALE: Pazi ovako. Šta je logika Komisije? Oni pokušavaju da izbegnu dalje finansiranje našeg Instituta, koje je skupo, a nije nimalo rentabilno. Dok mi razvijemo Stričevićevu metodu, pa dok je prihvati ili ne prihvati naša industrija... Iha, koliko treba da protekne! A celo to vreme mi jedemo pare Savezne komisije, pare koje bi ona na nekoj drugoj strani možda zgodnije obrnula... Razumeš?

JASNA: To je piljarska logika.

LALÉ: Pa tačno, ali oni idu na to. I taman im je dobrodošla ta međunarodna ponuda. Nešto ti daju u ruke; znači, nisu te prosto izbrisali, pa ne možeš da se ljutiš ni zbog toga što neće da finansiraju rad na Stričevićovoj metodi. Je l' razumeš sada?

JASNA: Ne. Glupa sam.

LALÉ: Pazi sad ovo. Od momenta kad je shvatio da mi nećemo taj rutinski posao prežvakavanja Šumanove metode, da mi hoćemo da se bavimo naukom a ne tezgrarenjem... E, onda je Došen pošao na to da nas izazove da mu otvoreno kažemo: ne. I mi umalo nismo uleteli u to. A šta bi bilo da smo rekli ne? U tom slučaju on pere ruke i precrtava naš Institut za večita vremena. Šta ćemo onda?

Vraćajući se iz WC-a, Stričević kod šanka popije još jednu rakiju. Idući prema stolu on se uključuje u razgovor.

STRIČEVIĆ: Ne ide to baš tako, momče.

LALÉ: Promisli ti malo bolje.

JASNA: Slušaj, Stričeviću, meni se otvaraju oči.

LALÉ: Vi ste celu stvar sveli na gest, na demonstrativno odbijanje: ili ćemo da se bavimo naukom, ili nećemo ništa. A reč je o tome da se Institut ne raspadne, da preživi, da sam sebi stvorim pare za nauku, da odvoji nešto od tog rada na Šumanu.

JASNA: Stvarno to misliš?

STRIČEVIĆ: On hoće da kaže da je posle sastanka situacija postala još teža.

LALÉ: Nije sve bez izgleda.

JASNA: Ala smo bili glupi!

LALÉ: Došen me je zaustavio posle sastanka. Zbog toga i znam da sam bio u pravu. Rekao mi je: „Vi ste jedini shvatili. Opasan ste vi mladić. Ali vam neće uspeti!“

STRIČEVIĆ: Elegantna budala.

JASNA: O, gospode! Ipak, važno je što nije rečeno kategorički *ne*. Zar nije tako?

LALÉ: Bitka za projekat tek počinje.

JASNA: Izvini, Lale, ako sam te uvredila.

STRIČEVIĆ: To nije tačno. To je podvala. Ja ću se tući sam.

180] Imam štampu, preokrenuću Institut na svoju stranu.

LALE: Ne vredi to, Stričeviću, veruj mi.

STRIČEVIĆ: Slušaj ti, kolega. Ja... ti si mene danas izminirao. To je fakat. Ti si meni govorio jedno, a u veću si govorio drugo. Pokušao si da me upropastiš. Uostalom, nije važno... Ja žurim. Jasna, odlazimo.

JASNA: Nismo ni ručali.

STRIČEVIĆ: Nema veze.

JASNA: Lale će mene otpratiti.

STRIČEVIĆ: Ja sa tim... drugom... ne želim da imam više nikakva posla u životu. Zbogom, gospodine!

JASNA: Rekla sam jasno i glasno da će me ispratiti Lale do kuće.

STRIČEVIĆ: Zar ti ne ideš sa mnom?

JASNA: Tebi bi bilo bolje da ne voziš pijan.

STRIČEVIĆ: Ja pijan?

JASNA: Dobro, ti nesrećan...

STRIČEVIĆ: Nesrećan? Vrlo dobro... ne, ne. Ne baš nesrećan. Mućan.

JASNA: Mutan, mutan, mutan, mutav... (*Zasmeje se.*)

Novo groblje - glavna aleja, dan. Posle zvršetka jedne sahrane svet se, pored crkvice, vraća alejom ka grobljanskoj kapiji. Stričević je među poslednjima. Kod crkvice on prilazi jednom starom, ali krepkom čoveku (profesor Đokić). Polako, nogu pred nogu idu prema kapiji.

STRIČEVIĆ: Otkud vi, profesore? Baš mi je milo.

ĐOKIĆ: To si ti, mladi Stričeviću?

STRIČEVIĆ: Ja sam, Ranko.

ĐOKIĆ: Pamtim to, momče.

STRIČEVIĆ: Dvadeset godina najmanje nisam vas video.

ĐOKIĆ: Dvadeset? Istina je.

STRIČEVIĆ: Celo to vreme ste tamo, u Vrnjačkoj Banji.

ĐOKIĆ: A ovo danas? Šta kažeš, a?

STRIČEVIĆ: Pravim se da ne shvatam Zar da se ubije?

ĐOKIĆ: A ja došao ovamo da sredim penziju. Pravo da ti kažem, više ne volim Beograd. Jedva sam se prisilio da dođem. I eto, kakva novost: jutros, čim sam otvorio novine...

STRIČEVIĆ: I ja!

ĐOKIĆ: Sve mi se odjednom sručilo: vi, moja deca, Nora...
(Zasuzi).

STRIČEVIĆ: Nemojte, profesore.

ĐOKIĆ: Ništa, ništa... Nego, ti si, čujem, imao intimne veze sa Norom. Kasnije, je li? Što čutiš?

STRIČEVIĆ: Jedino čega sam bio svestan kad sam s njom, to je - da nešto ide, ide, teče, vuče nas oboje bez otpora. Neki vir, vrtlog. Smrtno mami. Ja hoću da pobeegnem, moram; ali opet, s njom sam komotan, razumete... Kao sa bratom, sa sestrom koju nemam. Kao sa samim sobom.

ĐOKIĆ: Da ne izmišljaš ti to?

STRIČEVIĆ: Ja govorim konfuzno, verovatno ne uspevam da vam objasnim. Ali ja sam u njoj gledao i video svoju sopstvenu sudbinu. Razumete li?

ĐOKIĆ: Izmišljaš, izmišljaš, sinko.

STRIČEVIĆ: Možda i izmišljam.

ĐOKIĆ: A znaš zašto? Ja mislim ovako: Nora je u stvari tebi kao neki simbol prošlosti, tvog detinjstva, onog predratnog blagostanja u kome ste odrasli - i ti, i moja dva sina, i Nora, i ceo taj buljuk dece iz boljih kuća.

STRIČEVIĆ: Može biti. U stvari, vi ste u pravu, profesore.

ĐOKIĆ: A možda te muči još određenija neka uspomena.

STRIČEVIĆ: Čujete šta oni govore o Nori, nad njenim grobom. „Vredan službenik, korespondent, na delikatnom mestu u svojoj ustanovi tolike godine, divan prisan drug i čovek“. Zašto se niko ne usudi da kaže glasno ono što svi misle?

ĐOKIĆ: Eh, boga ti.

STRIČEVIĆ: Ali ovo je poslednji razgovor o njoj na svetu, razumete li?

ĐOKIĆ: U konvencionalnim prilikama treba se ponašati konvencionalno.

STRIČEVIĆ: Smrt - zar je to konvencionalnost?

ĐOKIĆ: Nije smrt nego sahrana. A sa smrću mi nemamo veze. Evo, ti se upinješ, verovatno si se već napio, i sad se isteznio, i opet ćeš se večeras napiti da bi dokazao sebi kako saučestvuješ sa Norinom smrću.

STRIČEVIĆ: Profesore, moramo se truditi da taj fakt shvatimo ozbiljno, da toj komediji ne dodajemo još gluplje komične

efekte. Zato ne bi smelo ovako. Morao je neko glasno da prizna, da kaže istinu: „Jeste, Nora se bavila životom, jeste, njeno glavno zanimanje bilo je da se voli sa muškarcima. Jeste, na njih je potrošila svoju pamet, svoju lepotu, sve. Besno je vitlala po Beogradu; i to je bilo najvažnije“.

DOKIĆ: A znaš zašto se ubila?

STRIČEVIĆ: Nemaam pojma.

DOKIĆ: Kažu, bila je u krizi zbog neke komplikovane veze sa jednim čovekom; povrh svega, za tu vezu saznao je muž i to na najneprijatniji način.

STRIČEVIĆ: Dosta, znam. Sve joj se smučilo.

DOKIĆ: Nije vama lako. Živite tako prelomljeni između sećanja na jedno srećno vreme - i ove današnjice koju ne možete niti da odbacite, niti da se s njom intimno saživite.

STRIČEVIĆ: Zar nije tako, kažite sami, molim vas. Hvala vam, profesore. Znae, sad ste mi pomogli da nešto shvatim. Shvatio sam kako ja to nju volim. Prosto, nas je sastavila zajednička nesreća... onda kada smo, 1945, došli do dna, kad smo pali u bedu i poniženja. Mi smo jedno drugom bili ogledalo, ogledalo nesreće.

DOKIĆ: Ja to ne mogu da primim. Pušim se od muke. Jedan sloj, kad siđe sa pozornice, onda degeneriše. Ubiti se, molim te, šta to znači?

STRIČEVIĆ: Pa mi smo još tada bili mrtvi. Zato se i nismo voleli, zaista, Nora i ja se nismo voleli. Tu ste vi u pravu.

Kafana „Vardar“, veče. Direktno se nastavlja dijalog iz prethodne sekvence. U kafani je uobičajen štimung. Za stolom, zajedno sa Đokićem i Stričevićem, sedi Jasna.

STRIČEVIĆ: Tu ste apsolutno u pravu.

DOKIĆ: Ali zašto tebi teško pada to što sam ja u pravu?

STRIČEVIĆ: Vidiš, Jasna, to je ljubav... Objašnjavao sam profesoru da se takvom ljubavlju vole braća i sestre; zato smo se brzo i rastali. Jedino što smo nas dvoje mogli, to je da se ponekad isplaćemo jedno drugom na ramenu zbog toga što u životu ne umemo da se snađemo.

DOKIĆ: (*uvidavno prema Jasni*): Ja mislim da momak preteruje.

JASNA: (*oštro*): Ja ne!

DOKIĆ: Hoću da kažem, sve je to bilo veselije. Evo, ja se sećam, za vreme okupacije...

Jasna pokušava da prekine dijalog, ali bez uspeha.

DOKIĆ: Molim, nešto ste hteli?

STRIČEVIĆ (*insistira na nastavljanju dijaloga*): Ništa, profesore. Prekinuli smo vas.

DOKIĆ: Nije važno... Nego, ja mislim nešto drugo: da li je ova lepa devojkica tvoja asistentkinja?

STRIČEVIĆ: A, ne, ona je samostalni istraživač, naučni saradnik u našem Institutu, doktor hemije.

DOKIĆ: A žena, kako ti je? To jest, da li si još oženjen?

STRIČEVIĆ: Hvala na pitanju, ona po starom: boluje.

DOKIĆ (*Jasni*): Izvinite...

JASNA: Ne mari, navikla sam.

DOKIĆ: Odmah ste mi se dopali. Zato i smem da se šalim.

JASNA: A, to li je!

Piju kafu.

DOKIĆ: To, to, šta bi drugo.

JASNA: A i vi meni... sjajni ste!

DOKIĆ: Zašto?

JASNA: Pa, drukčije sam zamišljala jednog čuvenog istoričara.

DOKIĆ: Eh, neće biti.

JASNA: Bogami. Ja sam provincijalka, bogobojažljiva.

DOKIĆ: Dobro, čime se lepim sada bavite?

STRIČEVIĆ: U Institutu?

JASNA: Ginemo zbog toga što nauka nikome nije potrebna.

DOKIĆ: Znači, i vaša generacija ima iste probleme?

JASNA: Izlišni smo, profesore, a skupi - kao etiopske princeze.

DOKIĆ (*kroz smeh*): Ne, baš mi se ova devojkica dopada.

JASNA: Hvala za ovo „devojkica“, ali ja sam majka jednog povelikog deteta.

DOKIĆ: Opet neke tužne stvari. Neću o tome. Nešto sam drugo počeo, vedrije...

Jasna ne dozvoljava Stričeviću da pije; ovaj se protivi.

ĐOKIĆ: Ah, da... Jeste li vi uopšte znali Noru?

JASNA: Ja sam u Beograd došla posle mature, 1950. godine.

Jednom mi je predstavljena kao drugarica iz detinjstva.

ĐOKIĆ: Drugarica iz detinjstva?

STRIČEVIĆ: Pa u stvari i jeste, nego šta?

ĐOKIĆ: E, to, to. Vidite, ja se njih tako i sećam... I ovoga pametnjakovića... Iz vremena okupacije. On je vršnjak moga pokojnog mlađeg sina, Radoslava. Je l' tako beše?... *(Stričević ćutke potvrđuje.)*... Pa da, i Nora je vaša vršnjakinja.

STRIČEVIĆ: Nas troje se nismo rastajali od malih nogu.

ĐOKIĆ: Ali nije vas zarezivala u to doba.

STRIČEVIĆ: Kad je ona imala šesnaest godina, mi smo bili suviše balavi za nju.

ĐOKIĆ: Vidite, draga moja, Vladislav, moj stariji sin, godinama je ležao paralizovan. A onda se zaljubio i on u Noru. Šta tu da se priča: sa šesnaest godina ona je bila prava kraljica. Ceo buljuk dečaka i mladića išao je za njom i robovao joj, direktno robovao.

STRIČEVIĆ: A Radoslav i ja ponajviše.

ĐOKIĆ: Ćuti, bre, šta vi?... Sve je imala Nora tada; samo joj je falila politika. A kad se zainteresovala i za politiku, siromah Vladislav video je tu svoju šansu. Uleteo je u utakmicu sa drugim momcima, zgodnijim, razvijenijim, lepim. A on - čista, gola pamet, u krevetu, u horizontali, ispod jorgana.

STRIČEVIĆ: Kakvi su to okršaji bili u Vladislavljevoj sobi! Nas dvojicu nisu ni puštali.

ĐOKIĆ: Tačno, jednom sam ih uhvatio kako vire kroz ključaonicu.

STRIČEVIĆ: Ja sam bio zaljubljen u Noru, ali sam to krio od Radoslava, jer je on prvi meni priznao da je voli.

ĐOKIĆ: I znao je za Vladislava?

STRIČEVIĆ: Pa to i jeste bilo strašno. On je obožavao svog brata, a voleo istu devojkicu.

ĐOKIĆ: Vidiš, vidiš, to mi je promaklo.

STRIČEVIĆ: Nije vas to onda zanimalo.

ĐOKIĆ (*prečuje*): I tako, Vladislav je, siromah, putukao konkurente na polju ideologije. U svakom slučaju, Nora je najviše pažnje posvećivala njemu. To je uticalo da se mladići definitivno pokrve među sobom.

JASNA: Niste mogli da utičete?

ĐOKIĆ: Nisam, zaista nisam. Ali, nećete verovati da je Nora bila pravi uzrok što su jedni otišli u partizane, drugi u četnike.

Vožnja Beogradom, noć. Tekst ide off. Slika: njih troje izlaze iz kafane „Vardar“, sedaju u kola. Kola idu niz Nemanjinu ulicu, ka stanici. Dijalog neprekidno traje.

STRIČEVIĆ: Ti, Jasna, ne možeš da zamisliš kakve su bile posledice tih pubertetskih svađa.

ĐOKIĆ: Ona uopšte nas ne sluša.

JASNA: Slušam vrlo pažljivo, profesore. Časna reč.

ĐOKIĆ: Ma ne, dosadilo vam je to.

JASNA: Naprotiv, dopada mi se priča.

ĐOKIĆ: Kako to?

JASNA: Lepo, čujem je prvi put.

ĐOKIĆ: Nemoguće!

JASNA: Pitajte mladog gospodina.

Stričević ćuti.

ĐOKIĆ: Onda sam ja opet ispaao nedelikatan.

JASNA: Ovaj drugi je godinama bio suviše delikatan, izgleda.

STRIČEVIĆ: Hajde, kakve su to detinjarije.

JASNA: Taman posla.

ĐOKIĆ: Vidite, draga moja, ja sad nešto počinjem da shvatam, posle dvadeset i više godina...

Restoran na Autobuskoj stanici Beograd, noć. Dijalog i dalje teče neprekinuto. Njih troje sada sede u restoranu. Profesor je vrlo uzbuđen.

ĐOKIĆ: Zna li šta ja počinjem da shvatam?

186] STRIČEVIĆ: Mislite, posledice...

ĐOKIĆ: Mislim, počinjem da shvatam svoju nesrećnu decu...

STRIČEVIĆ: Vidiš, Jasna, Vladislav...

JASNA: ...Znam, profesorov stariji sin... Šta je bilo sa njim?

STRIČEVIĆ: On je umro od te svoje paralize u leto 1944. godine, kao ideolog antikomunizma i nacionalizma. A Radoslav je hteo da produži bratovljevku misiju, da nosi njegovu zastavu. Zbog brata, zbog Nore...

ĐOKIĆ: I pao je u histeriju.

JASNA: Nemojte, profesore, tako.

ĐOKIĆ: Kako nemojte? Nemojte, nemojte! Boga mu živog! A šta je posle bilo? Kaži, hajde, šta je bilo posle?... (*Stričević ćuti.*)... Zašto ćutiš?

JASNA: Zbog mene.

STRIČEVIĆ: Ne. Čemu sada taj razgovor?!

ĐOKIĆ: Star sam, sinko, razumeš li? Hoću da znam zašto sam ostao sam na svetu, kao kamen. (*Zaplače.*)

JASNA: Bože moj!

ĐOKIĆ: A ti - kakav si ti to čovek!? Znaš vrlo dobro da sam čuo da si bio do poslednjeg časa...

STRIČEVIĆ: Da, znam. Pa šta?

ĐOKIĆ: Zar nisi mogao dvadeset godina da nađeš vremena da mi ispričaš.

STRIČEVIĆ: Sto puta sam sedao da vam napišem, maminog mi groba, jesam.

ĐOKIĆ: Pa zašto onda?

STRIČEVIĆ: Radoslav... umro je na mojim rukama. Znete Tovarnik, kod Šida. Januar 1945, nemačka kontraofanziva. Mi u paničnom povlačenju. Haos. Radoslava je pogodio mitraljez u stomak. Jedinica je pobegla, ostavila nas. Jedan student i ja sami smo ga nosili. Tri dana je umirao u najpaklenijim mukama.

ĐOKIĆ: To je najstrašnija smrt.

STRIČEVIĆ: Umro je sa Norinim imenom na usmana.

ĐOKIĆ: Zašto nisi došao?

STRIČEVIĆ: Kad se svršio rat, otišao sam prvo Nori.

JASNA: Da, i ostao si kod nje. Jasno?

STRIČEVIĆ: Što je najgore, Nora nije imala pojma da je Radoslav voli. Ona je žalila Vladislava, ako je uopšte žalila njega, a ne sebe i sve nas. Prvo sam se mesecima ustručavao:

kako da vam objasnim da ja sad vodim ljubav sa devojkom koju je vaš sin, moj najbolji drug, voleo do smrti. A i drugi sin... Sve je to košmar...

ĐOKIĆ: Ja bih razumeo.

STRIČEVIĆ: A kasnije nas odvukao život. I eto...

ĐOKIĆ: Ne verujem ti, mladiću.

JASNA: Mladić laže.

STRIČEVIĆ: Zašto bih lagao?!

JASNA: Hoćeš li da ti kažem zašto? Zato što je trebalo neki račun da položiš ovom starcu, kao svom roditelju, tako reći.

STRIČEVIĆ: I šta da mu kažem? Da smo pod uticajem Vladislavljevim nas dvojica, ja i Radoslav, bili... petljali tamo nešto pred kraj leta.

JASNA: S kim? Sa četnicima?

STRIČEVIĆ: Pa dabome.

JASNA (*pogođena*): Četnici? Kako četnici?

Profesor pažljivo prati Jasinu reakciju. Stričević iznerviran tera dalje u besu.

STRIČEVIĆ: Da dođem da vam kažem da mi u stvari nismo mobilisani, nego osuđeni.

ĐOKIĆ: Ne razumem?

STRIČEVIĆ: Zna li šta je to disciplinski bataljon? Zna li šta to znači? To znači da ste osuđeni praktično na smrt, a ako ostanete živi do kraja rata, onda vam je kazna oproštena.

ĐOKIĆ: Kako, kako to?

STRIČEVIĆ: Pa, lepo. Otkrili su nas kao sumnjive i poslali u disciplinski bataljon, da poginemo u prvom jurišu. I ja sam slučajno ostao živ, a vaš sin je poginuo, i to je poginuo za ovaj režim, a bio je protiv njega, a uoči smrti više nije bio ni za ono drugo. To je ta muka, to je ta ljaga, profesore.

Peron autobuske stanice, noć. Profesor Đokić, Stričević i Jasna izlaze na peron. Jasna neprimetno nestaje iza nekih autobusa. Razgovor se nastavlja.

STRIČEVIĆ: Vama bi bilo lakše, razume se. A Radoslav je umro u totalnoj pustinji, zavaravajući se na kraju još jedino tim Norinim imenom. Međutim, Nora nije ni znala da je on voli. To je poslednji apsurd. Šta hoćete još?

ĐOKIĆ: To je manje važno. Važno je da je on umro bar s tom nadom. A gde ti je Jasna?

STRIČEVIĆ: Nestala.

ĐOKIĆ: Zašto je pobegla bez zbogom?

STRIČEVIĆ: Ne znam.

ĐOKIĆ: Kako ne znaš?

STRIČEVIĆ: Znam. Ljubomorna je zbog Nore.

ĐOKIĆ: Ne verujem.

STRIČEVIĆ: Pa šta drugo?

ĐOKIĆ: Šta drugo? Nju je pogodilo nešto što nije znala dosad o tebi.

STRIČEVIĆ: Ona sve zna o meni.

ĐOKIĆ: Ne bih to rekao.

STRIČEVIĆ: Ne, profesore, danas smo svi nekako uzrujani.

Valjda se još pre podne iznervirala u Institutu.

Profesor ulazi u autobus za Vrnjačku Banju.

ĐOKIĆ: Čudan si mi ti, momče. Zatrpao si sebe, ugušio. Promisli o tome. I ... hvala ti za ovaj razgovor.

STRIČEVIĆ: Bio je to glup razgovor, potpuno izlišan.

ĐOKIĆ: Slušaj, doći ću opet kroz nekoliko nedelja, potražiću te da nastavimo priču.

Autobus polazi. Stričević viče za autobusom.

STRIČEVIĆ: Da nastavimo? Šta da nastavimo? Nemamo šta da nastavimo...

Laboratorija u Institutu, dan. Stričević radi u laboratoriji. Osim njega, tu je i jedna laborantkinja. Ulazi Jasna, besna.

STRIČEVIĆ: ...Je l' zbog onoga?

JASNA: Da, saslušanje i izjava - sve zbog rušenja ugleda institucije. Na kraju sam, po naredbi direktora Opšteg sektora, morala odvojeno da napišem pismeno izjašnjenje za potrebe Savezne komisije.

STRIČEVIĆ: Je l' to onaj namestio?

JASNA: Obrazovana je disciplinska komisija. Odvratno nešto!

STRIČEVIĆ: Čekaj, molim te. A ono sinoć...? Ljubice, iziđi, sreće ti, nekoliko trenutaka.

LABORANTKINJA: Eto mene za sat.

STRIČEVIĆ: Dobro, dobro...

Ostanu sami.

STRIČEVIĆ: ... Dakle, šta je bilo?

JASNA: Žao mi je zbog matorog.

STRIČEVIĆ: Hoćeš da kažeš...

JASNA: Ne.

STRIČEVIĆ: Jasna, ako je posredi Nora, onda... Ma ti si detinjasta...

JASNA: Misliš, mene mrtvaci muče?

STRIČEVIĆ: Onda ne razumem.

JASNA: 'Ajde ne foliraj.

STRIČEVIĆ: U redu, foliram. Ali ja tebe shvatam. Mora biti da ti se učinilo kako ja tebe godinama obmanjujem, kako sam od tebe prikrivao dve vrlo važne stvari iz svog života: jednu ljubav - i jednu ljagu, odnosno taj sremski fornt i disciplinski bataljon.

JASNA: Nisi ti to prećutao, Stričeviću, ne ulepšavaj stvari. Ti si lagao, pričao deseto...

STRIČEVIĆ: Jasna, moraš to da razumeš.

JASNA: Možda je kasno.

STRIČEVIĆ: Jasna, zar niti videla... pa zar ja tebi ne bih rekao? Zar ja ne bih, na kraju krajeva, rekao ocu svog najboljeg druga...

JASNA: A ja sam godinama bila u stanju za tebe sve... Da umrem... Sve!

STRIČEVIĆ: Čovek neke stvari krije od samoga sebe. Shvati to, majku mu! (*Nehotice razbije neku epruvetu. Neprijatna pauza.*)

JASNA: Smešno, ali ti si mi nehotice pomogao da se zamislim noćas. Upetljala sam se tu s tobom, tolike godine. Dete mi je poraslo. Moram da rešim nešto.

STRIČEVIĆ: Eh, da mi se žena nije razbolela... Ali, shvati, nisam tada mogao da je ostavim u takvom stanju.

JASNA: Da, da.

STRIČEVIĆ: A, posle, čoveka uhvati inercija.

JASNA: Cela ova gužva u Institutu meni će dobro doći da se izgubim.

STRIČEVIĆ (*tera svoje*): Jasna, noćas sam mislio da se sada mnogo menja. Ja moram sve da uložim da spasem projekat.

JASNA (*i ona tera svoje*): I meni, budali, jednom je sinulo.

STRIČEVIĆ: Ja sam rešio da idem predsedniku Savezne komisije.

JASNA: Šta kažeš?

STRIČEVIĆ: Moram da učinim taj korak. Mislim da ću uspeti.

JASNA: Ti nisi slušao šta je Lale rekao u kafani?

STRIČEVIĆ: Valjda ja znam bolje.

JASNA: Onda idi.

STRIČEVIĆ: Ali ti si mi sada najpotrebnija. Na koga da se ja oslonim? Nemoj biti sujeta!

U tom momentu Lale odškrine vrata.

LALE (*s vrata Stričeviću*): Zdravo. Šta radite?

Stričević napadno okrene leđa. Zbunjen, Lale se povuče.

JASNA: Vidiš ko je sujetan.

STRIČEVIĆ: Jasna, molim te, ako imaš poverenja... Ja bih mogao s tobom sada... Ja sam mislio da ovo izguramo; to je najteže iskušenje. Smognuću snage i za onaj korak. Živećemo i radićemo zajedno. Najbolje godine tek dolaze. Venčaćemo se, eto!

JASNA: Divno!

STRIČEVIĆ: Ne veruješ?

JASNA: Verujem.

STRIČEVIĆ: Ili te možda neko drugi sada više interesuje?

JASNA: To ti kažeš?

STRIČEVIĆ: Ja samo kažem.

JASNA: A šta znaš: ako baš insistiraš, možda ću te i poslušati!
(*Smeje se.*)

*Sekretarska soba u Saveznoj komisiji, dan. Sekretarica vodi živ
privatan razgovor ne primećujući Stričevića, koji je ušao u
kancelariju i diskretno stoji kraj vrata.*

SEKRETARICA: Da znaš samo kako smo se proveli sinoć kod
„Zlatnog bokala“. Nemaš pojma? To je nova kafana u Skadarskoj
ulici iznad „Dva jelena“. Kakav enterijer - kao u Pragu. Sećaš se
kad smo bili tamo preko Vltave, u onom delu koji se zove Mala
Strana. Hrana baš nije najbolja. Ali dosadile su mi te privatne
prčvarnice. Ne možeš celog veka da jedeš samo roštilj. A ovde je
štimung... (*primeti Stričevića*) ...Izvolite...

STRIČEVIĆ: Ja sam doktor Stričević.

SEKRETARICA (*u slušalicu*): Verice, izvini za momenat. Da,
doktor Stričević. (*Lista kalendar*). Imali ste zakazano u jedanaest
sati kod druga predsednika.

STRIČEVIĆ: Izvinjavam se za zakašnjenje od nekoliko minuta.

SEKRETARICA: Primiće vas savetnik drug Višnjić, soba 26, na
istom ovom spratu, treća soba desno od nas.

STRIČEVIĆ: Kako kažete?

SEKRETARICA: Drug predsednik je zamolio da ga izvinite.

STRIČEVIĆ: Predsednik dobro zna...

SEKRETARICA: Drug predsednik je takođe zauzet.

STRIČEVIĆ: Meni nije potreban savetnik.

SEKRETARICA: Kako hoćete, druže!

*Sekretarica nastavlja svoj privatni razgovor sa Vericom. Stričević
se vrpolji. U tom iz jedne sobe, ruku punih akata, izlazi Došen,
zaustavlja Stričevića.*

DOŠEN: O, doktore, to ste vi! Baš šteta što je tako ispalo. Ne
znam da li će predsednik imati sledećih dana neki prozor u
vremnu da vas primi.

STRIČEVIĆ: Dobro, a možete li mi vi reći kako stoji stvar sa
onim... mojim projektom?

DOŠEN: A, mislite to... Pa, vidite, normalno, ima izvesnih teškoća. Žao mi je, voleo bih da porazgovaramo, ali sam samo na trenutak izišao sa jednog važnog sastanka. Na dnevnom redu je, kao što možete pretpostaviti, finansiranje. Znae, sve je sa svima u vezi.

SEKRETARICA (*odgovara na telefonski poziv*): Druga Lazarevića? Koga? A, direktora Tehnološkog instituta. On je na sastanku kod druga predsednika... kod druga Došena. (*Došenu*): Druže Došen, da li da pozovem druga Lazarevića?

Došen pokušava da izgladi neprijatnu situaciju, jer je Stričević shvatio o kakvom je sastanku reč.

DOŠEN: Ero, vidite, telefoni, sastanci, stalno tako. (*Sekretarici*) A ko ga traži?

SEKRETARICA: Institut.

DOŠEN: Reći ću mu ja da se javi kasnije. (*Obraća se Stričeviću*): Pođite vi, druže doktore, ipak kod druga Višnjića. Vrlo je to iskusan i dobar savetnik. On je upoznat sa tim slučajem. Moći ćete da mu potanko izložite svoju varijantu.

STRIČEVIĆ: Ne vidim razloga.

DOŠEN: Ali, zaboga, komisija je zainteresovana da dobije vaš projekat u jednom razrađenijem obliku. Izvolite, ja ću vas ispratiti.

Došen izvodi Stričevića u hodnik, pokazuje mu sobu u koju treba da ide. Vraća se u sekretaričinu sobu, namigne sekretarici veselo i ode u salu za konferencije.

Soba 26, dan. Stričević ulazi u omanju i skromnu kancelariju Višnjićevu.

VIŠNJIĆ: Zdravo, druže doktore.

STRIČEVIĆ: Razlog moje posete znate?

VIŠNJIĆ: Rečeno je da ćete mi vi izneti ceo slučaj.

STRIČEVIĆ: Zar niste bliže upoznati?

VIŠNJIĆ: Informisan sam, razume se.

STRIČEVIĆ: Onda je sve jasno.

VIŠNJIĆ: Kako misliš... Pardon, kako mislite.

STRIČEVIĆ: Mislio sam da se u ovoj komisiji može ozbiljno izložiti jedan predlog. Uostalom, to nije moj lični program. Iza tog programa stoji cela jedna grupa ljudi u našem institutu.

VIŠNJIĆ: Tačno, tačno. Znamo mi, druže doktore, tu grupu koja pokušava da minira projekat. I to projekat po Šumanu... kako beše... koji treba da se radi na osnovu međunarodne konvencije koju je potpisao predsednik Savezne komisije. Vi ste protiv svog direktora, protiv komisije, protiv konvencije. O tome smo dobro obavešteni.

STRIČEVIĆ: Na tom nivou ne želim da razgovaram.

VIŠNJIĆ: Čekaj, čekaj, momenat! Boga ti, doktore, da se ti i ja ne znamo odnekud?

STRIČEVIĆ: Ne verujem.

VIŠNJIĆ: Neće biti, priseti se.

STRIČEVIĆ: Prvi put u životu dolazim u Saveznu komisiju. Ne spadam u forume u kojima vi učestvujete. Prema tome...

VIŠNJIĆ: Ma hajde, boga ti. To si ti. Tačno: Stričević. Po prezimenu se ne bih setio, ali lik ... Doduše, malo si se ugojio i ofucao.

STRIČEVIĆ: Zbogom!

VIŠNJIĆ: Ja koga registrujem, tu nema greške.

STRIČEVIĆ: Biću prinuđen da izvestim predsednika Savezne komisije o vašem bahatom ponašanju.

VIŠNJIĆ: A kako da dođete do njega, druže doktore?

STRIČEVIĆ: Pismeno, druže Višnjicu.

VIŠNJIĆ: Višnjicu? Znači, ipak se ti mene sećaš.

STRIČEVIĆ: Vaše prezime čuo sam od Došena maločas.

VIŠNJIĆ: Tačno, sad sve znam. Ranko Stričević. To si ti. Ranko Stričević, bivši četnik... Ne, simpatizer, onda u disciplinskom bataljonu na sremskom frontu. Lep početak, nema šta!

Stričević ćuti.

VIŠNJIĆ: Danas, to je doktor Ranko Stričević, ugledan naučnik, istraživač, stvaralac. Eto, to je taj raspon.

STRIČEVIĆ: Pa šta?

VIŠNJIĆ: Izvoli, sedi, drugar... Kaži, je li to bilo 1946. ili početkom 1947?

STRIČEVIĆ: Uzimimo da ja ne želim obnavljanje toga poznanstva?

VIŠNJIĆ: Vidiš, a ja znam zašto ne želiš.

STRIČEVIĆ: Nije važno što znaš... Izvinite, nije važno što znate.

VIŠNJIĆ: Na prvom saslušanju ti si meni skresao u brk da ću se jednoga dana mnogo stideti. Je l' bilo tako? Hajde, priznaj. Da te podsetim: to je bilo u beloј zgradi na Oblilicevom vencu, soba 117. Ja, ja, svašta smo ti mi pretumbali preko glave, moj druškane.

STRIČEVIĆ: Pa kako ste me onda zapamtili, druže Višnjicu?

VIŠNJIĆ: Eh, kako. Tako što mi se nisi dao. Eto kako.

STRIČEVIĆ: A ovde radite isti posao?

VIŠNJIĆ: Ne, iz Udbe sam ja odavno otišao. Ovde sam radio na organizaciji, kadrovskim pitanjima i tome slično.

STRIČEVIĆ: Vrlo interesantan posao!

VIŠNJIĆ: A mislio si da se više nikada nas dvojica nećemo sresti. E, nema, bato!

STRIČEVIĆ (*naglo, sa žarom*): Da vas pitam nešto, Višnjicu.

Onda na saslušanju nije mi bilo jasno zbog čega ste me uopšte pozvali? Zar ste ozbiljno mislili da sam ja neki špijun? Čiji špijun? Tek sam se vratio iz rata, iz vašeg rata, sa ordenom za hrabrost.

VIŠNJIĆ: Ima tu jedan trik.

STRIČEVIĆ: Ali vi ste znali, pre nego što sam ja išta rekao, da je ta moja „prljava prošlost“ likvidirana na sremskom frontu. Tamo sam ja iskupio glavu. Tamo su me svakog dana slali da poginem, kinjili me, nameštali zamke. Ostao sam živ i - šlus!

VIŠNJIĆ: Jesi li ti stvarno toliko naivan čovek?

STRIČEVIĆ: Zašto naivan?

VIŠNJIĆ: Pa takvi kao što si ti, ti „sumnjivi elementi“, to su najkorisniji saradnici za nas. Ti, kad jedanput počnu da se pravdaju, nikad ne mogu da se opravdaju do kraja.

STRIČEVIĆ: Nije loše!

VIŠNJIĆ: Ih, kad bih ti ja rekao ko je sve radio za mene, bre, kakvo predratno krem-društvo.

STRIČEVIĆ: Na primer, ko? Baš me interesuje.

VIŠNJIĆ: Ne mogu momentalno da se setim ... (*Ređa šahovske figure po tabli.*)

STRIČEVIĆ: Meni se šah ne igra.

VIŠNJIĆ: Mogu ja i sam. *(Igra sam sa sobom partiju šaha u ritmu dijaloga, kao da šahom komentariše dijalog)*. Aha, šta beše? Tačno! Pre neki dan pročitam u novinama: Eleonora ... zaboravio sam prezime ... Ona što se ubila, možda si čuo...

STRIČEVIĆ: Nora Miočinović.

VIŠNJIĆ: E, ta.

STRIČEVIĆ: Šta?

VIŠNJIĆ: Ta - kao bela lala.

STRIČEVIĆ: Pazi šta govoriš!

VIŠNJIĆ: Aha, znači, znaš je. Pa dobro. Je l' bežala preko granice?

STRIČEVIĆ: Ne znam... Jeste. Tačno. 1947.

VIŠNJIĆ: E, vidiš, tu je ta tačka. Tu je lomiš i slomiš. A ti - dobro si je poznavao?

STRIČEVIĆ: Od detinjstva...

VIŠNJIĆ: Uh, majku mu, da sam znao za to ja bih je tebi namestio. Kupila bi ona tebe časkom; ti si takav, slab si na ženske.

STRIČEVIĆ: *(smeje se)*: Bogovski! Nora, Marijana moje mladosti, radi za Udbu.

** Višnjić završi partiju i poruši figure.*

VIŠNJIĆ: Što sam ja voleo taj svoj posao! Psihologija, vidiš čoveka, držiš ga na dlanu, analiziraš... Slušaj, raskomoti se pa da popijemo nešto.

Posluži Stričevića vinjakom. Nazdravljaju jedan drugom.

VIŠNJIĆ: E, 'ajde, za stara dobra vremena!

STRIČEVIĆ: Neka bude. A vidiš kako je to jezivo u stvari. Ne govorim samo o Nori. Zašto, bre, čovek celog veka ispašta za postupke koje je učinio - svejedno kakvi su oni, pametni ili glupi - u osamnaestoj godini.

VIŠNJIĆ: E, moj Stričeviću, baš si mi ti neki filozof.

STRIČEVIĆ: Pa zar ja nisam dovoljno platio - na frontu. A ti me zoveš posle završetka rata, i srozavaš me do dna: vrbuješ me da postanem tvoj cinkaroš. Razumeš ti to?

VIŠNJIĆ: I-ha, kad je to bilo?! Da popijemo još po jednu?

STRIČEVIĆ: Neću da pijem. I ne mogu da zaboravim. Moram da ti objasnim, baš tebi. Znaš kad sam ja platio: januara 1945. Na sremskom frontu, u povlačenju, u onom rasulu kod Tovarnika. Moj najbolji drug bio je ranjen u stomak...

VIŠNJIĆ: I-ha! Tvoj najbolji drug. Koliko sam ja drugova izgubio! Šta sam ja sve prevalio preko glave.

STRIČEVIĆ: Tad je pukao čir, izlilo se sve ono što se kupilo i kupilo u meni od kako sam pošao od kuće. Mi smo nosili Radoslava, nas dvojica, tri dana, bežeći od Nemaca. I, kao deca, hteli smo da verujemo da će ostati živ. Činilo mi se: ako on ostane živ - onda još ima nade, nije sve besmisleno, postoji neka pravda na svetu. Ali, Radoslav je umro. Ja sam... To je bio kraj. Ja sam tada tu stvar završio, sahranio je. Nikom, ni najrođenijem... sem onoga što sam morao tebi da kažem na saslušanju. Pre neki dan tek, Radoslavljev otac me naterao da pričam. Ja sam, dakle, tada platio, u januaru, 1945.

VIŠNJIĆ: Dosta, razumem te.

STRIČEVIĆ: Zašto si me onda mučio?

VIŠNJIĆ: Eh, zašto. Drugi uslovi - druge metode.

STRIČEVIĆ: A pazi sad: imaš danas moj projekat. Kako ti se to povezuje?

VIŠNJIĆ: Pa dobro, majku mu, je l' ti misliš da sam ja baš budala, da ja ozbiljno smatram da je tvoj projekat neka diverzija protiv socijalizma i Jugoslavije?

STRIČEVIĆ: Ali si ipak otpočeo razgovor u tom stilu. To mene vređa do srži.

VIŠNJIĆ: Čekaj da se objasnimo ja i ti. To nije moje mišljenje. Ja sam samo dao citat. Tako je tvoj direktor, razumeš, direktor tvog Instituta je tako formulisao stvar u svom izveštaju predsedniku Savezne komisije.

STRIČEVIĆ: Kakav izveštaj?

VIŠNJIĆ: Pa posle gužve na sastanku Naučnog veća kod vas u Institutu... Možda nije bila njegova inicijativa da se napravi izveštaj.

STRIČEVIĆ: Misliš, to je Došen zamesio?

VIŠNJIĆ: Ne znam ja. Tamo piše da postoji frakcionaška grupa koja se zalaže za budžetsko finansiranje nauke, razbija Institut, objektivno koristi neprijatelju. To je jedna grupa sumnjivih elemenata i smutljivaca koji su međusobno povezani čak i intimnim vanbračnim vezama. Pri tom su citirane tvoje izjave.

STRIČEVIĆ: Moje izjave?

VIŠNJIĆ: Možda privatne.

STRIČEVIĆ: A, to može biti Lale. Svinja!

VIŠNJIĆ: Vidiš kakav si ti, kako lako blatiš ljude? Pa taj Lale je nešto sasvim drugo; direktor i Došen sad rade protiv njega, jer je on preokrenuo taj vaš sastanak i nije dozvolio da se većina izjasni protiv tog međunarodnog projekta... po Šumanu.

STRIČEVIĆ: Pogrešio sam. U redu, pogrešio sam. Vidiš, boga ti. Dabome. Direktor je ovde na sastanku kod Došena.

VIŠNJIĆ: Pa sigurno. Raspravljaju o tom izveštaju.

STRIČEVIĆ: Al' sam ja budala!

VIŠNJIĆ: Pa, normalno. Ja sam mislio da se ti zezaš kad si ušao ovamo... Pazi sad ovo. Možda tebe ne interesuje šta ja mislim o tvojoj metodi, ja lično. Vrlo važno šta će jedan policajac reći o tehnologiji. Ali, po mome mišljenju, tvoj projekat, to ti je na terenu nauke ono za šta sam se ja borio čak i onda kad sam tebe, koji si sad smislio taj projekat, kad sam tebe gonio, vrbovao i terorisao. Ne znam ja šta ćeš ti da doneseš nauci i industriji, ali se meni, brate, dopada što se ti uzdaš u se i u svoje kljuse.

STRIČEVIĆ: Hvala ti.

VIŠNJIĆ: Razumeš me?

STRIČEVIĆ: Razumem, ali ja pare ipak ne dobijam.

VIŠNJIĆ: Para nema, cela stvar je u tome.

STRIČEVIĆ: Neće biti.

VIŠNJIĆ: Časna reč!

STRIČEVIĆ: Zašto se onda to ne kaže tako?

VIŠNJIĆ: E, zašto? Zato.

STRIČEVIĆ: Vidiš, ja i ta moja grupa nešto možemo da učinimo a ti nam ne daš.

VIŠNJIĆ: Ja bih tebi dao i poslednju paru za taj tvoj posao.

STRIČEVIĆ: Ali ti nisi ti. Ti si vi. I ti takav, koji si u svoje doba štitio zemlju od mene, inostranog špijuna, pa si zatim hteo da me zavrbuješ, možda da me šalješ u inostranstvo - sad ti meni ne daš da radim na svom projektu, guraš me da lepo živim od razrade tuđih projekata, uvoziš ovde tuđe pare, tuđe ideje, a možda i špijune...

198] VIŠNJIĆ: Kako, kako? Čekaj!

STRIČEVIĆ: I ne samo to. Ti mene teraš u inostranstvo, u emigraciju, da tamo prodajem svoj projekat.

VIŠNJIĆ: Majku mu mrtvu! Tačno, slažem se s tobom.

STRIČEVIĆ: Šta meni preostaje?

VIŠNJIĆ: Moraš da se boriš. Da ratuješ.

STRIČEVIĆ: Vidiš, ja sam to hteo. Hteo sam ovde - a ne u Nemačkoj ili Francuskoj - tim radom na projektu da dokažem nešto, da rasteram sve svoje košmare, sve što me grize. Jer mene mnogo grize sumnja. Grize me u stvari celo vreme, ali sada više nego ikad. Imam li ja, ja kao ja, ja sa puterom na glavi, četnički simpatizer, borac disciplinskog bataljona - imam li ja prava da se ovde, u ovoj zemlji, razmašem? Da tražim te ogromne pare za jedan rizičan projekat? Pare su tu izraz poverenja, nisu same pare u pitanju. Hajde, kaži pošteno, imam li prava?

VIŠNJIĆ: Ti si lud! Pa ti si kao čovek i kao naučnik...

STRIČEVIĆ: A stvari ipak idu tako kao da nemam prava. Mene ubija sumnja da se meni ovde ne veruje. Ja sam ubeđen: da je na mom mestu neko za koga vi kažete „naš čovek“, da je on na mom mestu, njemu biste ipak našli pare. Našlo bi se čak i kad bi on bio tri puta nesposobniji od mene.

VIŠNJIĆ: Nije tačno. Nije u ovom slučaju tačno, mada je inače...

STRIČEVIĆ: Ako ne lažete mene, onda vi lažete sebe. Onda vi ne znate šta hoćete sa ovom zemljom.

Zazvoni telefon.

VIŠNJIĆ: Alo, ti si, Mirko? Šta kažeš? Dobro, dobro... Sad ću !
'Ajd zdravo. (*Stričeviću*): Sačekaj jedan trenutak, odmah se vraćam.

STRIČEVIĆ: Trebalo je već odavno da odem.

VIŠNJIĆ: Zapričali smo se - kao ljudi.

Stričević razgleda na pisaćem stolu Višnjićevom brošure o pecanju. Onda se seti da telefonira.

STRIČEVIĆ: Alo, je l' centrala Instituta? Nađi mi Jasnu Pajić... Kako ko? Stričević, brate. Ja sam... Ma šta je tebi? Sad se prvi put javljam. Misli malo! Kad se vrati Jasna, kaži da sam se javljao. A Lale, je l' tamo? Šta kažeš? Nije. Dobro. Ne, namam nikakvu poruku za njega... Hvala, do viđenja.

Višnjić, vraćajući se u sobu, zatiče ga zbunjenog.

VIŠNJIĆ: Neki problemi?

STRIČEVIĆ: Nevolja nikad ne ide sama, nego u serijama.

VIŠNJIĆ: Tako je to. I ja ću uskoro u penziju.

STRIČEVIĆ (*kroz smeh*): Verovatno su zato oni mene i poslali ovamo.

VIŠNJIĆ: Ja da radim s tim karijeristom Došenom i sa njegovom bulumentom?! Ja?!

STRIČEVIĆ: Ne razumem.

VIŠNJIĆ: Slušaj, jesi li ti ozbiljno danas hteo kod predsednika Komisije?

STRIČEVIĆ: Bilo je telefonski zakazano.

VIŠNJIĆ: Zar ti ne znaš da je predsednik samo još formalno u Komisiji; Došen je već preuzeo dužnost.

STRIČEVIĆ: Došen???

VIŠNJIĆ: A sada sedi mirno. Čuo sam još jednu novost - o današnjem sastanku Komisije.

STRIČEVIĆ: Vredan je taj Došen, a?

VIŠNJIĆ: Na sastanku je dodeljen vašem Institutu taj projekat... to za naftu, po Šumanu...

STRIČEVIĆ: Da. I...?

VIŠNJIĆ: Dodeljen je, ali s tim da se sredstva troše strogo namenski, samo za taj projekat, je l' tako?

STRIČEVIĆ: Tačno tako. Sigurno je - zbog rovite situacije u Jugoslaviji - obrazovana i jedna kontrolna komisija sa Došenom na čelu?

VIŠNJIĆ: Vrlo dobro, burazeru. Sve pogađaš.

STRIČEVIĆ: O, majku li im mangupsku!

VIŠNJIĆ: Odlična nameštaljka!

STRIČEVIĆ: A je l' znaš šta to znači, čoveče božji? Šta to znači?

VIŠNJIĆ: Eto, vidiš, uspele su i tebe da iznerviraju.

STRIČEVIĆ (*očajnički ponavlja*): Znaš li ti šta to znači?

Muzički akcenat.

Laboratorija i ulaz u Institut, dan. Ova sekvenca ide bez dijaloga, samo s muzikom.

U Stričeвиćevoj laboratoriji laborantkinja plaće u uglu. Jasna, obučena za izlazak, završava pakovanje nekih knjiga, svezaka, bočica. Još jedanput proverava fioke svoga stola. Hoće da se pozdravi sa laborantkinjom. Ova okreće glavu. Jasna je poljubi. Laborantkinja uzima prepunu Jasinu torbu i polazi ka vratima. Jasna za njom. Pred vratima se seti, vrati se do vešalice, uzme svoj beli manti. Na vešalici ostaje još jedan mantil na čijem gornjem džepu piše: DR STRIČEVIĆ.

U hodniku nema nikoga. Portir izlazi iz kabine ususret Jasni, širi ruke, priča. Jasna, tromuta, oprašta se i sa njime.

Laborantkinja i Jasna izlaze napolje. Levo od ulaza kreću ka pasažu. Zaustavljaju se kod jedne škode. Još jedanput ljubljenje. Laborantkinja otrči natrag u zgradu plačući. Na ulazu se sudari s Laletom, koji, takođe natovaren stvarima, izlazi iz zgrade. Lale i Jasna smeštaju se u škodu.

Kafana „Vardar“, noć. Uobičajena atmosfera u kafani. Za jednim stolom sede Đokić i Stričević.

ĐOKIĆ: I tako, kažem ti: tražim te kod kuće - nema; uzalud ostavljam poruke; u Institutu takođe. Gde si? Kakvo je to bolovanje?

STRIČEVIĆ: O, bilo mi je vrlo potrebno.

ĐOKIĆ: Provodiš se?

STRIČEVIĆ: Ama ne. Znae, onaj moj projekat, pričao sam vam... Propao je, razumete li? (*Zagrcne se.*)

ĐOKIĆ: Stvarno. Žao mi je.

Stričević se brzo pribere, promeni ton, postaje usiljeno veseo.

STRIČEVIĆ: I eto, nisam dobio pare. Sada Stričević može svoje neproverene hipoteze da obesi na dud. Saradnici su mi se razbežali iz Instituta. Znae kako je to: brod tone. A ja sam na bolovanju dok ne rešim šta ću.

ĐOKIĆ: Poterala orla zla godina.

STRIČEVIĆ: A možda...

ĐOKIĆ: Šta možda?

STRIČEVIĆ: Da vidite, nije u životu baš tako loše ni lenstvovati.

ĐOKIĆ: Nemoj tako, boga mu ljubim.

STRIČEVIĆ: A vi - opet zbog penzije?

ĐOKIĆ: To je uređeno. Ovoga puta došao sam u Beograd zbog tebe.

STRIČEVIĆ: Da li sam to zaslužio?

ĐOKIĆ: Ja neću da uvijam. Ostalo je nešto prošli put... To mi ne da mira... nešto neizrečeno.

STRIČEVIĆ: Mislite?

ĐOKIĆ: Da.

STRIČEVIĆ: Mislite, ja nisam izrekao?

ĐOKIĆ: Ti, naravno.

STRIČEVIĆ: Mene i Jasna i vi stalno hvatate u nekim lažima.

ĐOKIĆ: A propo, šta je s Jasnom?

STRIČEVIĆ: Napustila je Institut. Ne znam.

ĐOKIĆ: A, nju si ti strašno pokosio one večeri.

STRIČEVIĆ: Čime, profesore?

ĐOKIĆ: I ja sam lud. Ali nisam ni slutio. Ne bih inače otpočinjao.

STRIČEVIĆ: Nije to više važno.

ĐOKIĆ: Ja nju razumem zato što i mene samog veoma pogađa tvoje držanje.

STRIČEVIĆ (*opominjući*): Profesore, ja zbog vas izbegavam taj razgovor.

ĐOKIĆ (*insistira*): Neke važne stvari ja sam tebe hteo da pitam kao otac.

STRIČEVIĆ: Ali kao otac vi treba pre svega da odgovarate na pitanja.

ĐOKIĆ: Ako mogu...

STRIČEVIĆ: Ne, profesore, ne možete, ne verujem da možete.

ĐOKIĆ (*zaintačeno*): Dobro, sam ću postaviti jedno pitanje: Je li moj mlađi sin umro ogorčen na mene? Je li, Stričeviću?

Pauza. Piju kafu.

ĐOKIĆ: Dakle?

STRIČEVIĆ: Jeste. Zar vam već nisam rekao da je umro tako... u pustinji.

202] ĐOKIĆ: Ali ja, šta sam mu ja skrivio?

STRIČEVIĆ: Krivi ste: i vi, i moj pokojni otac. Krivi ste. Vaša generacija. Reč jednu niste nam rekli kako da živimo u toj krvavoj gužvi posle 1941. godine. Nemci, nacija, komunizam. Na koju stranu da krenemo?

ĐOKIĆ: Tu niste u pravu.

STRIČEVIĆ (*vikne*): Kuda da pođemo sa sedamnaest godina? Odgovorite, oče, profesore, odgovorite?

ĐOKIĆ: Stani, pre svega ne viči i ne uzrujavaj se.

STRIČEVIĆ Ne, vi niste ni hteli ni umeli ništa da kažete. Vaša poruka, vaša štafeta?! Pa vi sami niste znali kuda. Pojma niste imali. To sam ja shvatio. Vi - i sudbina naroda?! Idite molim vas.

ĐOKIĆ: A, mladiću, izvini, nećemo tako.

STRIČEVIĆ (*gorko*): Ja vam to sada ne zameram. Zaista ne zameram. Ali mene ta tema ne interesuje više.

ĐOKIĆ: Godine 1913, u novembru, rekao mi je Jovan Skerlić: „Slušajte, mladi Đokiću... kakva književnost, kakva nauka!? Rat, oslobođenje jugoslovenskih naroda - to su pravi narodni zadaci. Mi moramo da učestvujemo u tome. Basta sa neozbiljnim stvarima.“ I od onda, gospodine moj...

STRIČEVIĆ: Jao, zar opet iz početka?!

ĐOKIĆ (*patetično*): Od onda pa tako reći do ovog časa moja generacija služi narodnoj stvari. A ti tako - kao da smo mi neki odrođeni, neki paraziti? Je li? A koliko nas je poginulo samo u Prvom svetskom ratu. Naravno, naravno, šta se posle napravilo. Mi nismo krivi za tu prvu Jugoslaviju. Mi smo najnezadovoljniji bili u njoj i najpotisnutiji.

STRIČEVIĆ: (*pokušava da ga zaustavi*): Profesore, molim vas!

ĐOKIĆ: A onda, u ovom ratu, naši vojni saveznici pogađaju se oko nas kao na pijaci i prodaju nas Rusima...

STRIČEVIĆ: Dosta! Ne mogu da slušam. Dosta! (*Pokrije lice rukama.*)

Stričevićeva kuća, dan. Zvono dugo i prodorno.

Krupni plan: Stričević se budi kao iz nekog košmara, trlja čelo, otvara oči. Čuje izdaleka neki dijalog i ne veruje ušima.

JASNA (*off*): Tražimo doktora Stričevića. Je li kod kuće?

ŽENA (*off*): Izvolite, on je malo privilegao. Sad ću ga pozvati.

U predsoblju stare građanske kuće stoje: Jasna, Lale i Stričevićeva žena.

LALE: Ja sam doktor Kovač, bivši kolega vašeg muža... Milo mi je... A ovo je Jasna Pajić.

ŽENA: A, vi ste to?

JASNA: Nismo se poznavale.

Žena ih uvodi u salon. Pored kanapea stoji Stričević zbunjen.

JASNA: Šta to znači?

STRIČEVIĆ: To ja vas pitam.

Približavaju se polako i oprezno.

LALE: Eto, ja sam mlađi, i po drugi put rizikujem...

(Pruž a ruku Stričeviću.)

JASNA: Hajde, mirite se!

Njih dvojica se rukuju i čak se smešno zagrlje. Početna nelagodnost nestaje.

LALE: Ja sam kriv.

STRIČEVIĆ: Otkud? Ja sam prenaglio. Bilo mi je vrlo žao.

Jasna razgleda unutrašnjost stare kuće koja je u dosta derutnom stanju: i tapeti, i nameštaj.

JASNA: Pa dobro, gde si ti, Stričeviću? Morali smo ovako na prepad da te uhvatimo.

STRIČEVIĆ: Ja se krijem. A vi... Boga mu, uopšte ne znam gde radite sada?

ŽENA: Izvinite, on se tako ušeprtljao. Sedite, molim vas. Sad ću ja!

JASNA: Mi smo ti u Rafineriji nafte kod Pančeva. Prilično se dangubi u odlasku i dolasku, ali je inače odlično.

STRIČEVIĆ: Koliko je prošlo?

LALE: Dva meseca. Nisi dobio našu poruku?

STRIČEVIĆ: Ne.

LALE: Nijedanput? Čudna stvar!

JASNA: Laže, naravno. I on je dobijao od nas, i ja sam dobijala od njega. Samo nije bilo odgovora.

LALE: Da li znaš zašto smo došli?

STRIČEVIĆ: Stare kolege. Red je da se izglađe nesporedumi.

LALE: Slušaj, Stričeviću. Mi imamo najviše ovlašćenje da te pozovemo da pređeš kod nas u Rafineriju.

STRIČEVIĆ: U Rafineriju? A zašto?

JASNA: Šta misliš zašto?

STRIČEVIĆ: Ne znam. Ne mislim. Ova dva meseca živim kao da sam se vratio iz inostranstva, iz neke emigracije. Sve mi je novo.

LALE (*uglas sa Jasnom*): Radićemo tvoj projekat.

JASNA: Slušaj, tamo su mladi ljudi, puni razumevanja, ambicija i para. Omogućili su nam da osnujemo naučnoistraživačku laboratoriju. Prosto neverovatno.

LALE: Do kraja godine moći ćemo da počnemo rad na razrađivanju Stričevićeve metode.

STRIČEVIĆ: To je dobro, vrlo dobro.

JASNA: Ma to je fantastično!

LALE: Oni se ne usuđuju da se obrate direktno sami jednoj takvoj šarži kao što si ti. Zato su nas poslali kao prethodnicu.

JASNA: Divno ćemo raditi!

Žena ulazi sa poslužavnikom, zastaje kod vrata.

STRIČEVIĆ: A kad ćete se vas dvoje venčati?

LALE: Šta kažeš?

STRIČEVIĆ: Pitam.

ŽENA (*Stričeviću*): Šta znači ta indiskretnost?

STRIČEVIĆ: Budi ljubazna, idi i skuvaj kafu gostima.

ŽENA: Evo je! (*Posluži i demonstrativno napusti sobu.*)

STRIČEVIĆ: Dakle...

JASNA: Dakle, ti.

STRIČEVIĆ: Ja ne.

LALE: Šta ne?

STRIČEVIĆ: Neću.

LALE: Dobro, ja razumem da si ti pogođen nerazumevanjem Instituta, Komisije... Ali zar ti ovaj naš trud i dobra volja Rafinerije ne znače ništa?

JASNA: Slušaj, najlogičnije je da ti sam, makar godinu dana, vodiš rad na projektu. Mi nismo još sigurni. Rizikuješ da propadne takva ideja.

STRIČEVIĆ: Tako to mora kod nas da bude.

LALE: Ali zašto?

STRIČEVIĆ: Znaš šta mi je rekao jedan u Saveznoj komisiji, moj nekadašnji islednik, bivši udbaša?

JASNA (*iznervirana*): Ne znam i ne interesuje me. Ali sam Laletu rekla da ćeš odbiti. Jer ti si nekeko... Ti si izgoreo.

STRIČEVIĆ: Tačno. Upravo to mi je rekao moj islednik.

JASNA: Izgoreo si. To je bilo onoga dana u Institutu, u onoj svadi, posle na sahrani Norinoj, u razgovoru sa starim profesorom. Ja, prema tome, nisam bogzna šta očekivala. Ali sam mislila - ubedićemo te da dođeš, makar i bez ambicija, da budeš duhovni menadžer.

STRIČEVIĆ: Ne zanima me to više.

LALE: Možda on hoće u inostranstvo.

STRIČEVIĆ: To nikako.

JASNA: Onda ćeš spasti na to da se vratiš u Institut i da radiš na međunarodnom projektu po Šumanovoj metodi. Ti da radiš to, hej, čoveče!?

STRIČEVIĆ: Verovatno.

JASNA: Šta onda dalje da razgovaramo. Ja sam danas uvidela da si ti...

STRIČEVIĆ: Šta sam ja? Hajde, kaži, kaži slobodno.

U tom trenutku žena uvodi u salon Višnjića u odeći za pećanje.

VIŠNJIĆ: Kolega, hoćemo li? Zakasnićemo. O, dobar dan. (*On se slobodno upoznaje sa Laletom i Jasnom.*) Znači, vi ste doktorove kolege. A da li radite po Šumanu ili po Stričeviću?

JASNA: Mi po Stričeviću. A vi?

VIŠNJIĆ: A mi pecamo. Penzionerski, polako. Sad će doktor i to da doktorira, uskoro.

JASNA: Mi moramo da idemo. Zbogom, Stričeviću.

LALE: Žao mi je.

STRIČEVIĆ: I meni. *(Polazi da ih isprati.)*

Kapija Stričevićeva i ulica, dan. Lale i Jasna su već na kapiji. Stričević hoće i dalje da ih prati. Žena ga zadrži rukom. On se okrene prema njoj, slegne ramenima i vrati se u kuću. Automobil odlazi nekom lepom ulicom.

Zatamnjenje.

Priredila
Ružica VARDA

prikazi

Petar Ljubojev

„MASOVNE KOMUNIKACIJE - ŠTAMPA, FILM, RADIO, TELEVIZIJA“,

Pozornica dramskih umetnosti, Novi Sad, 1996.

Knjigu Petra Ljubojeva MASOVNE KOMUNIKACIJE čine eseji i predavanja nastali tokom 1995. i 1996. godine, čiji sadržaj najbolje osvetljava njen podnaslov - o štampi, filmu, radiju i televiziji. Knjiga je pisana u pedagoškom maniru s obzirom na to da se autor prevashodno obraća studentima. Međutim, on se obraća i naučnoj javnosti ukazujući na relevantnost predmeta masovnih komunikacija kao posebne naučne i nastavne oblasti, koja se temelji na iskustvima sociologije kulture, istorije umetnosti i estetike.

Pre nego što se usmerio na osnovnu temu, autor je ukazao na to da razumevanje posebnih medija komuniciranja pretpostavlja i uvažavanje sveobuhvatnog i novog sistema vrednosti masovnog društva, masovne kulture, odnosno *kulture* uopšte. On navodi definicije kulture onih teoretičara koji na ovaj fenomen gledaju pre svega kao na „intelektualnu sferu ljudske delatnosti“. *Ciceron*, na primer,

govori o kulturi ljudske duše i kulturi ljudskog duha, da bi se taj tok misli iz antike nastavio tek u XVIII, prosvetiteljskom veku. *Banbatista Viko* raspravlja o novim načinima naučne spoznaje sveta, pri čemu naglašava da je kultura čovekov svet. *Lajbnic* uvodi germanizovan izraz *cultur*, a *Johan Adelung* u rečniku nemačkog jezika objašnjava kulturu kao oplemenjivanje i suptilnost svih duhovnih i fizičkih snaga čoveka. O kulturi su svoje stavove iznosili i *Monteskeje*, *Volter* i *Ruso*, a o „nauci o kulturi“ pisao je i *Hegel*. *Maršal Makluan*, utemeljivač nauke masovnih komunikacija, najavljuje prisustvo elektronske, vizuelne kulture koja je toliko globalna da otvara prostore opšte, „integralne kulture“.

Sasvim umesno, Ljubojev se osvrće i na filozofsku misao *Karla Jaspersa*, koji analizira „duhovnu situaciju vremena“ u kome živi (naziv istoimenog teksta iz 1931. godine) i nalazi da se pojavom

socijalnih pokreta i tehničko-ekonomskog uzleta u posljednja dva stolecja formira bezimena masa - publika građana koja posreduje javno mnjenje. Da bi se uticalo na bezimenu masu potrebna je poruka, i to svakodnevna, putem štampe, zatim „masovnim preslikavanjem života ili reprodukcijama u bioskopskim predstavama i na radiju gde se ostvaruje kontakt svih sa svima“.

U obrazlaganju sintagme kultura masovnog društva, Ljubojev i dalje nabraja sociološke autoritete kao što su *Veber*, *Rajt Mils*, *Antonjina Kloskovska*, *Čarls Kulej*, ali se nešto više zadržava na teoriji *Edgara Morena* za koga je masovna kultura prva univerzalna kultura u istoriji čovečanstva. Ona je nastala u Americi, akumulirala se u Evropi, a ima svojstvo da integriše i druge kulture. Po tome je kosmopolitska i svetska.

ŠTAMPA - MEDIJ PISANIH PORUKA

U poglavlju o nastanku, razvoju i funkciji štampe, autor navodi da je to medij kojim se ideje razmenjuju putem pisanih poruka. Ekspanzija štampe započinje u XIX veku, a nezaobilazna je u XX. Za štampu je prelomna 1995. godina, jer se veliki novinski magnati okreću satelitskom programu u nameri da objedine televizijsku i filmsku proizvodnju i domašaje štampe. Nije reč samo o tehnološkim inovacijama već i o načinu novinskog izveštaja. Naime, vest postaje roba, a roba se prilagođava zakonima tržišta i tražnje, što znači da novine treba da budu jeftine, a informacije senzacionalističke, dinamičke i

bezobzirne. Takav odnos prema novinskom informisanju brzo je iznedrio visokotiražnu, tzv. žutu štampu. Najčešći oblici pisane komunikacije jesu: vest, izveštaj, reportaža, novinska kritika, komentar, karikatura, ilustracija, te novinski roman, roman u sveskama i feljton.

Kao autor kome je estetsko načelo u medijskoj poruci od izuzetne važnosti (koji estetičko, etičko i emotivno u masovnim komunikacijama izdiže iznad ostalih karakteristika komunikacijske poruke), Ljubojev stavlja film na prvo mesto po važnosti u sistemu masovnih elektronskih medija, budući da film „svojim uzvišenim domašajima nudi osnovu za upoređivanje svih jasno izdvojenih ili osamostaljenih medija“ kao što su radio i televizija ili pak strip i animirani crtež.

FILM - ESTETSKA PORUKA

Film je prihvaćen kao nova autentična umetnost, a nastao iz želje za novim viđenjem sveta. Zato film nudi dovršenu sliku nedovršenog iskustva sveta. Sineasti kreiraju svoju stvarnost zahvaljujući velikoj moći pokretnih slika. Za postuliranje filmske umetnosti značajni su teoretičari kao što su *Benjamin, Bazen, Žan Mitri, Rolan Bart, Tarkovski*, koji su promovisali film kao jedan novi estetski princip. Prema Ljubojevu najviše pažnje zaslužuje upravo *Andre Bazen* koji je obogatio područje filmske ontologije i jezika i utemeljio teoriju autorskog filma, uzdigavši filmsko stvaralaštvo režisera, pre svega neorealista kakvi su *Roberto*

Rosellini, Luis Bunjuel, Vittorio de Sika, Orson Vels. Za najznačajnije teoretičare filma među Jugoslovenima Ljubojev imenuje Dušana Stojanovića koji se bavio semiologijom filma i Slavka Vorkapića koji razvija kritiku teorije intelektualnog filma. Osim njih, na ovom polju prisutni su Vladimir Petrić, Branko Belan (sa vizijom dijalektike montaže) i drugi.

Od otkrića kinematografa 1895. godine, kada je Luj Limijer ravnomerno snimao i emitovao pokrete na platnu putem filma, preko filmskih programa Žorža Melijasa (scenski pokreti), film je otvorio velike prostore ljudskog doživljaja sveta. Stvaranjem Holivuda, od 1910. godine primat filmske umetnosti od Evropljana preuzimaju Amerikanci, a za dalji umetnički i komercijalni procvat filma zaslužne su velike i moćne producerske kuće (Vornen i Foks, Univerzal, Metro Goldvin Majer i druge), te možemo reći da su prvi filmovi snimljeni u Evropi, ali osnovni elementi osobenog filmskog jezika, odnosno vizuelne kulture afirmisani su tek na severnoameričkom kontinentu.

Međutim, utemeljivači nauke o filmu potiču sa evropskog područja, tačnije iz Italije, a kao najznačajnije u ovoj plejadi Ljubojev navodi Ridota Kanuda prema kome je film kao sedma umetnost u sebi pomirio sve druge umetnosti. Kanuda se posebno bavio pitanjem fotogeničnosti filmske slike, odnosno slikom kao najznačajnijim delom filmskog jezika. U važne teoretičare filma autor ubraja Anri Ažela kao utemeljivača filmske estetike, Luja

Delika, Leona Musinaka, te Dušana Stojanovića. Među ruskim teoretičarima pokretnih slika izdvajaju se Jurij Tinanov, Viktor Šklovski, Sergej Ezenštajn, te Ljev Kuljišov, čiji su umetnički angažmani na tragu literarnog formalizma.

Poglavlje o filmu Ljubojev zaokružuje analizom oblika stvaralačkog interpretiranja slike sveta na filmu. U tom smislu govori o dokumentarnom i igranom filmu koji, opet, poseduje žanrove kao što su komedija, vestern i spektakl. Autor izdvaja savremeni film koji više nije moguće podvesti niti pod jedan klasični filmski žanr jer ruši klasične pristupe savremenoj dramaturgiji filma, ustaljene kanone filmskog pripovedanja i klasičnih oblika filmske predstave postojećeg.

TELEVIZIJA - NOVO ISKUSTVO UMETNOSTI

Nakon kratkog odeljka o radiju i radiofonskom stvaralaštvu čiju osnovu fonetske i akustičke vrednosti čini ljudski glas, Ljubojev gotovo trećinu knjige posvećuje analizi televizije. Televizija je omogućila da se savlada prostor kojim se prenosi slika na daljinu, ali je mogla da nastane tek razvojem elektronike. Dakle, tek kad su savladane velike tehnološke prepreke, odnosno tek kada je patentirana elektronska cev (Ferdinad Braun, kasnije Viljem Kruks, pa Vladimir Zvorikin) bilo je moguće ostvariti i otkriće analizatorske cevi koja rastače sliku na molekule različitih svetlosnih prolaza bez otpora do mogućeg emitovanja. Prvi

televizijski eksperimentalni program u dužem vremenskom trajanju ostvaren je u Velikoj Britaniji (BBC, 1939), a prvi televizijski program na tlu Jugoslavije emitovan je 1938. godine u Beogradu. Od pojave televizijske slike razvoj elektronike tekao je vratolomno, tako da se ona danas odašilje putem veštačkih svemirskih satelita, a najznačajnija su očekivanja od tzv. slobodnog lebdenja programa, odnosno od mogućnosti da gledalac bira programe koji su emitovani u bilo kom centru povezanom u globalnu mrežu. Reč je o tzv. interaktivnom programu.

Kao teoretičara masovnih medija, Ljubojeva pre svega interesuje nauka koja proučava masovne komunikacije, i bez mnogo ustezanja on govori o nauci o televiziji. Utemeljenje teorije o masovnim komunikacijama, i to na osnovu fenomena koje je nudila televizija, vodi do dva najznačajnija naučnika: Kanađanina *Maršala Makluana* (razvojem komunikacija svet zemljinog prostranstva postaće blizak poput života u velikom selu, medij je poruka itd.) i Italijana *Umberta Eka* (direktno snimanje kao osnova televizijske komunikacije uvodi nove estetske strukture) i posredno *Edgara Morena*. Ovoj grupi odabranih i već slavnih ličnosti pripadaju i *Abraham Mol* koji se bavio naukom o televiziji u okviru masovnih komunikacija, te *Žan Kaznev* eksplicitno teoretičar televizije. Među poznate srpske teoretičare masovnih komunikacija autor ubraja *Tomu Dorđevića* koji iznosi opšta načela za utemeljenje teorije masovnih komunikacija, zatim *Aleksandra Todorovića* koji je sačinio sistematizaciju

socioloških dostignuća u domenu masovnih komunikacija, posebno intenziviranih dominacijom televizije, te *Ratka Božovića*, značajnog sociologa kulture i masovnih komunikacija. Kritičan odnos prema televiziji razvio se i među poljskim teoretičarima koji su nastojali da velika državna ulaganja u televiziju usmere ka estetskom i etičkom minimumu stvaralačkog čina. Ljubojev ističe *Antonjinu Kloskovsku* koja je ponudila značajnu kritiku, ali i pohvalu masovne kulture i najavila dugotrajnu raspravu o mogućnostima „umetničke televizije“, zatim *Malinovskog*, sociologe *Kolakovskog* i *Šafa*, te teoretičara televizije *Teodora Teplica* koji televiziju prihvata kao ostvarenje čovekove davnašnje težnje „gledanja na daljinu“. I na kraju, tragajući za estetikom televizije, autor knjige „Masovne komunikacije“ ukazuje na to da su mediji, posebno televizija, usmerili pažnju na estetiku novog vremena, popularne kulture. Doduše, pitanje je da li širenje masovnih vidova komunikacije omogućava stvaranje novih umetnosti i razaranje postojećih klasičnih umetnosti. Stoga, da bi se otkrili putevi mogućeg televizijskog izraza, neophodno je tragati za karakteristikama mogućeg autohtonog televizijskog izraza. U svakom slučaju, televizija nudi domašaje stvaralaštva koji dosežu do umetničkog čina. Neosporno je da televizija nudi stvaralački čin, što znači da se putem televizijskog medija ostvaruju dela izvesnog estetskog dometa. Posebno se ta estetska poruka može ogledati u specifičnim televizijskim formama kakav je televizijski spot,

televizijska drama, a posebno u televizijskim serijama. Upravo ove tri izdvojene otvorene strukture utiču na to da se jezik televizije konstituiše kao novo iskustvo umetnosti.

Knjiga „Masovne komunikacije“ ne donosi ništa nepoznato ili

neproblematizovano, ali pred nama je jedna pregledna studija sa izrazitom edukativnom namerom. Iako pisana fragmentarno, deluje celovito i može se koristiti u srednjim školama i na fakultetima. Korisna je za novinare, kao i za poslenike masovnih medija uopšte.

Biljana RATKOVIĆ-NJEGOVAN

„DOKUMENTARNA TELEVIZIJA - VENCI OD TRNJA BOŽIDARA KALEZIĆA“

Pre nešto više od pola veka televizija se pojavila na medijskoj sceni i veoma brzo zauzela ako ne najvažnije, a ono svakako najistaknutije mesto. Istovremeno, tokom svih tih decenija o njoj je izrečeno daleko više nipodaštavajućih i negativnih mišljenja, nego pohvala i ozbiljnih analiha. Evo samo nekoliko nasumce odabranih primera: još dvadesetih godina C. P. Scott je rekao: „Televizija? Nikakvog dobra od toga neće biti, reč je pola grčka, a pola latinska“. Ni kasnije kritike nisu bile nimalo nežnije. Tako je filmski mogul Sem Goldwin rezignirano zaključio da „ljudi nemaju razloga da plate ulaznicu da bi u bioskopu gledali loše filmove, kad mogu kod kuće besplatno gledati lošu televiziju“, Nancy Banks Smith je opisala televiziju kao „slonovsko groblje, gde se ne može napraviti ni jedan korak, a da se ne sudarite sa nekim starim filmom koji je tu dopuzao da izdahne...“. A Bart Mills je napisao da „svako ko gleda

televiziju više od šest sati nedeljno mora biti globalna seoska budala...“. Kritike su pljuštale i pljušte sa svih strana. Međutim, čini mi se prigodnim da završim ovaj niz citata izjavom čoveka čije samo ime dokazuje ispravnost njegove tvrdnje. Naime, čuveni finski kompozitor, Jan Sibelius, ovako je savetovao jednog svog mlađeg kolegu: „I na kraju, ne obraćajte pažnju na ono što govore kritičari. Niko još nije podigao spomenik nekom kritičaru“.

Ako televiziju posmatramo pažljivo, ako je pratimo na isti način kao i pozorišnu predstavu, koncert ili film, a ne koristimo je samo kao zamenu za pilule za spavanje, moramo priznati da je ona za ovih pola veka ne samo uspela da se nametne kao nezaobilazni medij, kao sveprisutna kutija puna žica i staklića, već da je za to vreme uspela da izgradi svoj jezik i svoje kodove, da je pružila gledalištu dela čiji kvalitet i ozbiljnost niko ne može da porekne, da je

iznedrila niz vrhunskih stvaralaca. Istina, mnogi od tih ljudi, i pored visokih dostignuća, često kao da se stide što su ih proizveli upravo za televiziju. Čini se da bi ponekad više voleli da budu poznati po jednoj maloj kratkoj priči ili filmu nego po sjajnoj televizijskoj seriji, bez obzira na njen žanr. No, srećom po ovaj medij, ima i drugačijih primera. Jedan od takvih primera je upravo i Božidar Kalezić, koji je voljno prihvatio televiziju kao svoj medij, koji je u tom domenu strasno istraživao, radio, borio se i ostvario dela izuzetnih vrednosti.

Prihvativši, dakle, svesrdno televiziju, Kalezić je smatrao da ovaj medij zavređuje ne samo da se u njemu dela i stvara, već da o televiziji treba i razmišljati, pokušati da se odgonetne šta je ona, gde leže zamke, a gde zlatno grumenje. Drugim rečima, bio je ubeđen u to da pravi televizijski stvaralac mora istovremeno teorijski promišljati medij i pokušavati da u njemu, u njegovom jeziku, izrazi svoje ideje, želje i misli.

Upravo je to Kalezićevo dvojno delovanje izuzetno dobro izloženo, organizovano i kontrapunktirano u knjizi Dragane Bošković „Dokumentarna televizija - venci od trnja Božidara Kalezića“. Ona nam ukazuje na suštinske odrednice Božidara Kalezića kao televizijskog stvaraloca i kao čoveka koji misli o televiziji.

Nema sumnje da nije lako, ako je uopšte i moguće, u nekoliko reči opisati Kalezićev pristup televiziji i televizijskom stvaralaštvu, ali mi se čini da je, uz sve opasnosti koje svako pojednostavljenje nosi

sobom, moguće reći da se njegov kredito, njegov lični stav, zasniva na:

- * odsustvu predubeđenja,
- * iskrenosti,
- * gotovo jansenističkoj strogosti u pristupu i stilu,
- * izbegavanju olakih i naizgled zavodljivih zaključaka,
- * zahtevnosti u odnosu na sebe, svoje saradnike, ali i gledaoce i čitaoce,
- * istraživanju, istraživanju i istraživanju,
- * i nadasve intelektualnom poštenju.

Ako pažljivo pričitamo i uporedimo delove ove knjige koji se odnose na neke od dokumentarističkih dela Božidara Kalezića i one gde on, u intervjuima, razgovorima i odlomcima svojih knjiga, razmišlja o televiziji, uočavamo odmah izuzetnu koherentnost stavova. Teorijski diskurs prethodi ili sledi praktičnoj realizaciji, jedan drugog dopunjuju i nadahnjuju i kao konačni rezultat daju jedno celovito i dragoceno delo.

Božidar Kalezić ne smatra da je dokumentarni program najvažniji, ili, kao što mnogi za svoj posao vole da misle, suština televizije, on smatra, kao i Alan Rozental, da je osnovna uloga dokumentarca da postavlja teška i uznemirujuća pitanja i da ih istražuje dublje i kritičnije no što i jedan drugi televizijski žanr to može da učini.

Na jednom mestu u ovoj knjizi Kalezić kaže: „Televizija mora da uznemiri čoveka, da ga stavi u mobilno stanje. TV ekran treba dovesti do usijanja. Da ga dodirneš, pa da jaukneš kad te

opeče“. Svojim dokumentarističkim delima, on je zaista i uspevao da usija ekran, uspevao je da nas razdrma, natera na razmišljanje, na sopstveni intelektualni napor. Nije on nametao zaključke, i, na daj bože, rešenja, već je uvek i u svakom trenutku postavljao pitanja i, kako sam kaže, „postavljao okvir oko čoveka ili događaja“ da bismo ga mi primetili u opštem haosu koji nas okružuje i pridružili se autoru u razmišljanju o tome što smo, zahvaljujući njemu, videli.

Knjiga „Venci od trnja Božidara Kalezića“ predstavlja dragoceno štivo koje nas uvodi u svet jedne stvaralačke ličnosti. Knjiga, koja nas kolažom citata, iskaza i odlomaka uvodi u njegovu „dokumentarističku radionicu“ i prikazuje genezu njegovih dela. Za one koji ne znaju dokumentarne filmove Božidara Kalezića, ili koji su kukavički od njih pobjegli, ova knjiga će predstavljati snažan

podsticaj da se u tu avanturu ipak upuste. Drugima, koji taj opus dobrim delom znaju, ona će biti izazov da te sjajne televizijske programe još jednom pogledaju, jer će im ukazati da su oni daleko slojevitiji no što im se, možda, pri prvom gledanju učinilo.

Knjiga Dragane Bošković pridružuje se nevelikom broju ozbiljnih dela o televiziji koja su napisana kod nas. Međutim, nemojte ovu odrednicu „ozbiljnog dela“ preozbiljno shvatiti, ili kao što je kod nas nažalost često slučaj, izjednačiti ozbiljno sa sumornim i dosadnim (a u tu zamku često zapadaju čak i naučnici i esejisti, koji svoj, inače, briljantni usmeni diskurs s mukom i nadasve kontraproduktivno sputavaju čim se dohvate pera). Ova knjiga se divno čita, istina često stegnuta srca, često sa grčem u stomaku, ali nikad teško i, što je svakako najvažnije, nikad indiferentno.

Aleksandar TODOROVIĆ

Grupa autora.

SVEST - NAUČNI IZAZOV 21. VEKA

Povodom druge knjige „SVEST - NAUČNI IZAZOV 21. VEKA“, zbornik radova sa ECPD seminara, 27-28. septembar 1996.g. Beograd; Editori Ljubisav Rakić, Dejan Raković, Đuro Koruga, Aleksandar Marjanović, u predgovoru navode:

„Fenomen svesti je jedan od najstarijih naučnih problema, koji je zaokupljao čoveka još u antično doba, i to kako u civilizacijama Istoka tako i Zapada. Iako je svest dugo bila centralna tema filozofskih traktata od samih početaka filozofske misli, ili tradicionalnih ezoterijskih praksi Istoka i Zapada koje su postigle zavidan empirijski nivo kontrole izmenjenih stanja svesti, uz značajne filozofsko-religiozne implikacije - prvi naučni pokušaji rasvetljavanja fenomena svesti pojavljuju se tek u psihologiji druge polovine 19. veka (kroz razvoj psihofizike i teorija ličnosti), u fizici s početka 20. veka (kroz razvoj kvantne mehanike i artikulisanje problema

tzv. redukcije talasnog paketa i uloge posmatrača u ovom procesu), i u kompjuterskim naukama druge polovine 20. veka (kroz razvoj veštačke inteligencije i koncepcije da se kompletan kognitivni proces može svesti na kompjuterski alogaritam).

Međutim, zbog naučno-metodoloških teškoća, problem svesti u ovim naukama nije zauzeo odgovarajuće mesto“.

Poslednju deceniju 20. veka Ujedinjene nacije označile su kao deceniju istraživanja mozga, što je svakako dalo novi impuls istraživanju fenomena svesti, kao najkompleksnije moždane funkcije. Danas se procenjuje da svest spada u deset najznačajnijih naučnih problema, zbog potencijalnih implikacija na mnoge oblasti nauke, medicine i tehnike.

Fenomenom svesti ljudi su se odvajkada bavili, ali intenzivno proučavanje postalo je svojevrsan izazov baš u ovom vremenu u kome se danas nalazi celokupno

čovečanstvo, imajući u vidu napredak nauke u drugoj polovini 20. veka. Daskora zapadna civilizacija nije insistirala na osvešćenju nesvesnih delova psihe. Posle dugog perioda razdvajanja, počeli su se uklapati različiti nivoi svesti u jedan prepoznatljiv mozaik, kako iskustveno (Istok) tako i eksperimentalno (Zapad). Međutim, od kada su „zdrav“ razum zamenili teleskopi okrenuti proučavanju markokosmosa, a mikroskopi se zagnjurili u mikro svet, od tada stvari nisu jasne same po sebi, već se sve više shvata povezanost svesti, vremena i prostora. Svi se rađamo u svetu pojava čije nas obilje, s jedne strane, zbunjuje, a, s druge strane, postepeno tokom evolucije utiče na razvijanje svesti, koje nas prati i kroz ceo život; pa je logično da svest više nego ikad tokom ljudske istorije zaokuplja pažnju naučne elite baš u ovoj poslednjoj dekadi 20. veka. U razmaku od samo jedne godine u Beogradu su održane dve manifestacije na temu svesti: prvo, simpozijum (1995. godine) čiji prikaz je dat u časopisu Radio (1966. godine, broj 11-12), a zatim drugo, seminar (1996. godine) na koji se ovaj prikaz odnosi, a predstoji i treći, koji će se održati septembra 1997. godine. Verovatno bi se svi autori (ukupno 47 na oba skupa) složili s mišljenjem velikana duha K. G. Junga, izloženog u knjizi „Čovek i njegovi simboli“, kad konstatuje: „Postoje istorijski razlozi za opiranje ideji o nepoznatom delu ljudske psihe. Svest je sasvim nova kategorija prirode i ona je još uvek u eksperimentalnom stanju. Krhka je, ugrožena posebnim

opasnostima i lako ranjiva“. U vezi sa ovim može se reći da se spuštanje psihe u sferu ljudske svesti vekovima nastavlja kao neizbežnost. Svako uplitanje religije (teološke i političke), kad se poveruje u pokušaj da se mogu zaustaviti neumitni tokovi evolucije svesti, izuzetno je teško. Slično važi i za nauku kada pokušava da negira pozitivna nastojanja istraživača da simulacijom neuronskih mreža ostvari „veštačku svest“ unutar kompjuterizovanih mreža. Od svega neverovatnog, ništa se ne ističe dinamičnije od ljudske svesti.

U stvari, evoluciona uloga svesti ostvaruje se selekcijom i pojačanjem malog broja informacija bitnih za opstanak, dok preostale daleko brojnije ostaju na podsvesnom nivou pa tako omogućuju daleko lakši opstanak jedinke. Ovo, međutim, dovodi do „cepanja“ sadržaja psihe na svesni i podsvesni deo što bi dalekosežno imalo za posledicu pocepanost ličnosti; a pošto evolucija radi u tom pravcu, u igru se uvodi sanjanje. Uloga sna je potrebna da bi se kroz mešanje ovih sadržaja obavilo njihovo integrisanje, popravljajući štetu koje čini budno stanje koje je nužno zbog opstanka jedinke (u budnom stanju). U ovom smislu različita stanja svesti (normalna i izmenjena) evoluciono su vrlo važna iako izgleda da do sada to nije do kraja shvaćeno. Zadatak nauke i religije jeste ne da ometa nesavladiv tok događaja, već da nastoje da se istraživanja nastave u smislu približavanja evolucionih tokova Prirode i Čoveka.

Čini se da je evolucija života tokom poslednjih nekoliko miliona godina veliki deo svoje kreativne energije uložila baš u proces razvijanja ljudske svesti. Tokom ovog vremena život na Zemlji sledio je jedan utvrđen sled događaja i uputstava za ceo živi svet ispisan vrlo jednostavnim jezikom (šifrom). Tajna života je u tome da postoji stalna komunikacija živog sveta-organizama sa svojom okolinom, ali takođe i između svih oblika života. Po Ajnštajnu materija je energija (različita polja četiri prirodne sile) i obrnuto, energija je materija (sastavljena od elementarnih čestica). Osnovna razlika žive (organske) i nežive (neorganske) materije jeste u tome što je život organizovan u samoreprodukujuću strukturu i što se neprekidno dograđuje sam u sebe evolucijom. Život je u fundamentalnoj vezi sa energijom, materijom i informacijom između neorganskog i organskog sveta. Postoji fizička povezanost živih organizama u odnosu na spoljašnje informacije koje stižu u tri oblika: elektromagnetni talasi (svetlost, tj. elektricitet i magnetizam), hemijski nadražaji (ukus, miris) i mehanički pritisci (dodir, zvuk). Sva tri signala čovek sa pet čulnih prijemnika (receptora) pretvara u električne impulse i transportuje nervima do mozga, koji reaguje na njih dajući im određena značenja. Postoji u svemu ovome nešto čudno i tajanstveno. Čovek mnogo zna o delovima ljudskog bića, ali vrlo malo o funkcionalnoj celini. Naša čula su vrlo selektivna i subjektivna, pa pored toga što sebe podešavamo prema ograničenoj stvarnosti, još im dajemo i smisao

šta stvarno ona primaju. Stoga, bez obzira na vrednost našeg iskustva, „ovde“ naša stvarnost ne mora da liči na ono što stvarno „tamo“ postoji u realnom svetu.

Informacije iz okruženja prolaze kroz sopstvene sužene filtre naših čulnih sistema, a mozak uobličava stvarnost. To navodi nauke o životu da se nalaze u čudnom stanju, odvlače našu pažnju s prave prirode našeg bića, te život i dalje ostaje misterija. Jedan je život koji obuhvata sveukupnost naše planete. Evolucionim procesom uslovljena je njegova podela na milione vrsta: biljke, životinje, čovek, svest; ali je svaka od njih sastavni deo jedne celine. Svi smo deo te celine. Život podleže fizičko-hemijskim procesima i naš mozak nema natprirodne osobine, odnosno ni jedna ljudska karakteristika nije nešto novo, što već tokom evolucije nije pronađeno. U čoveku je samo sve to raspoređeno na nov kreativan način. Uloga čovekovog pamćenja je u svemu od ključnog značaja, ali je daleko od toga da je jasna i razumljiva. Fizika ne pravi razliku između neorganske i organske materijalne čestice, a samim tim pamćenje nije nešto što je svojstveno samo mozgu, već može u raznim strukturama biti memorisano. Međutim, danas nauka određuje kriterijum stvarnosti i kako svet funkcioniše, a ipak nam često izmiču i ostaju tajne mnogi prirodni fenomeni.

Teme kojima se bave članci, iako su kontroverzne prirode, ukazuju na kompleksnu povezanost svesti, pa je potrebno osvrnuti se na neke od njih. Autor Đura Koruga polazi od činjenice „da postoje istovetna

preslikavanja na relaciji realnost-slika realnosti i priroda-bioloska svest." Zato što postoji obostrano preslikavanje na relaciji realnost-slika realnosti moguće je korišćenje zakona koji opisuju sliku realnosti u procesu stvaralaštva kao fenomena nastajanja novih entiteta realnosti. Zakoni koji su do sada uočeni i iskazani u formi klasične i kvantne mehanike samo su slike realnosti koju biološka jedinka pretpostavlja i promišlja u svojoj svesti. Neosporno je stvarnost dinamički povezana na relaciji priroda-bioloska svest i da se zbog toga svekoliko znanje prenosi mislima, a misao je u stvari, ipak, odgovor pamćenja, sastoji se od ponavljanja i ponovnog uređivanja na nov kreativan način. Ovo navodi na korak dalje - da je stvaralačka inteligencija deo tog toka izvučena iz iste tekuće dinamike kao i sama stvarnost. Tako naše misli i sećanja postaju deo toga toka i produžavaju se neograničeno u prošlost i nema načina da se misao ograniči: da se zna gde počinje i gde se završava. Autor Dejan Raković u vezi s hipotezom mehanizma elektromagnetnog polja i neuronskih mreža sa jonskom ultraniskofrekventnom moždano-talasnom aktivnošću, navodi: „Svest je suptilni unutrašnji displej u formi EM-komponente ultraniskih frekvencija moždanih talasa, u kojima se neprestano kodiraju informacije iz moždanih neuronskih mreža, posredstvom fizičkog fenomena elektromagnetne indukcije. U stvari, pretpostavka o mehanizmu elektromagnetnog polja i percepciji kod čoveka još uvek je u oblasti hipoteze iako

postoji sličnost sa moždanim ritmovima, a što je u saglasnosti sa cirkadijalnim ritmovima aktivnosti sunca na frekvenciji od 10 Hz u sistemu zemlja - Hevisajdov sloj jonosfere sa Šumanovim rezonansama. Drugim rečima, sigurno je bioelektricitet uslovio razvoj živih bića, a prilično smo zbunjeni kad se i danas nabasa na ove fenomene. Autor Miloje Rakočević ukazuje na to da postoje mnogi pristupi za izučavanje svesti, ali da se u krajnjem ishodu mogući pristupi i postupci mogu klasifikovati u dve kategorije: jedno su input (ulazni) postupci, usmereni na unutrašnjost, na razumevanje materijalne osnove svesti; a drugo su output (izlazni) postupci usmerni na spoljašnjost, na razumevanje spoljašnje manifestacije svesti, uz naglasak „važno je shvatiti da nadmoć aksiomatskog nad novim eksperimentalnim često iznosi na videlo Tro-Četvorstvo kao zajedničku suštinu svih mogućih prirodnih kodova, i tada postojanje svesti u univerzalnom kodu postaje neosporno i očigledno“. Autori Zvonimir Lević i Dragan Pavlović navode: „Neokorteks kao najmlađa i najsavršenija struktura mozga i kao mesto gde se obavlja najveći deo kognitivnih aktivnosti (detaljno je izučen histološki, neurofiziološki i neuropsihološki) i može se reći da je on ekran naše svesti, jer kad je on aktivan naše polje svesti je ispunjeno opažajima, mislima i drugim sadržajima“. Autor Velimir Abramović navodi: „Ontološka definicija svesti sigurno je najvažniji problem savremenih humanističkih nauka, jer su se

pojedine specijalne nauke razvile do tog stepena kada ne mogu da učine ni korak napred bez dubljeg i egzaktnog razumevanja suštine svesti i vremena.“

Pored ovih nekoliko primera, mnogo toga se našlo u izvršnim člancima ove knjige „SVEST - NAUČNI IZAZOV 21. VEKA“ iako se mora imati u vidu da je

problem svesti prepun zamki i da smo još vrlo daleko od zadovoljavajućeg odgovora.

Uopšteno bi se moglo reći da svest otkriva novu vrstu inteligencije takve superiornosti da sve više počinje da liči na veliku misao, a ne na organsku „mašinu“ mozga, koji je bio i ostaje čudesna delatnost.

Borislav ŠESTERIKOV

Radoslav Lazić

JUGOSLOVENSKA DRAMSKA REŽIJA - REČNIK DRAMSKE REŽIJE

GEA, Beograd & Akademija umetnosti, Novi Sad, 1996,
244, 296

*„Nije toliko u cvetu, koliko u
nosu: miris.“*

Neumorni estetičar, teoretičar i nadasve istraživač, prof. dr Radoslav Lazić u dve knjige: „Rečnik dramske režije“ i „Jugoslovenska dramska režija“, obe u izdanju Akademije umetnosti u Novom Sadu i Studija GEA u Beogradu, ponovo progovara o značaju teorije i estetike režije kao samosvojne umetnosti. Reč je o propedeutici, o praksi samih reditelja i o istrajnom, temeljnom i proživljenom odgonetanju tajne ove umetnosti.

Navedena haiku - pesma možda je najveći kompliment koji se može uputiti autoru. Moguće je da je nedostatna za ovoliki rad - ali bez nje bi bilo teško objasniti upravo taj rad. Kao što je doživljaj i svest o mirisu više u onom koji miriše, nego u samom cvetu, tako je samo autoru, kakav je neosporno prof. Lazić, moguće da dopre do najdubljih saznanja o umetničkom fenomenu kojim se bavi.

U prvoj knjizi, „Rečniku dramske režije“, definisanoj kao „Imenik osnovnih pojmova dramske režije“, prof. Lazić, polazeći od svog višedecenijskog iskustva, znanja, napornog i tragalačkog rada, a vođen potrebom da do granica mogućeg otkrije tajnu, zalazi u sva područja rediteljskih iskustava i često veoma različite rediteljske poetike pojedinih stvaralaca.

Maestrovi saradnici na ovom poslu su više nego kompetentni. Navedimo ih redom: Mata Milošević, dr Hugo Klajn, Dimitar Kjostarov, Slavko Jan, Dimitrije Đurković, Miroslav Belović, Georgij Paro, Božidar Vilić, Jovan Putnik, Mile Korun, Branko Pleša, Boro Drašković, Dejan Mijač i Kosta Spaić. Čudesnom naukom, samo profesoru znanom, svi ovi umetnici su se našli na istom zadatku; ravnopravno, a uz sve međusobne različitosti, oni nesebično daju dragocen doprinos da se otkrije što više značajnih elemenata dramske režije kao

samosvojne umetnosti, posebne vrste antropologije, epistemologije, ontologije i nadasve scenske nauke.

Ko je mogao ili ko bi mogao okupiti u nekoj instituciji ovakav tim istraživača? Mogao je onaj ko je godinama posvećen ovom poslu, ili, bolje rečeno, onaj ko je duboko i nadasve kompetentan da vodi ovakav projekat. Valja napomenuti da ovaj posao obavlja estetičar režije, inače, i sam reditelj, ali i učenik Venstena, koji je, pored dvanaest svojih knjiga, sa prof. dr Dušanom Rnjakom priredio davne 1976. godine „Estetiku modernog teatra“, čime je neizmerno zadužio mnoge posvećenike pozorišta, a u prilog tome govori i podatak da se od tada do danas niko od domaćih autora nije ponovo bavio filozofijom umetnosti pozorišta, bez obzira na sva zbivanja i izazove koje su pozorište i društvo u interakciji doživljavali u ovom periodu, na ovom prostoru.

Uzimajući u obzir činjenicu da je „pozorište umetnost čoveka čovekom za čoveka“, znači, pun antropološki krug, kao i polazišnu tačku da je predstava ono što deluje, da je celina sa publikom, i da je onakva kako deluje, autor izdvaja i nudi na upitnost rediteljima suštinske elemente režije:

- režiju kao proces,
- rediteljsko-glumačku saradnju,
- rediteljske ličnosti i pojave,
- osobenosti jugoslovenske dramske režije,
- propedeutiku režije, i
- naučno istraživanje režije.

Stvaraoci i reditelji su u procesu koji vodi ka istom cilju, iako je

sam proces za svakog različit. Odgovore treba potražiti u sebi, kroz samoanalizu svog stvaralaštva, duboko i iskreno, potom pokušati definisati svoju umetnost, i time otkriti tajne sopstvene laboratorije.

Odgovori dati u „Rečniku dramske režije“, bez obzira na različitost stavova u prilogima, čine svojevrsni sistem, koji već sada definiše, ili je na najboljem putu da odgonetne, bitne delove tog sistema: strukturu, oznake i glavne elemente rediteljske umetnosti.

Dobijeni rezultat deluje vrednije od bilo kakve definicije ove umetnosti, naprosto zato što sva složenost ovog fenomena može stati i u bilo kakvu definiciju, i zato što sami umetnici imaju tendenciju da sruše definiciju čim im se ukaže mogućnost. To im je naprosto izazov: režije nema bez igre, nema je bez sopstvenog sna, nema je bez često duboko podsvesnog odnosa prema stvarnosti. S druge strane, sama režija teži da proširi percepciju sveta. Umetnost pomera granice realnosti iz potrebe da barem dovede u neravnotežu ravnodušnost „svakodnevnog života“.

Polazeći od premise dr Klajna da se rediteljsko, kao i svako drugo iskustvo, stiče pre svega radom ali da ni veliki talenat, odnosno kreativnost, ne čini izlišnim teorijsko znanje, kao i od stava da se teorija i praksa stalno dopunjuju i prožimaju, utičući jedna na drugu u sudbinskoj povezanosti, prof. Lazić, uz pomenutu dobru volju najznačajnijih jugoslovenskih reditelja, kod kojih su upravo te osobine došle do visokog stepena

saglasja, sublimiše, sintetizuje i povezuje upravo te elemente - kao elemente iz kojih se konstituiše ova umetnost.

To je ta već pomenuta tehnika, metodologija, ali nadasve analitičnost i mudrost, pomoću koje autor kroz dijalog o suštinskim i dubokim temama uspeva da isprede ovo fino duhovno tkanje, i slaže mozaik do kojega bi se inače veoma teško moglo doći.

Nijedna teorija, a kamoli nauka, po mišljenju autora ovog teksta, nije moguća bez onih koji su prošli trnoviti put stvaralaštva, traganja, i svojim radom, koji je i sam istraživački, utrljali put ka teoriji, estetici i scenskoj nauci.

Analitički pristup režiji, iskustva dramske režije, dramaturgija režije, njena uloga, rediteljska praksa i funkcija režije, uz etiku i estetiku režije - čine da čitalac, bilo praktičar, bilo teoretičar, ili onaj koji tek stiče osnovna znanja, proveri što više stavova, komparativno, i moguća znanja iz ove propedeutičke umetnosti, pri tom uvažavajući premisu da se režija, kao, pre svega i iznad svega, umetnost ne može naučiti, ali se može i mora učiti.

Profesor Lazić, obavljajući posao za koji se u svetu osnivaju i koji obavljaju čitavi instituti, uporno istrajava na samo njemu znanom putu i čini sve što je u njegovoj moći da se tajna ove umetnosti, stare koliko i sam čovek, sagleda multidiciplinarno: teorijski, antropološki i estetski, trasirajući prometejski uporno, na svoj način, put ka režiji kao scenskoj umetnosti.

* * *

Knjiga „Jugoslovenska dramska režija“ deluje iznenađujuće samim prefiksom „jugoslovenska“, u vremenu koje je, čini se, krajnje nepodesno za ovakve naslove.

Upravo sada pojavljuje se pred čitaocima knjiga „Jugoslovenska dramska režija 1918 - 1991.“ prof. dr Radoslava Lazića, vezana prostorno i vremenski za period fizičkog trajanja Jugoslavije, ali pre svega za duhovni jugoslovenski prostor.

Iako na prvi pogled deluje kao svojevrсни nastavak rada Josipa Lešića „Istorija moderne jugoslovenske režije“, po svojoj suštini i metodi nastanka, ova studija prof. Lazića to nije. To je originalna i inspirativna knjiga, koja se, na samo autoru znani način, bavi istorijom i teorijom jugoslovenske režije, rediteljskom praksom i propedeutikom režije. Opredelivši se, među značajnim imenima jugoslovenske dramske režije, za četvoricu koji su svojim delom obeležili ovaj period pozorišnog života u Jugoslaviji: dr Branka Gavelu, dr Huga Klajna, Matu Miloševića i Bojana Stupicu, autor na sebi svojstven način veoma ubedljivo ukazuje i zastupa svoje opredeljenje, pokazujući sav značaj i veličinu izabranih.

Rekonstrukcijom delovanja ova četiti velika imena jugoslovenske režije, od kojih je svaki izrazito samosvojan, i sa veoma različitim biografijama i obrazovanjem:

- dr Branko Gavela - filozof, učenik profesora Jodla, pripadnik „nemačke škole“, kritičar;

- dr Hugo Klajn - psihoanalitičar, učenik Sigmunda Frojda, na „privremenom radu u pozorištu“.

a pri tom autor prvog „udžbenika“ režije kod nas:

- Mata Milošević - pre svega veličanstven glumac, ali i značajni reditelj - stilista, i

- Bojan Stupica - po obrazovanju arhitekta, graditelj, renesansni lik, svestrani stvaralac, a time i svojom rediteljskom poetikom, profesor Lazić ubedljivo pokazuje da je moguće - uz svu različitost njihovog pristupa fenomenu dramske režije - dobiti sjajan rezultat, sumu njihovog delovanja, bez ikakvog ostatka i bez opasnosti da se spaja nespojivo.

Upravo različitost poetike, rediteljskog postupka i odgonetanja tajne pozorišta, spaja se u nešto što je suštinsko - a to je pre svega njihovo delo - umetničko delo koje se svrstava u sam vrh jugoslovenskog, a svojevremeno, i u značajne trenutke evropskog teatra.

Nepripadnost istoj školi (epigonstvo, karteli, prepoznatljiv rediteljski rukopis, hermeneutika, nepripadanje dogmi...) jeste ono dragoceno što obeležava njihovu jedinstvenu umetnost i originalnost. To je značajan momenat koji ukazuje kako različitost kroz delatnost, odnosno delo, nezaobilazno izdvaja ovakve umetničke prirode od ostalih. Kao kuriozitet valja napomenuti da su za današnje pojmove ovi reditelji zapravo reditelji amateri, a da su upravo oni pokrenuli škole pozorišne režije, ostavljajući iza sebe neizbrisive umetničke tragove, pedagoške, teorijske, propedeutičke i hermeneutičke - upravo one koje uporno afirmiše

profesor Lazić na svom napornom i originalnom putu ka scenskoj nauci.

Takođe, nije nevažno napomenuti da su reditelji o kojima je reč delovali u vremenu koje je dominantno obeležio, u evropskim, pa i svetskim razmerama, K. S. Stanislavski, i na prostoru gde je taj uticaj bio nezaobilazna „mera stvari“, ma kako inače sam Stanislavski bio tumačen.

Snažne umetničke individualnosti dr Gavele, dr Klajna, Miloševića i Stupice naprosto su se morale aktualizovati, što se i očekivalo, jer pripadnost manirizmu ne obeležava značajne umetnike.

Upravo snažne kreativne ličnosti, tragalaštvo, originalnost koja ne trpi stege „škole“ jeste ono što ih približava Stanislavskom, koji je i sam većito tragao za novim, bez trenutka samodovoljnosti, zadovoljstva postignutim, slavom i hvalom, stalno pokrećući zamajac procesa stvaranja.

Knjigu čine tri celine:

- Rediteljska praksa umetnika,
- Odnos prema rediteljskoj propedeutici,
- Odnos dramske režije i teorije režije.

Odgovor na postavljena pitanja vodi ka nauci režije preko teorije režije. U tom smislu knjige profesora Lazića postaju nezaobilazne činjenice, i same sebe kandiduju u sam vrh jugoslovenske kulture i njene domete. Osećam zahvalnost za ono što sam lično doživeo čitajući ove knjige...

Adresa: Redakcija "RTV - teorija i praksa"
PJ Istraživanja RTS, 11000 Beograd, Dragiše Lapčevića 19-21
Telefon: 011/750-655

Izdaje
Radio-televizija
Srbije
Takovska 10